

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KUMUK TÜRKÇESİNDE BİRLEŞİK FİLLER

Kübra GÜL

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hakan AKCA**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

HAZİRAN 2020

KUMUK TÜRKCESİNDE BİRLEŞİK FİLLER

Kübra GÜL

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

HAZİRAN 2020

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(İmza)

Kübra GÜL

19.06.2020

Kumuk Türkçesinde Birleşik Filler
(Yüksek Lisans Tezi)
Kübra GÜL
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Haziran 2020
ÖZET

Bu çalışmanın konusu, Kumuk Türkçesindeki birleşik fiillerin yapı ve anlam bakımından incelenmesidir. Çalışmanın amacı, Kumuk Türkçesindeki birleşik fiilleri inceleyip sınıflandırmak, Kumuk Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki birleşik fiillerin benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymaktır. Bu çalışma *Giriş*, *Kumuk Türkleri*, *Birleşik Fiiller*, *İnceleme* ve *Sözlük* olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, önemi ve yöntemi hakkında bilgi verilmiş; *Kumuk Türkleri* bölümünde, Kumuk Türklerinin tarihi, Kumuk Türkçesi ve edebiyatı üzerinde durulmuş; *Birleşik Fiiller* bölümünde, Türkiye Türkçesinde Birleşik Fiillerin Tanımı ve Tasnifi, Türkiye Türkçesinde Birleşik Fiil Terimleri, Eski Türkçede Birleşik Fiiller ve Kumuk Türkçesinde Birleşik Fiiller ele alınmıştır. *İnceleme* bölümünde Kumuk Türkçesinde bulunan birleşik fiil yapıları alfabetik olarak ele alınmıştır. Tespit edilen birleşik fiiller, alt başlıklar hâlinde kullanılış ve işlevleriyle açıklanmıştır. Birleşik fiillerin sınıflandırılmasında Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* adlı eseri esas alınmıştır. Bu çalışma sonucunda günümüze kadar üzerinde yeteri kadar durulmamış olan Kumuk Türkçesinde birleşik fiiller detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Kumuk Türkçesinde birleşik fiiller, Kumuk Edebiyatına ait on dört farklı eserden taranmıştır. Eserlerden taranan birleşik fiillerin bulunduğu cümleler Türkiye Türkçesine çevrilmiş, birleşik fiillerin Kumuk Türkçesindeki işlev ve özellikleri üzerinde durulmuştur. *Sözlük* bölümünde taranan eserlerden tespit edilen bütün birleşik fiiller, alfabetik sıraya dizilmiş ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir.

Bilim Kodu : 30103
Anahtar Kelimeler : Kumuklar, Kumuk Türkçesi, Türkiye Türkçesi, birleşik fiil.
Sayfa Adedi : 209
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Hakan AKCA
Öğrenci ORCID : 0000-0002-2179-7528

The compound verbs in Kumuk Turkish

(M.Sc. Thesis)

Kübra GÜL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

June 2020

ABSTRACT

The subject of this study is to examine the compound verbs in Kumuk Turkish in terms of form and meaning. The aim of the study is to examine and classify the compound verbs in Kumuk Turkish and to compare them to the compound verbs in Turkey Turkish. This study consists of five parts, Introduction, Kumuk Turks, Compound verbs, Examination and dictionary. In the Introduction, the information is given about the subject of the study, its aim, importance and its method; Kumuk Turks is mainly about the history of Kumuk Turks, Kumuk Turkish and literature; in Compound Verbs the definition and the classification of the compound verbs in Turkey Turkish, the compound verb terms in Turkey Turkish, the compound verbs in old Turkish and the compound verbs in Kumuk Turkish are studied. In Examination the forms of compound verbs in Kumuk Turkish were alphabetically addressed. The verbs that were found were explained in subtitles by their usages and functions. In the classification of the compound verbs, The grammar of Turkey Turkish (form knowledge) by Zeynep Korkmaz was taken as basis. As a result of this study, the compound verbs in Kumuk Turkish that haven't emphasized so far are studied in detail now. The compound verbs in Kumuk Turkish were scanned in fourteen different literary works belonging to Kumuk Literature. The compound verbs that were found in these works were translated to Turkey Turkish and the function and features of these compound verbs in Kumuk Turkish were emphasized. In Dictionary all the found compound verbs in those literary works are alphabetically listed and their Turkey Turkish counterparts are also given.

Science Code : 30103
Key Words : Kumyks, Kumyk Turkish, Turkey Turkish, compound verb.
Page Number : 209
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Hakan AKCA
Student ORCID ID : 0000-0002-2179-7528

TEŞEKKÜR

Çalışmamın başından sonuna kadar yardımını ve desteğini esirgemeyen tez danışman hocam Doç. Dr. Hakan AKCA'ya, tezimle ilgili bazı kaynaklara ulaşmamı sağlayan ve bana destek olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Fatma ÖZKAN'a, tasvir fiilleri konusunda benden yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA'ya, Türk Dil Kurumu kütüphanesine gidip bazı kaynakların çalışmamla ilgili bölümlerini bana ulaştıran arkadaşım Faruk ERDOĞAN'a, bu yolda beni motive eden ve bana tecrübelerini aktaran arkadaşım Zeynep ŞAHAN'a, yardımlarından dolayı arkadaşım Kübra KERİMOĞLU'na, her zaman maddi ve manevi destek olan kıymetli aileme ve sevgili eşim Bayazıt Cuma GÜL'e çok teşekkür ederim.

Kübra GÜL

Haziran 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
2. KUMUK TÜRKLERİ.....	3
2.1. Kumuk Tarihi	4
2.2. Kumuk Türkçesi.....	6
2.3. Kumuk Edebiyatı.....	7
3. BİRLEŞİK FİLLER	9
3.1. Türkiye Türkçesinde Birleşik Fiillerin Tanımı ve Tasnifi	9
3.2. Türkiye Türkçesinde Birleşik Fiil Terimleri	14
3.3. Eski Türkçede Birleşik Fiiller	16
3.4. Kumuk Türkçesinde Birleşik Fiiller	19
4. İNCELEME.....	21
4.1. Esas Anlamını Korumuş veya İşlev İncelikleri Kazanmış Olan Birleşik Fiiller	21
4.1.1. İsim + Yardımcı Fiille Kurulan Birleşik Fiiller.....	21
4.1.1.1. Al- yardımcı fiilinin özellikleri	24
4.1.1.2. Ayt- yardımcı fiilinin özellikleri.....	27
4.1.1.3. Ber- yardımcı fiilinin özellikleri	27
4.1.1.4. Bol- yardımcı fiilinin özellikleri	31
4.1.1.5. Çek- yardımcı fiilinin özellikleri	34
4.1.1.6. Çıq- yardımcı fiilinin özellikleri	35

4.1.1.7. Et- yardımcı fiilinin özellikleri.....	36
4.1.1.8. Gel- yardımcı fiilinin özellikleri.....	40
4.1.1.9. Gör- yardımcı fiilinin özellikleri.....	42
4.1.1.10. Qal- yardımcı fiilinin özellikleri.....	43
4.1.1.11. Qıl- yardımcı fiilinin özellikleri.....	45
4.1.1.12. Qoy- yardımcı fiilinin özellikleri.....	46
4.1.1.13. Sal- yardımcı fiilinin özellikleri.....	47
4.1.1.14. Tap- yardımcı fiilinin özellikleri.....	49
4.1.1.15. Tut- yardımcı fiilinin özellikleri.....	51
4.1.1.16. Tüş- yardımcı fiilinin özellikleri.....	52
4.1.1.17. Ur- yardımcı fiilinin özellikleri.....	54
4.1.2. Sıfat + Yardımcı Fiille Kurulan Birleşik Fiiller (Karmaşık Fiiller).....	54
4.1.3. Zarf + Yardımcı Fiille Kurulan Birleşik Fiiller (Tasvir Fiiller).....	59
4.1.3.1. Yeterlilik fiilleri	63
4.1.3.1.1. Al- yardımcı fiilinin özellikleri.....	64
4.1.3.1.2. Bil- yardımcı fiilinin özellikleri.....	67
4.1.3.1.3. Bol- yardımcı fiilinin özellikleri.....	69
4.1.3.2. Tezlik fiilleri.....	72
4.1.3.2.1. Ber- yardımcı fiilinin özellikleri.....	73
4.1.3.2.2. Çıq- yardımcı fiilinin özellikleri.....	75
4.1.3.2.3. Sal- yardımcı fiilinin özellikleri.....	78
4.1.3.2.4. Taşla- yardımcı fiilinin özellikleri.....	79
4.1.3.2.5. Yiber- yardımcı fiilinin özellikleri.....	80
4.1.3.3. Süreklilik fiilleri.....	82
4.1.3.3.1. Baq- yardımcı fiilinin özellikleri.....	83
4.1.3.3.2. Bar- yardımcı fiilinin özellikleri.....	84

4.1.3.3.3. Başla- yardımcı fiilinin özellikleri	88
4.1.3.3.4. Bit- yardımcı fiilinin özellikleri	90
4.1.3.3.5. Gel- yardımcı fiilinin özellikleri.....	91
4.1.3.3.6. Gör- yardımcı fiilinin özellikleri	96
4.1.3.3.7. Qal- yardımcı fiilinin özellikleri.....	98
4.1.3.3.8. Qara- yardımcı fiilinin özellikleri	103
4.1.3.3.9. Qoy- yardımcı fiilinin özellikleri	105
4.1.3.3.10. Oltur- yardımcı fiilinin özellikleri.....	108
4.1.3.3.11. Toqta- yardımcı fiilinin özellikleri.....	109
4.1.3.3.12. Tur- yardımcı fiilinin özellikleri	111
4.1.3.3.13. Tüş- yardımcı fiilinin özellikleri	115
4.1.3.3.14. Yat- yardımcı fiilinin özellikleri	116
4.1.3.3.15. Yürü- yardımcı fiilinin özellikleri.....	117
4.1.3.4. Uzaklaşma fiilleri.....	118
4.1.3.4.1. Get- yardımcı fiilinin özellikleri.....	118
4.1.4. Yarı Tasvir Fiilleri (Modal Yardımcı Fiiller).....	122
4.1.5. İkili Birleşik Fiiller.....	127
4.2. Esas Anlamını Kaybederek Anlam Kaymasına Uğramış ve Deyimleşmiş Olan Birleşik Fiiller	130
4.2.1. Tek Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller	133
4.2.1.1. Özne + fiil bağlantısı ile birleşenler.....	133
4.2.1.2. Nesne + fiil bağlantısı ile birleşenler.....	134
4.2.1.3. Yer tamlayıcısı + fiil bağlantısı ile birleşenler.....	135
4.2.1.4. Zarf + fiil bağlantısı ile birleşenler	136
4.2.2. İki Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller.....	137

4.2.2.1. Nesne + özne + fiil bünyesinde birleşenler.....	137
4.2.2.2. Nesne + yer tamlayıcısı + fiil bünyesinde birleşenler	137
4.2.2.3. Yer tamlayıcısı + özne + fiil bünyesinde birleşenler	138
5. SÖZLÜK	139
6. SONUÇ VE ÖNERİLER	201
KAYNAKLAR	205
ÖZGEÇMİŞ.....	209

KISALTMALAR

Taranan Eserler ve Kısaltmaları

DKM	Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi
GB	Gül Bağça
KAD	Kumuk Atasözleri ve Deyimleri
KHY	Kumuk Halk Yomakları
KŞSY	Kumuk Şiirleri (Sarınlr ve Yırlar)
KTA	Kumuk Türklerinin Atasözleri
KTD	Kumuk Türkçesi Deyimleri
KTS	Kumuk Türkçesi Sözlüğü
ŞHASS	Şehit Hanum Alişeva'dan Seçme Şiirler
TDEMA	Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi
TDEMAS	Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi Sekizinci Cilt
TDTEA	Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Kumuk Edebiyatı)
TLG	Türk Lehçeleri Grameri
YK	Yırçı Kazak

Diğer Kısaltmalar

A	Ağıtlar
AA	Akay Akayev
AAT	Ata Atayev
ABH	Abdülhakim Hacıyev
AÇ	Ahmet Çaçayev
AH	Atkay Hacamatov
Aİ	Abdülhüseyn İbrahimov
AME	Abdulmecid Mecidov
AMHŞ	Alaycı ve Mizahi Halk Şiirleri

AS	Alimpaşa Salavatov
AT	Abdülhamit Tatamov
AU	Ahmet Ustarxanov
AVS	Abdul-Vahap Süleymanov
AY	Aşk Yırları
AZ	Abdülkerim Zalimxanov
BA	Bahautdin Astemirov
BM	Bedretdin Muhammatov
BY	Balad Yırları
C.	Cilt
CK	Camînat Kerîmova
Çev.	Çeviren
DLT	Divânü Lügati't-Türk
Ed.	Editör
HD	Hayrulla Davutov
İA	İzamit Asekov
İK	İbrahim Kerimov
KA	Kakaşuralı Abduraman
KD	Kahramanlık Destanları
KKY	Kısa Kazak Yırları
M	Masallar
MA	Mikayıl Abukov
MAT	Muhammat Atabayev
mec.	Mecaz anlam
MH	Mustafa Hüseyinov
MK	Muhammat Kurbanov

MSY	M.S Yahyayev
MŞ	Merasim Şiirleri
NB	Nuhay Batırmirzayev
S.	Sayı
s.	Sayfa
SRN	Sarımlar
ŞA	Şarip Alberiyev
TDE	Türk Dili ve Edebiyatı
TDK	Türk Dil Kurumu
TKY	Tarihi Kahramanlık Yırları
TS	Takmaklar ve Sarımlar
TY	Tarihi Yırlar
vb.	ve benzeri
vs.	vesaire
YG	Yusup Gereyev

1. GİRİŞ

Çalışmanın Konusu, Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın konusu, Kıpçak grubu Türk lehçelerinden biri olan Kumuk Türkçesinde birleşik fiillerin yapı ve anlam bakımından incelenmesidir.

Araştırmanın örnekleme, Kumuk Türkçesine ait edebî eserlerin taranmasıyla elde edilmiştir. Taranan metinler aracılığıyla Kumuk Türkçesinde var olan birleşik fiillerin türleri ve metinler içerisindeki kullanım sıklığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada Kumuk edebiyatına ait şiir, masal, hikâye, makale, vaaz kitabı, atasözü ve deyimleri kapsayan toplam on dört eser taranmıştır. Bu eserlerin künyeleri tezin kaynaklar kısmında verilmiştir. Ayrıca eserlerin isimleri kısaltmalar bölümünde de bulunmaktadır. Çalışmada yer alan Kumuk Türkçesine ait metinlerin incelenmesi yoluyla birleşik fiillerin sayısı ve çeşitleri belirlenmiş ve Kumuk Türkçesindeki birleşik fiillerin özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Taranan eserlerde bazı aktarmaların hatalı yapıldığı tespit edilmiş ve bu hatalar çalışmamızda düzeltilmiştir. Ancak taranan kaynaklardaki aktarmaların orijinal biçimleri dipnotta verilmiştir.

Bu çalışmanın çerçevesi *Giriş, Kumuk Türkleri, Birleşik Fiiller, İnceleme ve Sözlük* olmak üzere beş bölümden oluşmuştur.

Giriş bölümünde ilk olarak çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, önemi, yöntemi üzerinde durulmuştur. Ardından *Kumuk Türkleri* başlığı altında Kumukların tarihi, edebiyatı ve Kumuk Türkçesi konuları açıklanmıştır. *Birleşik Fiiller* başlığı altında birleşik fiillerin tanımı, birleşik fiil terimleri, Eski Türkçede birleşik fiiller, Kumuk Türkçesinde birleşik fiiller hakkında bilgi verilmiş ve bu konular hakkında başka dilbilimcilerin görüşleri de belirtilmiştir. Kumuk Türkçesi, birleşik fiiller bakımından oldukça zengin olan Çağdaş Türk lehçelerinden biridir. Bu zenginlik ve çeşitlilik taradığımız metinlerde de kendini göstermektedir.

İnceleme bölümünde Kumuk Türkçesinde bulunan birleşik fiil yapıları alfabetik olarak tek tek ele alınmıştır. Kumuk Edebiyatına ait eserlerden faydalanılarak birleşik fiiller belirlenmiş ve belirlenen birleşik fiiller bu bölümde alt başlıklar hâlinde kullanış ve işlevleriyle açıklanmıştır.

Zeynep Korkmaz tasnifine göre birleşik fiiller, *Esas anlamını korumuş veya işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller* ve *Esas anlamını kaybederek anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş olan birleşik fiiller* şeklinde iki ana gruba ayrılmıştır. İlk ana grupta yer alan

birleşik fiiller, beş alt gruba ayrılır: *Bir yanı ad bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller, karmaşık fiiller, tasvir fiiller, belirleyici birleşik fiiller, ikili birleşik fiiller.*

Yukarıda sıralanan ana ve alt gruplarda fişlenmiş olan birleşik fiillere ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Çalışmada pek çok dilbilimcinin bu gruplarda yer alan birleşik fiillere yaklaşımlarına, görüşlerine, birleşik fiil tanımlamalarına, tasniflerine vs. değinilmiştir. Kumuk Türkçesinde birleşik fiillerin özellikleri bol örneklerle açıklanmıştır.

Sözlük bölümünde edebî eserler aracılığıyla tespit edilen ve tezde yer alan bütün birleşik fiillerin anlamları verilmiştir. Sözlük bölümü tasnifteki gibi ana ve alt gruplardaki yardımcı fiillerin alfabetik olarak sıralanması sonucu oluşturulmuştur.

Çalışmanın Önemi

Kumuk Türkçesi, Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Kumuk Türkleri tarafından konuşulan bir Türk lehçesidir ve Türk lehçelerinin tasnifinde Kıpçak grubuna dâhil edilmektedir. Birleşik fiiller, Çağdaş Türk lehçelerinde mevcut olan ve anlamı zenginleştiren yapılardır. Günümüze kadar pek çok Türk lehçesinde birleşik fiil çalışmaları yapılmış olmasına rağmen Kumuk Türkçesinde birleşik fiil konusu üzerinde kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple çalışmamız, daha önce yeteri kadar incelenmemiş bir konuyu gün yüzüne çıkarması bakımından önem taşımaktadır.

Çalışmada Kumuk Türkçesi edebiyatına ait eserlerden faydalanılarak birleşik fiillerinin bu lehçedeki yeri saptanmıştır. Bu sayede, Kumuk Türkçesinde birleşik fiillerin kullanımı ve anlam ilişkileri tespit edilerek Türk dilinde birleşik fiiller üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada Kumuk Türkçesindeki birleşik fiillerin ayrıntılı olarak incelenmesi ile Türk dilinde birleşik fiilleri üzerine yapılan çalışmaların zenginleştirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

İlk olarak kaynak taraması yapılmıştır. Bu aşamada Kumuk Türkçesi ve birleşik fiiller hakkında bugüne kadar yapılan alanyazın taranıp tespit edilmiştir. Daha sonra Kumuk Türkçesine ait edebî eserler taranmış ve bu eserlerde yer alan birleşik fiiller, fişleme yöntemiyle kaydedilmiştir. Son olarak fişler yardımıyla birleşik fiiller incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Çalışmada genel olarak eş zamanlı (synchronic) dil bilgisi yöntemi kullanılmış, birleşik fiiller tarihten bağımsız olarak ele alınmıştır.

2. KUMUK TÜRKLERİ

Kumuk Türkleri, bugün büyük çoğunluğu Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde, geri kalan kısmı Çeçen ve Osetya Özerk Cumhuriyetlerinde yaşayan, Azerbaycan Türklerinden sonra Kafkaslardaki en kalabalık Türk kavmidir (Pekacar, 1997: 2062-2066). Kumuklar, Kafkasya'nın Azerbaycan Türklerinden sonra Türkçe konuşan en kalabalık topluluğudur. Kökenleri Hazar devletinin dağılmasından sonra bölgeye gelen Türk kavimlerine dayanır. Kumuk Türklerine bakılınca bu kavimlerin Kıpçak kavimleri olduğu anlaşılmaktadır (Akiner, 1995: 129).

Kumuk etnoniminin menşei hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Vambery'ye göre kelime "*kımuldamak, deprenmek*" gibi manalarda olup *kımak* fiilinden türemiştir. Yine bu kişiye göre Kumuk halk adı aynı telâffuzlu bir yer adından alınmıştır. Çobanzade, kelimenin aslının *Kama* veya *Kuma* ile *ak* veya *ok* ekinden ibaret olduğunu ve *Kamalı* mânasını taşıdığını ortaya atmaktadır (1926: 23). Kuzey Kafkasya halk rivayetlerine bakılırsa, kumluk sahadan geldiklerinden, *Kumuk* adını almışlardır. Bütün bu çeşitli yorumlara rağmen, kelimenin gerçek manası tespit edilememiştir (Caferoğlu, 1998: 53).

1989 yılında, Sovyet istatistiklerine göre Kumukların nüfusu 282.178 kişidir. Bu nüfusun 277.162 kişisi (%98, 2'si) Rusya Federasyonu sınırları içinde, bu sınırlar içinde kalanlarında 231.805 kişisi (%82, 1'i) Dağıstan Muhtar Cumhuriyetinde, 9.853 kişis, Çeçen-İnguş Muhtar Cumhuriyetinde, 9.478 kişisi Kuzey-Osetin Muhtar Cumhuriyetinde ve kalan 5.016 kişisi (%1, 7'si) ise başka bölgelerde yaşamaktadırlar (Devlet, 1993: 285).

Kumuklar, Dağıstan'ın Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Karabudahkent, Kayakent, Kaytak, Buynaksk bölgelerinde yaşamaktadırlar. Kumuklar arasında şehirleşme oranı yüzde 47'dir ve şehirli halk Mahaçkala, Buynaksk, İzerbaş, Kaspisysk, Kızılyar gibi Dağıstan şehirlerinde yaşamaktadır. Dağıstan'ın başkenti Mahaçkala aynı zamanda Kumukların tarihi merkezidir (Aliyev, 1995: 69).

Dağıstan'da yaşayan Kumuklar, yaşadıkları topraklar bakımından önemli bir jeopolitik konumda yer alırlar. Kumukların kuzeyde komşuları Nogay Türkleri, batıda Avarlarla Darginler, güneyde otuz bini aşmayan Tabasasaran'lar ve Derbent'te yerleşmiş olan Azeri Türkleridir. Kumuk ülkesini sulayan nehirlerin başlıcası Terek, Sulak, Ullu-Çay, Hamri-Özen, Şura-Özen ve Manas-Özen'dir. Doğu cephesi ise Hazer denizine dayanır (Caferoğlu, 1998: 51).

Kafkasya tarihinde ve kültüründe önemli rol oynamış olan Kumuk Türkleri, günümüzde de Dağıstan toplumları arasındaki önemli konumlarını korumaktadırlar (Tavkul, 2005: 33).

2.1. Kumuk Tarihi

Kumuk adının *Ḳumıḳ*, *Ḳumuḥ*, *Ḳumıḥ*, *Ġumıḳ*, *Ġumuḥ* şekilleri de mevcuttur (Bala, 1997: 986). Kumuk adının geçtiği en eski kaynak, Kaşgarlı Mahmud'un *Divânü Lügati't-Türk* adlı eseridir. Eserde *Kumuk* kelimesinin karşılığı olarak “*beylerden birinin adı*” ifadesini kullanır ve ayrıca *kumukla-* fiili “*Kumuk adlı beye mensup olmak*” şeklinde açıklanır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 764). Bu ifadelerden hareketle açıkça anlaşılıyor ki Kumuk Türkleri, XI. yüzyılda kendi adları ile tarih sahnesine çıkmışlardır.

Kumuk ülkesi VII. yüzyıldan itibaren Hazar Devletinin sınırları içine alınmıştır. Bugün Kumuk bilim adamları da Kumukları Hazar Devletinin kurucuları olarak göstermektedirler. Hazar Devletinin son başkenti Semender, Kumuk ülkesi sınırları içindeydi. Kumuklar arasında yayılmış olan “Anci-name”, “Derbent-name”, “Karabudaxkent-name” adlı tarihî âbideler, Hazar Devleti devrinden bahseder (Pekacar, 1997: 2062-2066). Yani bu bilgilerden yola çıkılırsa Kumukların ve Hazarların hem tarihî hem de kültürel bakımdan aynı kavimden olduklarına dair yorum yapılabilir.

Hazar'ın yıkılmasından sonra Kumuklar'ın kurduğu ilk siyasi birlik *Şamhallık* denilen feodal bir beylik hüviyetindeydi ve beyliğin sınırları güneyde Derbend'den kuzeyde Kabartay'a kadar uzanıyordu (Kurtuluş, 2002: 372). Evliya Çelebi, Seyehatname adlı eserinde bu beyliğin toprakları için *Kumuğistan* ve *Dağıstân-ı Kumuk* tabirlerini kullanmıştır (Seyahat-nâme, II, 305).

Rus istilasına kadar Kumuk'lar, Şahmal'lık (Şamhal) sistemine bağlı müstakil ve milli idareye sahiptiler. XV. – XVI. yüzyıla ait tarih kaynakları, bu Şahmallığa “Tarkov” adı vermişlerdir. 1813 yılında, diğer Dağıstan yahut Kuzey Kafkasya toprakları gibi Kumuk Türkleri de Rusya esaretine alınmıştır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Kumuk uruğu, tamamen milli idaresini kaybetmiş ve çarlık rejimi tarafından Kuzey Kafkasya halkları içerisinde eritmeye çalışılmıştır. Fakat Çarlık Rusya'sının bu yoldaki teşebbüsleri hiçbir netice vermemiştir (Caferoğlu, 1998: 51). Sonrasında Ruslara karşı sürdürülen mücadelenin son bayraktarı Şeyh Şamil'in 1859'da esir edilmesiyle Dağıstan ve diğer Kafkas bölgeleri hızla Rusların eline geçmeye başladı. Zaten yüzyıllar süren savaşlar Kumukları ve diğer Kafkas kavimlerini bîtab düşürmüştü. Böylece 1867'ye kadar bütün Kafkasya'yı istilâ ettiler (Pekacar, 1997:2062-2066).

Kumuklar, Rus Çarlığı'nın 1917 Bolşevik ihtilali sonucunda yıkılmasıyla Kuzey Kafkasya Türk halklarının bağımsızlık mücadelelerine aktif olarak katılmışlardır. Böylelikle Kuzey Kafkasya Demokratik Cumhuriyeti, Tersk Dağıstan ve Güneydoğu birliğinin önemli bir unsuru oldular ve İslam ittihadı taraftarı mufazakâr çevrelere karşı Türkleşmiş bir Dağıstan idealini onayladılar (Kurtuluş, 2002: 372).

Osmanlı Devleti'nin de desteğiyle Dağıstan, 11 Mayıs 1918'de Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığını ilan etti. Kuzey Kafkasya kabilelerinin yaptığı milli kurultayda Kumuk Türkçesi, sadece Dağıstan için değil, bütün Kuzey Kafkasya için birleştirici, müşterek (ortak) bir dil "*lingua franka*" olarak kabul edilmiştir. Bu durum Kumuk Türkçesinin bölgedeki etkinliğinin oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti daha toparlanmadan Mondros Mütarekesinin imzalanması sonucu Osmanlı ordusu Kafkasya'yı tahliye edince, Dağıstan Kızılordu'nun istilâsına uğradı. 20 Ocak 1921'de Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerine tâbi Dağıstan Özerk Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. 1936 Sovyet Anayasası, Kafkasya'nın etnik çeşitliliğini yansıtmayan bir siyasî ve idarî bölümlenmeyi belirledi. Bu bölümlenme sonucunda Kumuk Türklerinin büyük bir kısmı Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, bir kısmı da Çeçen ve Osetya bölgelerinde kalmış oldu. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Dağıstan, Rusya federasyonuna bağlı bir özerk cumhuriyet hâline geldi (Pekacar, 1997: 2063-2064).

Sovyetler, özellikle Kumuklar üzerinde büyük bir baskı uygulayarak bağımsızlık taraftarı olan pek çok Dağıstanlı aydını saf dışı bıraktılar. Ancak onların baskılarına rağmen milli kimliklerini korumayı başaran Kumuklar, Sovyet rejiminin dağılmasından sonra Dağıstan'da ilk milli teşkilat Kumuklar tarafından kuruldu. Bu teşkilatın ismi *Tenglik* "*denklik; birlik, teklik*" şeklindedir (Kurtuluş, 2002: 372).

Kumuk Halk Hareketi olan Tenglik Hareketi 1989'da ortaya çıkmıştır. Bu hareket Kuzey Kafkasya'da Rusya'nın dağılma döneminde ve halk içerisinde çıkan bir harekettir. Hareketin amacı: Dağıstan'da bulunan Kumuklar'a ait il, ilçe gibi yerleşim birimlerinin; St. Petersburg, Kuzey Osetya, Çeçenya, Sibiry'a da yaşayan Kumukların idaresi ile beraber yönetilmesidir. Tenglik Hareketi, Türk birliğinin bir an önce gerçekleşmesi ve Türk Dünyasının gelişmesi için çalışmaktadır (Nuridinov vd., 1999: 302-303). Tenglik hareketinin amaçlarını özetlemek gerekirse Kumukların kültürel, siyasî, ekonomik ve temel insani haklarını savunmak, bu ve benzeri alanlardaki meselelerinin halledilebilmesi için teşebbüslerde bulunmaktır (Pekacar,

1997: 2062-2066). Daha sonra merkezî hükümetin ve özerk hükümetin Tenglik Hareketi'nin Türkçü faaliyetlerinden rahatsız olması ile 1994'te Kumuk Halk Komitesi adıyla bir teşkilât kurulduysa da Kumuk halkı ve aydınları Tenglik etrafında toplanmaya ve faaliyetlerini desteklemeye devam ettiler. Hala bu faaliyetleri duyurmak için bir de bülten çıkarılmaktadır (Kurtuluş, 2002: 372).

2.2. Kumuk Türkçesi

Kumuk Türkçesi Kuzey Kafkasya'da Çeçenlerin, Avarların ve diğer Kafkas kavimlerinin de kullandığı anlaşma dili (lingua franca) olmuştur (Benzing, 2012: 165). Kumuk Türkçesi Karaçay-Malkar, Karaim ve Kırım Türkçeleriyle birlikte Türk lehçelerinin Kuzeybatı-Kıpçak grubuna dâhildir. Kıpçak grubuna dâhil olmakla birlikte Kumukça'da Oğuz Türkçesinin özellikleri de önemli ölçüde görülmektedir (Tavkul, 2005: 33).

Kumukların dili, sayılarının azlığına rağmen bütün Dağıstan'da Avarca'dan sonra en yaygın biçimde konuşulan ikinci dil olma özelliğini taşır. Birbirinin dilinden anlamayan Kafkasya kavimleri kendi aralarında Kumuk Türkçesi ile anlaşırlar (Kurtuluş, 2002: 373). Dağıstan'da diğer kabilelere oranla daha fazla aydın zümre ve devlet adamı yetiştiren Kumuklar, Dağıstan'da hâkim bir topluluktur. 1918'de kurulan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin resmî dili Kumukça olarak kabul edilmiştir (Bala, 1997: 987-988).

Dil bilimi uzmanları, genellikle Kumukça'yı Kıpçak Türkçesinin Kıpçak-Oğuz alt grubu içerisinde incelemiş ve onu gösterdiği fonetik özellikleri sebebiyle Osmanlıca ile Kazak Türkçesi arasında bir yere koymuştur. Ayrıca coğrafi durumu ve yakın ilişkisi sebebiyle Azerbaycan Türkçesine yakın olması da dikkat çeker (Kurtuluş, 2002: 373).

Kumuk Türkçesi Türk dilinin güneybatı kolu ile kuzeybatı kolu arasında bir geçiş lehçesi durumundadır. Lehçe tasnifinde Kumuk Türkçesi her iki gruba da dâhil edilmektedir. Bazı araştırmacılar Kumuk Türkçesinin Oğuz ve Kıpçak boylarının karışmasıyla ortaya çıktığını savunmuştur (Caferoğlu, 1998: 51).

Ses ve şekil bilgisi özellikleri açısından Kumuk Türkçesi, Türk dilinin kuzeybatı grubuna girmektedir. Ancak lehçede güneybatı grubunun yani Oğuz grubunun etkileri de bulunmaktadır (Benzing, 1993:166). Ses bilgisi bakımından en önemli benzerlik: Kuzeybatı grubunda kelime başı *k* ünsüzüne karşılık olarak Kumuk Türkçesinde, Güney grubu Türk lehçelerinde olduğu gibi *g* bulunması, (Örneğin: *geçe* “gece”, *gişi* “kişi”, *gel-* “gelmek”, *gör-* “görmek”, *gir-* “girmek” vb.) şekil bilgisi bakımından ise gelecek zaman için -(a)caq / -(e)cek

ekinin kullanılmasıdır. Örneğin: *gelecekmen* “geleceğim”, *alacaqman* “alacağım”, *alacaqbiz* “alacağız” vb (Pekacar, 2007: 944). Bu iki grubun lehçelerinden başka; güneydoğu grubunun, özellikle Özbek Türkçesinin etkileri de görülmektedir (Benzing, 1993:166).

Kumuk Türkçesi üç ana diyalekte ayrılmıştır. Bunlar kuzey (Hasavyurt), orta (Buynaks) ve güney (Haydak) diyalektleridir. Kumuk yazı dili daha çok Buynaks ve Hasavyurt diyalektine dayanmaktadır (Tavkul, 2005: 34). Kumukların yüzde 99’u kendi dillerini ana dili kabul eder. Bununla birlikte Kumuklar arasında Rus dili de yayılmıştır ve nüfusun yüzde 74,5’i Rusça bilmektedir (Hacıyev, 2002: 13).

Önceleri Arap alfabesini kullanan Kumuklar 1927’de Latin alfabesine geçtiler. Daha sonra da 1938’de Kiril alfabesine geçen Kumuklar bugün hâlen bu alfabeyi kullanmaktadırlar (Kurtuluş, 2002: 373). Kiril alfabesi 31 harften oluşmaktadır. Bunlardan 23’ü ünsüz harf, 8’i ünlü harftir.

2.3. Kumuk Edebiyatı

Kumuklar, kendilerini Hazarlar’ın ve Timur İmparatorluğunun mirasçısı olarak kabul ettiklerinde Kumuk edebiyatının başlangıcını 9. yüzyıla kadar indirebilirler. Kumuklar, İshak b. Kündacık el-Hazerî, Süleyman b. Dâvûd Sekûnî gibi isimleri ilk edebiyatçıları arasında saymaktadırlar (Kurtuluş, 2002: 373).

Kumuk edebiyatı asıl olarak 15. yüzyılda yaşamış olan şair Ümmî Kemal ile başlamıştır. Osmanlı devletine de gelen Ümmî Kemal, eserlerini Kumuk Türkçesi ile değil, Osmanlı Türkçesi ile yazmıştır. Osmanlı Türkçesi, ünlü Kumuk şairi Yırçı Kazak’a kadar Kumukların yazı dili olmuştur. Bu devirde yetişen Kumuk şairleri arasında Amanhor, Miskin Halimat ve Kakaşuralı Abdurahman sayılabilir (Pekacar, 1997: 2062-2066). Kumuk edebiyatı 18. yüzyılda daha açık bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır.

Kumuk Türkçesinin edebî bir dil olarak kullanılagelmesinde en birinci isim Yırçı Kazak’tır. Yırçı Kazak, 1830-1879 yılları arasında yaşayarak Yeni Kumuk edebiyatının temelini atmıştır. Kumuk Türkleri arasında geniş bir şöhrete sahip olan Yırçı Kazak, şiirlerinde hak, doğruluk, yiğitlik, aşk gibi temaları işlemiş, bu arada halkı ezen beyleri de hicvetmekten geri kalmamıştır. Bir diğer önemli isim Kumuk şairi ve din âlimi Abusupiyan Akayev (1870-1931)’dir. Akayev, şiirler yanında dinî eserler de kaleme almıştır (Pekacar, 1997: 2062-2066).

Muhammed Mirza Magarayef, 20. yüzyılın başlarında Temürhan-Şura’da (bugünkü Buynaksk) kurduğu bir basımeviyle Kumuk edebiyatının gelişmesine katkıda bulundu.

1913'te Mirza Muhammed Mavaraev *Kumuk gazati* adlı bir gazete çıkardı. Nogay Batırmurzayev'in hikâyeleri Kumuklar'ın çağdaş durumlarını konu alan ilk eserlerdir (Kurtuluş, 2002: 373).

Kumuk edebiyat ve sanat dergisi olan *Tangçolpan*, 1917 yılından beri yayımlanmaktadır. Dergide yayımlanan şiirler, hikâyeler ve çeşitli sanat yazıları, Kumuk edebiyatının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Yine 1917 yılında çıkarılmaya başlanan *Yoldaş* gazetesi de, normal gazete işlevinin yanında edebî gelişmeye hizmette bulunmaya devam eder (Pekacar, 1997: 2062-2066). *Yoldaş* gazetesi, bugün halen çağdaş Kumuk edebiyatçıları bir arada tutar. Ayrıca şair Şeyit Hanım Alişeva tarafından Dağıstanlı Katıllar (kadınlar) adlı cemiyetin yayın organı ile *Kargıça* adlı bir çocuk dergisi çıkarılmaktadır. Hanım Alişeva'nın Kumuk Türkçesi ile yazılmış altı şiir kitabı bulunmaktadır (Kurtuluş, 2002: 373). Bu eser de Kumuk edebiyatı açısından büyük bir öneme sahiptir.

Kumuk edebiyatı daha fazla son zamanlarda, çeşitli kol ve nevelerde bir ilerleme göstermeye başlamıştır. Kendi muhitlerine göre yetişmiş şair, edip, hikâyeci ve yazarları vardır. Eski Türk “kobuz” u, hatırasını tellerinde taşıyan “Ağaçkumuz” da çalan halk şair ve sazçıları yanında, şarkı söyleyen modern tiyatro artistleri de mevcuttur (Caferoğlu, 1998: 52-53).

Kumuk halk edebiyatı zengin mahsulleriyle nesilden nesle geçerek halk hafızasında canlı bir şekilde yaşamaktadır. Bu mahsuller arasında *yır* adı verilen destanî mahiyetteki şiirler önemli bir yer tutar. Yırlar, hem edebî zevke hitap eden hem de öğretici nitelikli şiirlerdir. En tanınmış yır şairi Yırçı Kazak'tır. İkinci önemli nazım şekli *sarın* denilen dörtlüklerdir. Sarınlar, bizdeki mani türünün karşılığı olup düğün ve eğlencelerde veya münasip bulunan her fırsatta irticalen veya ezberden söylenir (Pekacar, 1997: 2062-2066). Kumukların zengin bir atalar sözü ve deyimler hazinesi de mevcuttur.

Kumuk folklorunde sarınlar ve yırların yanı sıra takmakları beşik yırları ve yas türküleri, tapşurmalar (bilmeceler), alkış ve karğışlar da sevilmektedir. Bu türler sözlü edebiyat grubuna girerler. Epope nevinden en çok sevileni ve ruh okşayanı “Aygazi” türküsüdür. Aygazi, burada Kumuk halkının refahı için mücadele eden milli bir kahraman tipi olarak tanınmakta ve bilinmektedir (Caferoğlu, 1998: 53).

3. BİRLEŞİK FİLLER

3.1. Türkiye Türkçesinde Birleşik Fiillerin Tanımı ve Tasnifi

Türkiye Türkçesinde birleşik fiil konusu yeterince ele alınmamış bir konudur. Gerek birleşik fiiller gerekse birleşik fiillerin sınıflandırılması konusunda sabit bir görüş yoktur. Birleşik fiillerin sınıflandırılmasındaki kapsam, birleşik fiil terimleri, birleşik fiillerin hangi fiillerle kurulduğu, birleşik fiillerin kaç gruba ayrıldığı, esas unsuru oluşturan fiillerin veya isimlerin hangi ölçütlerle belirlendiği tartışma konusudur.

Türkiye Türkçesinde birleşik fiillerin tasnifi konusunda dilbilimciler farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bu görüşlerde birlik yoktur. Bu sebeple sabit bir yaklaşımda bulunmak söz konusu değildir. Araştırmacıların tasniflerde yaptıkları adlandırmalar birbirinden farklıdır.

Muharrem Ergin, “*Türk Dil Bilgisi*” adlı kitabında birleşik fiilleri “*Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur.*” şeklinde tanımlar.

Ergin, isim veya fiil unsurunun önce, yardımcı fiilin sonra getirildiğini belirterek yardımcı fiilin başına getirilen unsurun isim veya fiil olmasına göre birleşik fiilleri ikiye ayırır: İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller, *et-, ol-, eyle-, bulun-, yap-* fiilleridir: *yok et-, reddet-, sabreyle-, alt eyle-, yok ol- mahvol-, müteessir bulun, spor yap-, almış ol-, alır ol-, alacak ol-, gitmiş ol- olmuş bulun-* gibi. Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ise *bil- ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy-* fiilleridir: *gelebil-, alıver-, süregel-, yalvarı gör-, gide dur-, baka kal-, gide koy-* gibi (2013: 665-667).

Zeynep Korkmaz, “*Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*” adlı gramer kitabında birleşik fiiller konusunu çok ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Korkmaz’a göre, birleşik fiiller bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut ad soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir. Sonrasında Korkmaz, birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden farklı yapı, işlev ve anlam özelliklerine göre kendi içlerinde iki ana gruba ayırır: “*Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller*” ve “*Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller*” (2017: 606).

Birinci ana gruba giren birleşik fiiller taşıdıkları yapı ve işlev özellikleri bakımından üç alt gruba ayrılır:

Birinci alt gruba girenler, bir yanı ad bir yanı yardımcı fiil olan bileşik fiillerdir. Bunlar bir ad veya sıfat ile *et-, eyle-, yap-, kıl-, ol-* ve *bulun-* yardımcı fiillerinin birleşmesinden oluşur.

Birleştikleri yardımcı fiilin görevi, bir adı fiil durumuna getirmektir: *acele et-*, *affet-*, *hasta et-*, *arz eyle-*, *hükm eyle-*, *şad eyle-*, *hata yap-*, *yemek yap-*, *yanlış yap-*, *namaz kıl-*, *secde kıl-*, *pişman ol-*, *kaybol-*, *kabul ol-*, *yardımda bulun-*, *vuku bul-*, *son bul-* gibi.

İkinci alt gruba girenler, “*karmaşık fiil*” diye adlandırılır. Karmaşık fiiller, bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerdir. Bu sıfat fiiller , ‘*öncelik*’, ‘*alışkanlık*’ ve ‘*niyet*’ işlevleri ile *ol-* yardımcı fiilinin bileşmesinden oluşur: *duymuş ol-*, *gönderilmiş ol-*, *arar ol-*, *sorar ol-*, *tutmaz ol-*, *görünmez ol-*, *yazacak ol-*, *düşünecek ol-*, *inandırıcı ol-*, *diyesi ol-*, *verimsen ol-* gibi.

Üçüncü alt gruba girenler, “*tasvir fiiller*” olarak adlandırılır. Tasvir fiiller, bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiil yapılarıdır. Tasvir fiiller kendi içlerinde ‘*yeterlik*’, ‘*tezlik*’, ‘*süreklilik*’, ‘*yaklaşma*’ ve ‘*uzaklaşma*’ şeklinde beş alt gruba ayrılırlar: *alabil-*, *çıkabilir-*, *isteyebilir-*, *çöküver-*, *tutuver-*, *geliver-*, *bekleyedur-*, *ağlayıp dur-*, *olagel-*, *süregel-*, *okuyup gel-*, *bakakal-*, *uyuyakal-*, *düşmeye gör-*, *korkmaya gör-*, *süre gör-*, *alıkoy-*, *bekleye koy-*, *bayıla yaz-*, *düşeyaz-*, *ola git-*, *dalıp git-*, *sürüp git-* gibi.

Korkmaz, *belirleyici birleşik fiiller* ve *ikili birleşik fiilleri* de birinci ana grup içerisinde değerlendirmiştir. Belirleyici birleşik fiiller için *modal yardımcı fiiller* ya da *yarı tasvir fiiller* terimleri de kullanılmaktadır. Bu tarz birleşik fiillerde tasvir fiillerde olduğu gibi esas anlam birinci fiilde değil ikinci fiildedir: *çıkagel-*, *okumaya başla-*, *yemeğe çalış-*, *dikmeye kalk-* gibi. İkili birleşikler ise iki ayrı fiilin belirli biçim kalıpları içinde bir araya gelip anlamca kaynaşmasından oluşur: *alıp ver-*, *atıp tut-*, *silip süpür-*, *bilip bilme-* gibi.

İkinci ana gruba giren birleşik fiiller, anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş olan birleşik fiillerdir: *ders al-*, *dili dolan-*, *sinek avla-*, *başboş gez-*, *eli silah tut-*, *işi yolunda git-*, *ağzını hayrı aç-*, *gözünü dört aç-*, *renkten renge gir-*, *ince eleyip sık doku-* gibi (2017: 606-641).

Ayrıca Zeynep Korkmaz, “*Grammer Terimleri Sözlüğünde*” birleşik fiilleri, ad soylu bir kelimeyle *etmek*, *eylemek*, *olmak* yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya birer sıfat-fiil ya da zarf-fiil ekleriyle birbirine bağlanmış iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü olduğunu belirterek açıklamıştır. Korkmaz, bu türdeki birleşik fiillere *yarış etmek*, *emretmek*, *şükretmek*; *sağ olmak*, *yok olmak*, *olacak olmak*, *gitmiş olmak*; *açıvermek*; *anlatabilmek*; *süregelmek*, *bakakalmak*; *bekleyi-görmek*; *didinip durmak* vb. örneklerini vermiştir (1992: 51).

Tahsin Banguoğlu, “*Türkçenin Grameri*” adlı gramer kitabında konuya “*Birleşik Fiil Tabanları*” başlığı altında değinmiştir:

Birleşik fiil tabanları da sözdizimindeki belirtme öbeklerinden gelir. Ancak bunların sayıca daha fazla kalıpları vardır. Onları 1. Zarf öbeği, 2. Çekim öbeği, 3. Bağlam öbeği kalıplarında bulacağız ve gözden geçireceğiz. Bunlar da kök ve üreme fiil tabanları gibi çekimlenmekten başka fiil çatı şekillerine de girerler.

1. Zarf Öbeği Kalıbında: Zarf öbeği kalıbında birleşik fiil tabanları fiillere gelen zarfların bunlarla belirli bir anlamda kaynaşması mahsulü olur: *ileri sürmek, geri kalmak, öne düşmek, geç kalmak, denk gelmek, hoş görmek, karşı koymak* gibi.

2. Çekim Öbeği Kalıbında: Fiilleri belirtme işleyişleri bakımından zarfların bunlarla kaynaşarak birleşikler meydana getirmeleri bir özel hâl teşkil eder. Oysa cümlenin öbür unsurları da kullanılış yeri sebebiyle fiille öbekleşir ve bazen yapışık bir hâl alıp özel anlamda birleşik fiiller geliştirir. Bunlar daima çekim hâlinde ve cümlenin kimsesi, nesnesi veya isimlemesi olan bir adla fiilin kaynaşması şeklinde görülür: *kar yağmak, başkaldırmak, yolda kalmak, baştan çıkmak* gibi.

3. Bağlam Öbeği Kalıbında: Bağlam öbeği kalıbındaki birleşik fiil tabanları aynı kalıpta birleşik isim tabanları gibi anlam ve şekil ilişkilerine göre yapılmıştır. Yani onlar gibi belli şartlar içinde oluşmuş birleşiklerdir. Bunları ya iki ad fiil (matar) hâlinde ya da birinci fiili – ip zarf-fiilli şekline koyarak gösteririz: “*satmak savmak x satıp savmak*” (2015: 274-280).

Leyla Karahan, “*Türkçede Söz Dizimi*” adlı çalışmasında birleşik fiilleri, bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelime topluluğu şeklinde açıklamıştır. Karahan, birleşik fiilleri *bir hareketi karşılayan birleşik fiiller* ve *bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller* olmak üzere iki grupta inceler (2014: 73).

Ona göre bir hareketi karşılayan birleşik fiiller, bir isim ile bir fiil unsurunun birleşmesinden meydana gelmiştir. Fiil ya bir ana yardımcı fiildir ya da sözlük anlamı dışında kullanılan başka bir fiildir. Ana yardımcı fiiller “*et-, ol-, yap-, eyle-, kal-, bulun-*” yardımcı fiilleridir: *devam et-, dost ol-, karar kal-, tahminde bulun-* gibi. Diğer fiillerle kurulan birleşik fiillerde yardımcı fiil yerine asıl fiiller kullanılır: *yol al-, para ye-, boş ver-, el koy-, yatağa düş-* gibi.

Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller, zarf-fiil eki taşıyan bir fiil unsuru ile bir tasvir fiilden kurulur. “*Bil-, ver-, dur-, gel-, git-, kal-, koy-, gör-, yaz-*” yardımcı fiilleri asıl fiile yeterlik, ihtimal, tezlik, devamlılık, beklenmezlik, yaklaşma gibi anlamlar kazandırır: *yazabil-,*

yapıver-, *gidiver-*, *sürüp git-*, *gide koy-*, *yalvarı gör-*, *oturup dur-*, *çık gel-*, *şışa kal-*, *düşe yaz* gibi (2014: 73-79).

Ahmet Bican Ercilasun, “*Kutadgu Bilig Grameri- Fiil*” adlı çalışmasında birleşik fiillerin bir kelime grubu olduğunu, kelime gruplarındaki esasın ise manaca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmek olduğunu belirtir. Ercilasun, kelime gruplarındaki unsurların asıl manalarından uzaklaşarak yeni ve tek bir anlam ifade etmek amacıyla bir araya geldiklerini söyleyerek birleşik fiillerde de durumun aynı olduğunu açıklar.

Ercilasun, bu çalışmasında basit, türemiş ve birleşik fiillerin bir kavramı anlatma ve fonksiyon bakımından aralarında herhangi bir fark olmadığına da değinmiştir. Bu üç tür arasındaki tek farkın oluşturulma biçimleri olduğunu ifade ederek basit ve türemiş fiillerin tek bir kelimedenden birleşik fiillerin ise iki veya daha fazla kelimedenden meydana geldiğini söyler. Fakat bunların hepsinin tek bir oluşu veya kılışı anlattığına değinen Ercilasun, “hastalanmak” kelimesi ne ifade ediyorsa “hasta olmak” kelimesinin de aynı şey ifade ettiğini söylemiştir. Açıklamalarını verdiği bu örnekle destekleyen Ercilasun, birleşik fiilleri ikiye ayırmıştır: *Bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller* ve *iki tarafı fiil olan birleşik fiiller* (2014: 72-73).

Haydar Ediskun, “*Yeni Türk Dilbilgisi*” adlı kitabında birleşik fiillerin iki ya da daha çok kelimenin birleşip kaynaşmasından oluşan yeni anlamdaki fiiller olduğunu belirtir. Ediskun, birleşik fiilleri dört öbeğe ayırır:

Birinci öbekte iki ya da daha çok fiilden oluşmuş birleşik fiiller mevcuttur: *Yeterlik fiilleri*, *tezlik fiilleri*, *sürerlik fiiller*, *yaklaşma fiilleri*, *beklenmezlik fiilleri*, *gerekseme fiilleri*, *yapmacık fiilleri*. İkinci öbeğe bir ortaç ile *ol-* yardımcı fiilinden oluşmuş birleşik fiiller dâhil edilir: *Başlama fiilleri*, *bitirme fiilleri*, *davranma fiilleri*. Üçüncü öbekte, isim kök ya da gövdesinden bir kelime ile *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *buyur-*, *ol-* yardımcı fiillerinden biriyle oluşan birleşik fiiller vardır. Dördüncü öbekte anlamca kaynaşmış birleşik fiillerden oluşur (2017: 228).

Kaya Bilgegil, “*Türkçe Dilbilgisi*” adlı kitabında birleşik fiilleri üçe ayırır: *Yardımcı fiiller ve onlarla teşkil olunan birleşik fiiller*, *iki fiilin birleşmesiyle teşkil olunan birleşik fiiller* ve *kaynaşma yoluyla teşkil edilen birleşik fiiller* (2009: 268-270).

Hacıeminoğlu, “*Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*” adlı kitabında birleşik fiilleri üç grupta sınıflandırır: *İsim + Yardımcı Fiil*, *Fiil + Tasvirî Fiil*, *İsim + Fiil (Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiil)*

Hacıeminoğlu, birleşik fiillerdeki anlamın mecaza kayma sebebini Türk milletinin, olayları kendi mantığına göre yorumlayışına dayandırmaktadır (2016: 300-301).

Süer Eker, “*Çağdaş Türk Dili*” adlı eserinde “*Birleşik Eylem Grubu*” başlığı altında birleşik fiilleri incelemiştir. Ona göre birleşik eylem grubu, biri asıl eylem, diğeri yardımcı ad veya eylem olan iki sözcüğün birbiriyle yapı ve anlamca kaynaşması ile oluşan gruptur. Eylem birleşmeleri, sonsuz anlam inceliklerini ve eylem derecelerini göstermek suretiyle, dile son derece zengin anlatım imkânı kazandırır. Bununla birlikte Modern Türkiye Türkçesinde eylem birleşmelerinin gittikçe azaldığı göze çarpmaktadır.

Eker, birleşik fiilleri *tasviri eylemler, adla yapılan birleşik eylemler, diğer birleşik eylemler* şeklinde üçe ayırmıştır (2011: 432-433).

Hanifi Vural ve Tuncay Böler, “*Ses ve Şekil Bilgisi*” adlı eserlerinde bir isim ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da isim soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiillerin birleşik fiil meydana getirdiğini söylerler (2015: 244-247).

Vural ve Böler, birleşik fiilleri dört grupta incelemiştir:

I. Bir isim ve bir yardımcı fiilden yapılan birleşik fiiller (bir isim veya sıfatın *et-, eyle-, ol-, kıl-, yap-, bul-, buyur-* yardımcı fiillerinden biriyle birleşmesi ile): *yolcu et-, seyreyle, ikaz eyle-, memnun ol-, etkili kıl-, hile yap-, son bul-, boş bulun-, kabul buyur-* gibi.

II. Bir sıfat-fiil ve bir yardımcı fiilden yapılan birleşik fiiller (Karmaşık Fiiller) (zaman ifade eden sıfat-fiillerin *ol-* yardımcı fiiliyle birleşmesi ile): *görmüş ol-, sorar ol-, tutmaz ol-, görünmez ol-, uyuyor ol-, diyecek ol-, diyesi ol- vb.*

III. Bir fiil ve bir yardımcı fiilden yapılan birleşik fiiller (Tasvir fiilleri) (zarf fiillerin yardımcı fiille birleşmesi ile): *düşünebil-, bölüver-, bakıp dur-, çıkıp gel-, donakal-, sızıp kal-, isteyegör-, alıkoy-, öleyaz-* gibi.

IV. Anlamca kaynaşmış ve kalıplaşmış birleşik fiiller: *can çekiş-, dolap çevir-, dal budak sal-, caka sat-, yeşil ışık yak-, akıl yürüt-* gibi (2015: 244-247).

Günay Karaağaç, “*Türkçenin Dilbilgisi*” adlı çalışmasında Türkçede bir ad veya eyleme yardımcı eylemlerden birini getirerek oluşturulan söz öbeklerine birleşik eylem dendiğini belirtmiştir. Karaağaç, birleşik fiilleri iki grupta ele alır: *Ad + yardımcı eylem kaynaklı birleşik eylemler* ve *eylem + yardımcı eylem kaynaklı birleşik eylemler* (2013: 471-475).

Annemarie Von Gabain, “*Türkçede Fiil Birleşmeleri*” adlı makalesinde birleşik fiille alakalı fikirlerini şu cümleler ile belirtir: “*Birbirine bağlı iki fiil şeklinin sıkı surette birleşmesinden meydana gelen ve yalnız bir oluş anlatan fiil birleşmelerinin birinci kısmı, yeni fikir nüansları veren bir zarf değildir.*” der.

Gabain, birleşik fiilleri üç kısma ayırır: *Esas manayı taşıyan bir fiil ile bir yardımcı fiilden meydana gelenler, bir esas fiil ile bir deskriptif fiilden meydana gelenler, bir esas fiil ile modal bir yardımcı fiilden meydana gelenler* (1953: 16).

Hengirmen, “*Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*” adlı eserinde birleşik fiilleri, başka bir eylem ve başka türde sözcüklerle birlikte genellikle kalıplaşmış olarak oluşmuş eylem olduğunu söyleyerek açıklar.

Hengirmen, birleşik fiilleri üç grupta incelemiştir: *Ad soylu sözcük + yardımcı eylem yapısında* “hükmet-, işgal et-”, *eylem + yardımcı eylem yapısında* “geliver-, yazakoy-, düşeyaz-, alabil-, bakadur-”, *deyimleşmiş olanlar* “el ver-, yola çık-, gözden düş-, elden ele gez-” (1999: 78).

Faruk Kadri Timurtaş’a göre, “*Eski Türkiye Türkçesi*” adlı eserinde birleşik fiiller, bir fiille ondan önce gelen başka bir fiilin yahut isim, sıfat, zarf cinsinden bir kelimenin birlikte kullanılmasından meydana gelirler. Fiillerin birleşik fiilleri şu dört bölümlerde toplanabilir: *Birleşik sığalar, yardımcı fiillerle yapılan birleşik şekiller* (it- kıl-, eyle, ol- yardımcı fiilleriyle), *tasviri fiiller, isim, sıfat ve zarflarla meydana getirilenler* (2019: 140).

3.2. Türkiye Türkçesinde Birleşik Fiil Terimleri

Gramer kitaplarında birleşik fiil yapısında olan şekiller genellikle iki başlık altında toplanır: “*Birleşik Fiiller*” ve “*Tasvir Fiilleri*”. Bu ikisinden tasvir fiili kendi içinde bildirdikleri anlamlara, taşıdıkları görevlere ve yapıca gösterdikleri türlere göre çeşitli adlar altında değerlendirildiğinden gramer kitaplarında bu kavramlar değişik terimlerle ifade edilmiş ve incelenmiştir (Arıcıoğlu, 2010: 1).

Dilbilimciler gramer terimleri sözlüklerinde ve gramer kitaplarında birleşik fiiller ve tasvir fiilleri için farklı terimler kullanmışlardır. Terimlerde bir birliğin olmaması çeşitli karışıklıklara ve öğrenim güçlüğüne sebep olmuştur. Bu terimler için kullanılan adlandırmaları çalışmamızın bu bölümünde inceledik.

Z. Korkmaz “*Gramer Terimler Sözlüğünde*” birleşik fiiller için “*birleşik fiil*”, tasvir fiil için ise “*tasvir fiil*” terimini kullanmıştır (1992: 146).

Korkmaz, “*Türkiye Türkçesi Grameri- Şekil Bilgisi*” adlı kitabında sıfat + yardımcı fiillerle kurulan bileşik fiilleri “*karmaşık fiil*” olarak adlandırmıştır (2017: 615).

Topaloğlu, “*Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğünde*” birleşik fiiller için “*birleşik fiil*”, tasvir fiil için ise “*tasvir fiil*” terimini kullanmıştır (1989: 140).

N. Koç, “*Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğünde*” birleşik fiil için “*birleşik eylem*” terimini kullanmıştır (1992: 53).

Hatipoğlu, “*Dilbilgisi Terimleri Sözlüğünde*” birleşik fiil için “*birleşik eylem*” terimini kullanır. Tasvir fiiller içinse “*ulaçlı birleşik eylem*” terimini kullanır (1972: 20).

Ergin, “*Türk Dilbilgisi*” adlı kitabında birleşik fiilleri isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ve fiille yardımcı fiil yapan birleşik fiiller şeklinde iki grupta incelemiştir. Bu grupların adlandırılmasında “*tasvir fiil*” ya da “*karmaşık fiil*” gibi terimler kullanmamıştır (2013: 665-666).

T. Banguoğlu, “*Türkçenin Grameri*” adlı kitabında “*Birleşik Fiil Tabanları*” başlığı altında birleşik fiilleri açıklamıştır. *Sıfat fiil + ol-* yapısından oluşan birleşiklere “*karmaşık fiil*” ismini veren Banguoğlu, tasvir fiilleri “*tasvir fiil*” olarak adlandırmıştır (2015: 404-410).

Karahan, “*Türkçede Söz Dizimi*” adlı çalışmasında “*birleşik fiil*” ve “*tasvir fiil*” terimlerini kullanmış fakat “*karmaşık fiil*” terimini kullanmamıştır (2014: 73-77).

J. Deny, “*Türk Dili Grameri*” adlı kitabının “*Karmaşık Fiiller ve Mürekkep Fiiller*” bölümünde 1. gruba “*Karmaşık veya Yerindelik Fiiller*” ismini verir. Deny, *partisip+ol-* yapısına “*karmaşık fiil*” der. *İsim + fiil* yapısındaki birleşik fiilleri ise “*mürekkep fiil*” şeklinde adlandırır (1941: 466-479).

Gabain, “*Fiil Birleşmeleri*” adlı makalesinde üçüncü grupta incelediği belirleyici birleşik fiiller için “*modal yardımcı fiiller*” terimini kullanmıştır (1953: 24).

Gabain, “*Eski Türkçenin Grameri*” adlı gramer kitabında tasvir fiiller için “*tasvirî fiiller*” terimini kullanmıştır (1988: 255).

Hacıeminoğlu’nun “*Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*” adlı kitabında birleşik fiiller başlığı altında birleşik fiilleri üçe ayırdığından bahsetmiştik. Hacıeminoğlu yapmış olduğu sınıflandırmada 1. grupta isimden sonraki unsurun yardımcı fiil olduğundan bahsederek bir birleşik fiil oluştuğunu belirtir. 2. grupta ise *fiil + tasvirî fiil* yapısından bahseder. Bu yapıda

ikinci unsur yardımcı fiil ya da fiil olarak değil de tasviri fiil olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma ile Hacıeminoğlu, diğer dilbilimcilerden ayrılabilir.

3. grupta ise isim + fiil yapısından bahsedilmiştir. Bu yapı anlamca kaynaşmış birleşik fiil yapısını oluşturur (2016: 300-301).

Bilgegil, “*Türkçe Dilbilgisi*” adlı kitabında birleşik fiil terimini kullanarak birleşikleri üçe ayırmıştır: *Yardımcı fiiller ve onlarla teşkil olunan birleşik fiiller, iki fiilin birleşmesiyle teşkil olunan birleşik fiiller, kaynaşma yoluyla teşkil edilen birleşik fiiller*. Bilgegil, çalışmasında birleşik fiil terimi haricinde başka bir adlandırmaya yer vermemiştir (2009: 268-270).

Eker, “*Çağdaş Türk Dili*” adlı kitabının “*Birleşik Eylem Grubu*” başlığı altında *asıl eylem + zarf-fiil eki + yardımcı eylem* kuruluşu ile oluşturulan yapıya “*tasvirî eylemler*” ismini verir (2011: 432).

Ediskun, “*Yeni Türk Dilbilgisi*” adlı çalışmasında “*Birleşik Fiil*” başlığı altında birleşik fiilleri dört öbekte ayrıntılı olarak ele almıştır. Ediskun, tasvir fiilleri için “*birleşik fiil*” terimini kullanmıştır (2017: 254- 279).

Birleşik fiillerin alt kategorisi olan *zarf-fiil + fiil* yapısı için *tasvir fiilleri* (Banguoğlu, Korkmaz vd.), *fiil birleşmeleri* (Gabain, Korkmaz), *karmaşık fiil* (Deny), *ekleşik fiil* (Johanson, Demir- Yılmaz); *sıfat-fiil + fiil* yapısı için *karmaşık fiiller* (Deny, Banguoğlu, Korkmaz) ve *karmaşık eylemler* (Gencan) terimleri kullanılmıştır. En yaygın olarak kullanılan terim *birleşik fiil* terimidir.

Araştırmacıların büyük çoğunluğu *isim + fiil* ve *fiil + fiil* yapısını birleşik fiil olarak kabul etmişlerdir. Ancak araştırmacılardan sadece Gabain ve Zeynalov yalnızca *fiil + fiil* yapısının birleşik fiil oluşturduğunu savunmuşlardır (TDK, 2017: 24).

Sadettin Özçelik, “*Tasvir Fiillerde Kullanılan Ekler Üzerine*” isimli makalesinde tasvir fiiller için kaynaklarda farklı terimlerin kullanıldığından bahseder: Tasvir Fiili “Korkmaz, Banguoğlu, Topaloğlu”, birleşik fiil “Ergin, Bilgegil, Ediskun, Ercilasun”, ulaçlı birleşik eylem “Hatiboğlu, Hengirmen”, özel birleşik eylem “Gencan”, birleşik eylem “Bozkurt”, karmaşık fiil “Deny” (2002: 821).

3.3. Eski Türkçede Birleşik Fiiller

Eski Türkçedeki birleşik fiillerin bugünkü Türk lehçelerindeki birleşik fiillerle ortak ve ortak olmayan özellikleri bulunmaktadır (Ergönenç, 2011: 32).

Gabain, “*Eski Türkçenin Grameri*” adlı kitabında *är-*, *bol-*, *tur-* fiillerinin yardımcı fiil vazifesinde kullanıldığını ifade eder. Bu üç fiil çekimli fiil, isim ve isim durumunda olan kelimelere bağlanarak yardımcı fiil işlevinde kullanılabilirler. Gabain, bu şekilde oluşan yardımcı fiilleri “*bağlı fiiller*” terimi ile ifade eder. Fakat hiçbir zaman zarf-fiillerle birleşemezler (1988: 87-88). Örnek vermek gerekirse;

Bilgä kagan är-miş äriñç. “Bilgili kağan imiş muhakkak.” (IE3).

Bu mening etözüm meng yime edligsiz bolup. “Bu benim vücudum tamamen değersizdir” (Suv. 611, 22).

Ming artuk küvrügler üninte üstünrek yavlak ün turdi. “Binden fazla davulun gürültüsünden daha üstün korkunç bir gürültü vardı” (UIV A 239).

Görüldüğü üzere üç yardımcı fiil de isimlere veya çekimli fiillere bağlandıktan sonra haber ve dilek kiplerine bağlanırlar.

Gabain, gramer kitabında *isim + fiil* yapısını “*Bağlı Fiiller*” başlığı altında ele alırken *fiil + fiil* yapısını ise “*Modal Yardımcı Fiiller*” ve “*Tasvirî Fiiller*” başlığı altında inceler. Gabain, bazı fiillerin mantıkî esas fiillerle birleşerek diğerlerine tabi olarak uyduklarını söyler. Ona göre, bunlar yardımcı fiiller gibi çekimli şekillere sahiptirler. Esas fiillere *-u* ve *-galı* zarf-fiil eki getirilerek kullanılırlar. Yani modal yardımcı fiillerde esas fiillere genel olarak zarf-fiil eki gelir: *Qıl-u u-* “kılabilmek, yapabilmek”, *kör-ü bil-* “görebilmek”, *bol-u sakın-* “olmayı düşünmek”, *bol-galı u-*, “olabilmek”, *oqıt-galı ay-* “okumayı emretmek” vb. Modal yardımcı fiillerinin bir alt bölümü modal saygı fiileridir. Bunlar *-u* zarf-fiilli esas fiil şekillerine gelirler: *Qıl-u tägin-* “fedakârlıkla bir şey yapmak”, *yükün-ü ötün-* “bağlılıkla hürmet etmek” vb. Esas fiil *-galı* zarf-fiiliyle bağlanmışsa, modal saygı fiili değil, modal yardımcı fiil söz konusudur: *bar-galı ötün-* “gidebilmeyi rica etmek” vb (1988: 87-91).

Gabain’e göre, tasvir fiillerde fiiller, *-u* veya *-p* almış bir mantıkî esas fiilden sonra kullanılırlarsa, ikinci fiil kendi anlamlarını kaybedebilir. Böyle fiil birleşikleri yüklem olarak iş gördükleri gibi, vasıflık vs. olarak da iş görebilirler. Birinci durumda tasvirî fiil çekimli şekilde olur: *Alta-yu tur-* “aldatıp durmak, devamlı aldatmak”, *küy-ü tut-* “devamlı korumak”, *ay-u bir-* “bildirmek”, *ıçgın-u ıd-* “tamamıyla yitirmek, kaybetmek”; *yat-ıp yür-* “yatıp durmak”, *öl-üp bar-* “ölüp gitmek”, “*awla-p al-* “avlayarak ele getirmek, almak” vb. Ayrıca *-u* ve *-p* eklerinden ziyade gelecek zaman anlamına gelen *-galı* zarf-fiil eki de esas

fiile bağlanarak tasvir fiil oluşturur: *kir-gäli tur-* “hemen girecek durumda olmak, girecek olmak”, *öl-gäli yat-* “hemen ölecek durumda olmak, ölecek olmak” (1988: 87-91).

Talat Tekin, “*Orhon Türkçesi Gramerinde*” bu konuya “*Birleşik Eylemler*” başlığı altında değinmiştir. Ona göre birleşik eylemler iki türdür:

I. Ad ya da sıfat + Yardımcı Eylem “*bol-, kıl-, kış-*” : *Kagan bol-* “hakan olmak”, *kul bol-* “köle olmak”, *karı bol-* “yaşlanmak”, *yağı bol-* “düşman olmak”, *yok bol-* “yok olmak”; *baz kıl-* “bağımlı kılmak”, *bay kıl-* “zengin etmek”, *kul kıl-* “köle yapmak”, *uruş kıl-* “savaşmak”, *yok kış-* “birlikte yok etmek” vs (2016: 94-95).

II. Eylem Zarfı + Tasvir Eylemi “*bar-, ber-, id-, elt-, kal-, käl-, kör-, u-, yorı-*”: *adrıl-u bar-* “ayrılıp gitmek”, *uç-a bar-* “vefat etmek, ölmek”; *al-ı bir-* “alıvermek”, *bas-a ber-* “yardımcı olmak, destekleyivermek”, *kıl-u ber-* “yapıvermek”; *ıçgın-u id-* “elden çıkarıvermek”, *sanç-a id-* “mızraklayıvermek”; *sür-ä elt-* “sürüvermek”; *yat-u kal-* “yata kalmak; uzun süre yatmak”; *yür- ä käl-* “yürüyüp gelmek”; *yäl-ü kör-* “çabuk (atları) dörtmala sürün!”; *artat-ı u-* “bozabilmek, yıkabilmek”; *ud-u yorı-* “uzun süre izlemek” (2016: 95-96).

Kemal Erarslan, “*Eski Uygur Türkçesi Grameri*” adlı kitabında “*Birleşik Fiil*” başlığı altında Uygurcada birleşik fiillerin iki şekilde teşkil edildiğini söyler:

I. İsim unsuru + yardımcı fiil “*bol-, er-, it-, qıl-*”: İsim unsuru yardımcı fiilin zarfi durumundadır: *inç bol-* “rahat olmak”, *yarıq-suz bol-* “bulanık olmak”, *asıg bol-* “faydalı olmak”, *yoqsuz bol-* “boşa gitmek”; *bütün qıl-* “bütün kıl-”; *köprüg it-* “köprü yapmak”

II. Zarf-Fiil + yardımcı fiil: Zarf-fiil esas fiil durumundadır. *Örü tartıp özgurup...* “yukarı kaldırarak kurtarıp...”, *yadılıp tur-* “yayılp durmak” (2012: 515-516).

Ahmet Bican Ercilasun, “*Kutadgu Bilig Grameri- Fiil*” adlı kitabında birleşik fiilleri ikiye ayırır: *Bir taraflı isim bir taraflı fiil olan birleşik fiiller (İsim+ fiil)*, *iki taraflı fiil olan birleşik fiiller (fiil+fiil)*.

Birinci grupta var olan *isim + fiil* kuruluşundaki birleşik fiillerde isim unsuru genelde tek kelimedenden ibarettir. Fakat birden fazla kelimedenden meydana geldiği de sık görülür. İsim unsuru; isim, sıfat, zarf, sıfat-fiil, yabancı kelime olabilir. İsimler, çoğunlukla yalın ve çekimsiz oldukları gibi bazen çekimli hale girebilerek iyelik ve isim hal eklerini alabilirler. Bu grupta yer alan birleşik fiiller mecazlı bir anlama sahiptir. Kutadgu Bilig’de bu tarz kullanımlar oldukça fazladır. Birinci grupta yer alan birleşik fiillerde en çok kullanılan yardımcı fiiller *bol-, kıl-, tut-, ur-*’tır. *Bir-* ve *yi-* yardımcı fiilleri kullanım bakımından ikinci

sıradadırlar. Daha az kullanılanlar ise *teg-*, *tegür-*, *bul-*, *kel-*, *kötür-*, *kör-*, *al-*, *alın-*, *id-*, *it-*, *itin-* yardımcı fiilleridir (2014: 76-77).

İkinci grupta yer alan *fiil + fiil* yapısında olan birleşik fiiller Kutadgu Bilig’de sık ve çeşitli değildir. Bunun sebebi Ercilasun’a göre, ünlü gerundiyum eklerini almış fiillerle yardımcı fiillerin müstakil hüviyetlerini henüz muhafaza etmeleridir. Ünlü gerundiyum şekilleri cümlede umumiyetle zarf görevindedir. Karahanlı Türkçesi döneminde fiille birleşik fiil teşkil eden yardımcı fiiller; *bil-*, *bir-*, *tur-*, *bar-* ve *kel-*’tir (2014: 113).

3.4. Kumuk Türkçesinde Birleşik Fiiller

Kumuk Türkçesinde birleşik fiil ve yardımcı fiillerle ilgili kaynaklar elimizde sınırlıdır. Bu konuyla alakalı gerek yabancı dilbilimcilerinin çalışmaları gerekse Türk dilbilimcilerinin çalışmaları yeterli değildir. İncelediğimiz Kumuk Türkçesi gramerlerinde “*Birleşik Fiil*” terimine karşılık gelebilecek bir adlandırma ile birleşik fiil incelemesine rastlamadık. Kumuk gramerini yazan A.H. Batırmurzayev, “*Kömekci Fi’lu*” terimini kullanarak yardımcı fiilleri incelemiş ve içerisinde birleşik fiilleri anlatmıştır.

A.H. Batırmurzayev, *Qumuq Tilni Gramatikasi* adlı eserinde yardımcı fiil terimi olarak “*Kömekci Fi’lu*” terimini kullanmıştır. Batırmurzayev, Kumuk dilinde bir grup fiil olduğunu, onların sıfat-fiillere, zarf-fiillere, müşterek kelimelere (international kelimelere) ve birçok başka fiillere eklenerek cümlelerin manasını çeşitlendirdiğini ve kendi anlamında olan sözlere bir çeşit manalar vermeye yardım ettiğini ifade eder. Batırmurzayev, bu fiillere “*Kömekçi Fi’lular*” ismini verir (1933:131).

Batırmurzayev, yardımcı fiilleri ikiye ayırmaktadır: *Kendi başına anlamlı olan yardımcı fiiller “bol-, gör-, jiber-, qoj-, et-, qara-, tur-, başla-, tariq (gerek)”*, *kendi başına anlamı anlaşılmayan yardımcı fiiller “edi, iken, dedi”*

Yazar, bu iki çeşit yardımcı fiili cümledeki mana ve rolleriyle birlikte gramerinde ayrıntılı şekilde ele almıştır. İncelediği yardımcı fiiller, Kumuk Türkçesinde oldukça işlektir. Vermiş olduğu dipnotunda ise *tariq* “*gerek*” kelimesinin hem fiil hem isim olarak kullanıldığını ifade eder ve diğer dipnotunda “*sal-, çıq-, gel-*” yardımcı fiillerinin de kendi başına birçok anlam ifade ettiğinden bahseder. Bu üç yardımcı fiilin diğer yardımcı fiillere oranla daha az kullanıldığı anlaşılmaktadır (1933:131-133).

Batırmurzayev, tasvir fiilleri kendi başına anlam ifade edenler içerisinde ele almıştır ve bu yardımcı fiillerden *bol-*, *gör-*, *jiber-*, *qoj-*, *qara-*, *tur-*, *başla-*, *sal-*, *çıq-*, *gel-* yardımcı fiilleri

zarf fiilli yapılarla (-A,-(X)p) birleşerek tasvir fiilleri oluştururlar. *Bol-* ve *Et-* yardımcı fiilin ise adlarla, sıfatlarla ve yabancı kökenli isimlerle birleştiğini söyleyerek deyinmiş olduğu bütün yardımcı fiilleri örnekler vererek açıklar (1933: 131-133).

Aziz Merhan, “*Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi*” adlı kitabında birleşik eylemleri dörde ayırmıştır:

I. Ad + yardımcı eylem “*bol-, et-*”

II. Ad + eylem “*al-, aylan-, ayt-, bar-, bat-, ber-, böl-, buz-, çık-, çıkar-, qal-, qat-, qoy-, sal-, saq-, söyle-, tap-, tüş-, tüşür-, ur-, uzat-, üz-*”

III. Ortaç + bol- eylemi

IV. Betimleyici Eylemler: Esas eylem + -A, -y, *mAy-*, -(X)p ulaç ekleri + yardımcı eylem “*bol-, al-, bar-, çık-, gel-, get-, qal-, qara-, qoy-, toqta-, tur-, yiber-*” (Merhan, 2008: 56- 61).

Johannes Benzing, “*Kumuk Türkçesi*” adlı makalesinde tasvir fiil kurulumunda kullanılan yardımcı fiillere değinmiştir. Ona göre, *-a* ve *-p* gerundiumlu esas fiile *tur-, qal-, qoy-, al-, yiber-, qara-, g’or-, ber-, başla-* yardımcı fiilleri getirilerek tasvir fiil yapısı oluşturulur. Benzing, bu yardımcı fiilleri işlev yönünden de incelemiştir (1993: 186).

Aynı zamanda Benzing, *et-* ve *bol-* fiilleriyle kurulmuş birleşik fiilleri isimden türetilmiş fiillerden sayarak *qabul et-* “kabul etmek, razı olmak”, *qabul bol-* “kabul edilmek, kabul olmak”; *qulluq et-* “hizmet etmek”, *balıqçılıq et-* “balıkçılık yapmak” örneklerini vermiştir (1993: 176).

Çetin Pekacar, “*Kumuk Türkçesinde Fiil*” adlı makalesinde “*Yardımcı Fiiller*” başlığı altında Kumuk Türkçesinde kullanılan yardımcı fiilleri alfabetik olarak sıralamıştır. Bu yardımcı fiiller: *Al-, başla-, ber-, bol-, e-, et-, gör-, qal-, qara-, qoy-, tur-, yiber-*’dir. Bu yardımcı fiilleri anlam ve fonksiyon yönünden inceleyen Pekacar, her yardımcı fiil için örnek de vermiştir (1996: 232-234).

Ayrıca Pekacar, “*Kumuk Türkçesi Sözlüğü*” adlı sözlük çalışmasında yardımcı fiilleri madde başında inceleyerek fiillerin öncelikle esas anlamlarını vermiş ve sonrasında maddeleştirmiş olduğu anlamlar içerisinde onların yardımcı fiil olduğunu ve birleşik fiil teşkil ettiğini belirtmiştir. Pekacar, sözlüğünde yardımcı fiillerin kullanımlarına ve işlevlerine de yer vererek onları örneklerle açıklamıştır. Pekacar’ın sözlüğü bu yönleriyle sadece bir sözlük çalışması değil aynı zamanda bir gramer çalışmasıdır (2011: 21-409).

4. İNCELEME

BİRLEŞİK FİLLER:

4.1. Esas Anlamını Korumuş veya İşlev İncelikleri Kazanmış Olan Birleşik Fiiller

4.1.1. İsim + Yardımcı Fiille Kurulan Birleşik Fiiller

4.1.2. Sıfat + Yardımcı Fiille Kurulan Birleşik Fiiller (Karmaşık Fiiller)

4.1.3. Zarf + Yardımcı Fiille Kurulan Birleşik Fiiller (Tasvir Fiiller)

4.1.4. Yarı Tasvir Fiilleri (Modal Yardımcı Fiiller)

4.1.5. İkili Birleşik Fiiller

4.2. Esas Anlamını Kaybederek Anlam Kaymasına Uğramış ve Deyimleşmiş Olan Birleşik Fiiller

4.1. Esas Anlamını Korumuş veya İşlev İncelikleri Kazanmış Olan Birleşik Fiiller

Kumuk Türkçesinde esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiil yapıları bu grupta ele alınacaktır. Bu gruba giren birleşik fiiller taşıdıkları yapı ve işlevleri bakımından beşe ayrılmaktadır:

4.1.1. İsim + Yardımcı Fiille Kurulan Birleşik Fiiller

Türkçe, yapısı dolayısıyla çok zengin eklere sahip bir dil olduğu hâlde, yeni kavramları ifade etmek ihtiyacı duyulduğunda genellikle birleşik şekillere başvurmaktadır. Bu sayede, dilimizin hazinesi zenginleştiği gibi, anlatım gücü artmakta ve genişlemektedir (Hacıeminoğlu, 2016: 300).

Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* adlı eserinde, Türkiye Türkçesinde isim+ yardımcı fiil yapısı için “*Bunlar bir ad veya sıfat ile et-, eyle-, yap-, kıl-, ol-, ve bulun-yardımcı fiillerinin birleşmesinden oluşmuştur. Birleştikleri yardımcı fiilin görevi, bir adı fiil durumuna getirmektir. Dolayısıyla esas anlam ad üzerindedir. Yardımcı fiil yalnızca adı “etmek”, “yapmak”, “kılmak” ve “olmak” anlamları katarak fiilleştiren ve çekim eklerini alan bir işlev yüklenmiştir.*” der (2017:693).

Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinin *Birleşik Fiiller* kısmında isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller için şöyle der: “*...Asıl manayı isim unsuru taşır. Yardımcı fiil, bir fiilleştirme ve çekim unsuru olarak vazife görür*” (2013: 387).

Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* adlı kitabının *Ana Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller* bölümünde isim + yardımcı fiiller için bu tip birleşik fiillerde “*et-, ol-, yap-, eyle-, bulun-*” yardımcı fiillerinin kullanıldığını, asıl unsur olan ismin başta, yardımcı fiilin sonda bulunduğunu ifade eder. Yardımcı fiilin ise bir çekim görevi yaparak anlamı üzerinde bulunduran isim unsurunu fiilleştirdiğini belirtir (2014: 73-74).

İsim unsuru + yardımcı fiil = birleşik fiil

- Dost + ol- = dost ol-
- Yok + et- = yok et-

Birleşik fiillerde isim unsuru, Türkçe kökenli de olsa yabancı kökenli de olsa asıl unsuru oluşturur. İsim unsuru, yalın ve çekimsiz olabileceği gibi isim hal ekleri gibi bir çekim eki olarak çekimli de olabilir.

Kumuk Türkçesinde isimlerin veya isim soylu kelimelerin belirli yardımcı fiillerle birleşmesi sonucu isim + yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller oluşur. Bu birleşmelerde yardımcı fiilin temel görevi ismi fiilleştirmektir. İsimlerle yapılan birleşik fiillerde anlam, isim unsuru üzerindedir.

Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de isim + yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiillerde isim unsuru yabancı kökenli olabilir. “*Mu ‘teber bol-, muti’ bol-, du ‘ā et- vb.*” Verilen örneklerdeki isim unsurları Arapça kökenlidir. Kumuk diline pek çok sebeple (siyasi vs.) Farsça ve Rusça kökenli kelimeler de girmiştir.

Leyla Karahan, *Diğer Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller* bahsinde “*Bazı birleşik fiillerin isim unsuru, isim çekim eki alabilir.*” maddesine yer vermiştir. Vermiş olduğu örnekler Türkiye Türkçesinde anlamca kaynaşmış (deyimleşmiş) birleşik fiiller grubuna aittir: *Kendini kaybet-, hoşuna git-, deliye dön-, dile düş-, göze çarp-, göze gir-, küplere bin-, canı sıkıl-, ümidini kes-, göklere çıkar-, yollara düş-, aklına gel-, gözden geçir-, işe koyul-* vs (2014: 75-76).

Kumuk Türkçesinde ise Pekacar’ın *Kumuk Türkçesi Sözlüğünde* verdiği örneklerden isim + yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiillerde de isim unsurunun isim çekim eki alabildiğini görmekteyiz: *Esge al-* “hatırlamak”, *yılawu gel-* “gözlerine yaş gelmek”, *haqılğa gel-* “ayılmak, şuuru yerine gelmek”, *esimde qalğan* “aklımda kaldı”, *başına sal-* “birine akıl vermek”, *tutsaqğa sal-* “hapsetmek, tutuklamak”, *ornun tut-* “yerini tutmak”, *gözü tüş-* “beğenilmek” vs (2011: 123-409).

İsim + yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller, cümlede yüklem olmalarının yanı sıra aldıkları eklerle cümle içerisinde isim, sıfat ve zarf görevinde kullanılabilirler.

Bular yal almaq uçun, güç cıymaq uçun bir şaharda toqtaylar. “Bunlar **dinlenmek** için yeniden güç toplamak için bir şehirde mola vermişler.” (DKM, 192).

*Bir qatun almaga süyegen gişi zimmiyye gavur qatundan tapsa erinip **namaz qılmayan** busurman qatundan tapsa zimmiyye gavur qatunnu almaq yaxşı şolay busurman qatunnu algandan.* “Bir kadın almak isteyen kişi gayrimüslim bir kadın bulsa üşenip **namaz kılmayan** Müslüman bir kadın bulsa gayrimüslim kadını almak, öyle Müslüman kadını almaktan iyidir.” (GB, 14.3-5).

*Köplerden **payın alıp** qaytıvçum.* “Çoğundan **hakkını alıp** dönerim.” (YK, 110/10).

Taranan eserlerde kılış ve oluş bildiren “*bol-*” ve “*et-*” yardımcı fiillerinin yaygın olarak kullanıldığı, diğer yardımcı fiillerin ise seyrek kullanıldığı tespit edilmiştir.

Türkiye Türkçesinde, özgün biçimleri tek heceli bazı Arapça kökenli kelimeler *etmek*, *edilmek*, *eylemek*, *olmak*, *olunmak* yardımcı fiilleriyle birleşirken ses düşmesine, ses değişmesine veya ses türemesine uğradıklarında bitişik yazılır: *emretmek*, *menolunmak*, *cemetmek*, *kaybolmak*; *darbetmek*, *hamdetmek*; *affetmek*, *hissetmek*, *reddetmek* vb. Ancak bu yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller, ilk kelimesinde herhangi bir ses düşmesi veya ses türemesine uğramazsa ayrı yazılır: *alt etmek*, *arz etmek*, *azat etmek*, *var olmak*, *yok olmak* vb (İmla Kılavuzu, www.tdk.gov.tr).

Kumuk Türkçesinde ise *et-* ve *bol-* yardımcı fiilleriyle kurulan birleşik fiiller daima ayrı yazılır: *his et-* “hisset-”, *sabur et-* “sabret-”, *layla et-* “zikret-” *şükür et-* “şükret-”; *tas bol-* “kaybol-”, *yok bol-* “kaybol-” vb.

Yardımcı fiiller bakımından Kumuk Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde farklılıklar vardır. Bu sebeple bazı birleşik fiiller, Kumuk Türkçesinden Türkiye Türkçesine farklı bir yardımcı fiille aktarılmaktadır. Örneğin, Kumuk Türkçesindeki *yas bermek* birleşik fiili Türkiye Türkçesine *yas tutmak* şeklinde aktarılmaktadır. Çünkü Türkiye Türkçesinde *yas vermek* şeklinde birleşik fiil yoktur. Örnekleri genişletecek olursak: *xırın ber-* “inat et-”, *iman sal-* “iman et-”, *yolga sal-* “yolcu et-” *saq bol-* “dikkat et-”, *avara bol-* “zahmet et-”, *yazıq bol-* “yazık et-”, *yazığı çiq-* “merhamet et-”, *avruv tap-* “hasta ol-” vb.

Ayrıca başka Çağdaş Türk lehçelerinde de görüldüğü üzere Kumuk Türkçesindeki bazı birleşik fiillerde de araya kelime girebilir. Ancak bu durum birleşik fiillerde herhangi bir

anlam farkı oluşturmaz. Örneğin, *iznu al-* / *iznu da al-* “izin al-”, *kızın ber-* / *kızın da ber-* “kızını ver-”, *payda çıq-* / *payda da çıq-* “faydası ol-”, *avaz et-* / *avaz da et-* “ses çıkar-”, *qabul et-* / *qabul da et-* “kabul et-”, *qol sal-* / *qol da sal-* “imzala-”, *ortağa sal-/ortaga da sal-* “aralarına al-”, *imkanlıq tüş-* / *imkanlıq da tüş-* “imkân bulun-” vs.

Bu bölümde Kumuk Türkçesi ile yazılmış olan 14 farklı eserden¹ taradığımız yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiilleri (isim + yardımcı fiil) inceleyeceğiz. Birleşik fiiller üzerinde yapacağımız bu çalışma, eş zamanlı bir çalışmadır. İnceleme bölümünde Korkmaz’ın *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* adlı eserinde 2011 yılında yapmış olduğu sınıflandırma esas alınmıştır.

Kumuk Türkçesinde isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller “*al-*, *ayt-*, *ber-*, *bol-*, *çek-*, *çıq-*, *et-*, *gel-*, *gör-*, *qal-*, *qıl-*, *qoy-*, *sal-*, *tap-*, *tut-*, *tüş-*, *ur-*.” fiilleridir.

Taranan eserlerden hareketle tespit edilen yardımcı fiiller, örnekleri ile birlikte alfabetik olarak tek tek ele alınacaktır.

4.1.1.1. Al- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *al-* yardımcı fiilinin birleşik fiil kurma işlevine sahip olduğunu taradığımız eserlerden hareketle tespit ettik. Ancak Kumuk Türkçesi gramerlerinde *al-* yardımcı fiiline gerektiği ölçüde değinilmemiştir. A. H. Batırmurzayev, gramer kitabında *al-* yardımcı fiiline “*Kömekci Fi'lular*” kısmında değinmemiştir.

Bu yardımcı fiilin önüne isim geldiğinde ismi fiilleştirerek isme birtakım anlam inceliği katar.

Kumuk Türkçesinde *al-* yardımcı fiil, *tergev al-*“ders al-”, *belgililik al-*, *tınış al-* “teneffüs et-”, *gönün al-*“gönlünü al-”, *salamın al-*“selamını al-”, *qatın al-*“evlen-”, *bergi al-*“işaret al-”, *darman al-*“güç al-”, *kep al-*“keyiflen-, zevk al-”, *küy al-*“huzur bul-”, *kem al-* “kötüle-”, *abat al-* “adım at-, ilerle-” gibi ad soylu her türlü kelime ile birleşebilen bir yardımcı fiildir.

a. İsim Unsuru Yabancı Kökenli Olan Birleşik Fiiller

Kumuk Türkçesinde *al-* yardımcı fiilinin Arapça ve Farsça alıntı kelimeleri fiilleştirmesi yaygındır. *Al-* fiili esas fiil olarak “almak” anlamına gelir.

Kitablardan ‘arab tilden maxrum qalğan mü’min kurdaşlaga ‘ibrat almağa gapıl bolmay āhuratnı oylamağa. “Kitaplardan Arapçadan mahrum kalan mümin kardeşlere **ibret almaları** ve gafil olmayıp ahiretlerini düşünmeleri için.” (GB, 2.4-5).

¹ Bu eserler kısaltmaları ile birlikte çalışmamızın giriş bölümünde gösterilmiştir.

Meni ümmetinden bir gişini cānın almağa malakuvmant gelip. “Benim ümmetinden bir kişinin **canını almak** için ölüm meleği geldi.” (GB, 10.14).

Atasından cawap algan son, bir nece yoldaşları bulan Zaynulabid de yol gesip toqtay. “Babasından **cevap aldıktan** sonra bir nice yoldaşları ile Zaynulabid de yol kesip bekliyor.” (TDTEA, AH, 18).

Birev etgen masxaraga işden talip geleğen xalq, toyga cıylgan yimik, qıçırıp küley turup, bek kep aldı. “Birisinin yaptığı şakaya, işten yorgun gelen insanlar düğüne toplanmış gibi bağırarak gülüyor, çok **zevk alıyordu.**” (TDTEA, MH, 5)².

b. Al- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiillerin Olumsuzu

Bu birleşik fiillerde olumsuzluk, *al-* yardımcı fiiline gelen *-mA(y)* olumsuzluk eki ile yapılır.

Görebiz ibret almaybız. “Görürüz, **ibret almayız.**” (KŞSY, 67).

Şonu günahın alma. “Onun **günahını alma.**” (KŞSY, 136).

Geniş zamanın olumsuzu *al-* yardımcı fiiline gelen *-mAs* eki ile yapılır.

Çapğanda yaman küy almas. “Aramakla kötü **huzur bulmaz.**” (YK, 96/32).

c. Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğünde al-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillere *ortağa almaq* “birini, birşeyi ortaya almak, kuşatmak”, *boynuna almaq* “sorumluluğu üzerine almak”, *gönüñ almak* “teskin etmek, yatıştırmak”, *göz alga almaq* “dikkate almak; göz önünde bulundurmak”, *ülgü almaq* “örnek almak”, *aldın almaq* “bir şeyin önünü almak”, *soraw almaq* “sorguya çekmek”, *yol almaq* “gitmek”, *öç almaq* “intikam almak”, *yal almaq* “dinlenmek”, *esge al-* “hatırla-” örneklerini vermiştir (2011: 33). Bu birleşik fiil örneklerinden de anlaşılacağı üzere Kumuk Türkçesinde isim unsuru isim çekim eki alabilir.

Ulan, kız turgan üyden iyisin alıp yürüp yibere. “Oğlan kızın bulunduğu evden **kokusunu alıp** yürüyüverir.” (KHY, 101, 198-199).

Ötgen yolnu gözge almas. “Geçilen yolu **göze almaz.**” (ŞHASS, 164/26).

Bar haqılım alıp getdin başımdan. “Tüm **aklımı alıp** gittin başımdan.” (TDTEA, AY, 1).

² *Birev etgen masxaraga işden talip geleğen xalq, toyga cıylgan yimik, qıçırıp küley turup, bek kep aldı.* “Birisinin yaptığı şakaya, işten yorgun gelen insanlar düğüne toplanmış gibi bağırarak gülüyor, çok **keyif alıyorlardı.**” (TDTEA, MH, 5).

Tamaza, salamın alıp soraşıp bitgen soň: -Neçik çıqydın? - dep soray. “İhtiyar, selâmını alıp hâl hatır sorduktan sonra: -(Buraya) nasıl çıktın? diye sorar.” (TDTEA, M, 31).

Orus paça Şamilimiz qolğa aldı. “Rus paça Şamil’imizi esir aldı.” (YK, 190/6).

ç. Kumuk Türkçesinde bazı birleşik fiillerde araya kelime girebilir.

Xintiv aşap toyganda, “ağalarından” iznu da alıp. “Hintiv yemek yiyip doyduktan sonra, ağabeylerinden (gitmek için) izin almış.” (DKM, 53).

Mitiş qolların da alıp, olar da yaxşı yol etip: “Xintivge de salam aytarsan”, -dep yolga salalar. “Mitiş hepsiyle teker teker vedalaşmış, onlar da ona güle güle deyip, “Hintiv’e de selam söylersin”, diyerek onu yolcu etmişler.” (DKM, 107).

d. Kumuk Türkçesinde *al-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller geçişlidir.

Açığ köknü tübünde, taza hawa bulan rahat tınış alağan Maryamni geçeni uzağında gözleri yumulmadı. “Açık havada, temiz havayı teneffüs eden Maryam’ın gece boyunca gözleri kapanmadı.” (KTS, 23).

Üynü avarasın kütüp bolmaygan gişi qatın alıp netedin dağı? “Evin tasasını yerine getiremeyen kişi ne derdin vardı ki evlendin?” (TDTEA, MK, 4)³.

Azreyil can almağa gelgende, hökünçlü qul arsar bolmaq gertidir. “Azrail can almaya gelince, pişman kulun korkacağı gerçektir.” (YK, 184/45-46).

Qalındıqlar saqlap, yol aldıy. “Zorluklar aşip yol aldın.” (YK, 208/23).

Eşek mindiñ xuy alma. “Eşek bindin huy alma.” (YK, 222/9).

e. Kumuk Türkçesinde *al-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller Türkiye Türkçesine tek fiille aktarılabilir.

Bir abat alıp, tayaqni olay da, bulay da türtüp, soñ birdağı abat ala. “Elindeki bastonla önünü yoklayarak ilerliyormuş.” (DKM, 31).

Gündüzler busa yal ala yuxlay bolgan. “Gündüzleri ise dinlenerek uyurmuş.” (KHY, 81, 56-57).

Kör-ogluunu yanına gelip, qolun alıp. “Koroğlu’nun yanına gelip (onunla) tokalaşmış.” (TDTEA, M, 7)⁴.

³ Üynü avarasın kütüp bolmaygan gişi qatın alıp netedin dağı? “Daha evinin ihtiyacını göremiyorsun, ne derdin vardı ki kadın alıp da evlendin sen yahu?” (TDTEA, MK, 4).

4.1.1.2. Ayt- yardımcı fiilin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *ayt-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerin kullanımı seyrekdir.

Taradığımız metinlerde *yalgan ayt-* “yalan söyle-”, *söz ayt-* “söz söyle-”, *yas ayt-* “yas tut-”, *haber ayt-* “haber vermek” gibi birleşik fiil örneklerine rastladık.

a. *Ayt-* yardımcı fiili, Türkiye Türkçesine en çok söylemek anlamında aktarılır.

Yalغان aytagan gişimen. “**Yalan söyleyen** bir kişiyim.” (GB, 24.10).

Bu yardımcı fiil, vermek ve tutmak gibi anlamlara da gelebilir.

Aygaziye zor bir haber aytğanlar. “Aygazi’ye zor bir **haber vermişler.**” (KŞSY, 25).

Seni dağıt yas aytarıñ bolmasın. “Senin bile **yas tutanın** olmasın.” (TDEMAS, 36).

b. Ayt- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiillerin Olumsuzu

Bu birleşik fiil yapısında olumsuzluk yardımcı fiile getirilen *-mA(y)* olumsuzluk eki ile yapılır.

Qışda yılı söz aytmay, ot geltirdim yazbaşda. “Kışta sıcak **söz söylemeyip**, ateş getirdim baharda.” (TLG, 1008).

c. Kumuk Türkçesinde *ayt-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde yalnızca *ayt-* yardımcı fiili geçişlidir.

Bir eki söz aytayım. “Bir iki **söz söyleyeyim.**” (TDEMAS, 566).

Sağa, biyim, yalغان aytsam, öleyim. “Sana, beyim, **yalan söylesem**, öleyim.” (TDTEA, TKY, 6).

4.1.1.3. Ber- yardımcı fiilin özellikleri

Taradığımız metinlerden hareketle *ber-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerin kullanım sıklığının fazla olduğunu tespit ettik.

Pekacar, yapmış olduğu sözlük çalışmasında bu birleşik fiillere *at bermek* “ad vermek”, *dars bermek* “ders vermek”, *cawap bermek* “birine cevap vermek”, *ixtiyar bermek* “izin vermek; yetki vermek”, *iznu ber-* “izin vermek”, *yol bermek* “yol vermek”, *azap bermek* “azap vermek” *altın suw bermek* “yaldızlamak”, *art bermek* “birine sırtını dönmek”, *can bermek* “ölmek”, *ruh bermek* “ilham vermek”, *qorquw bermek* “korkutmak”, *salam bermek* “selam vermek”, *söz bermek* “vadetmek”, *töşün berip toqtamaq* “birine göğüs çıkarıp beklemek;

⁴ *Kör-ogluunu yanına gelip, qolun atıp.* “Köroğlu’nun yanına gelip **tokalaşır.**” (TDTEA, M, 7).

korkmamak”, *tergew bermek* “dikkat etmek”, *şavla bermek* “ışık vermek, aydınlatmak” örneklerini vermiştir (2011: 71).

a. İsim Unsuru Yabancı Kökenli Olan Birleşik Fiiller

Kumuk Türkçesinde *ber-* yardımcı fiilinin Arapça-Farsça kökenli kelimelerle birleşmesi fazlaca görülmektedir.

Devler Xintivge qaytma iznu bere. “Devler Hintiv’e geri dönmek için **izin vermişler.**” (DKM, 74).

Men busurman gişini söksem ya da la‘nat bersem ya da qargasam sen şogar raxmat et. “Müslüman birine kötü söz söylesem, **lanet okusam** ya da beddua etsem sen ona rahmet et.” (GB, 9.1-2).

‘Azāb bermege malāyikler gelip. “**Azap vermeye** melekler geldi.” (GB, 11.3-4).

Allāhu akbar dep aytıp salām berip. “Allahuekber deyip, **selam vermiş.**” (GB, 11.16-12.1).

Şo avçudan tile mağa purmān bersin. “O avcıdan iste, bana **izin versin.**” (GB, 18.3).

Şonu üstünde şogar qulluq etmege rızqı bermege şo quşnu da qoygansan. “Üstelik ona hizmet etmeye **rızık vermeye** bu kuşu da koymuşsun.” (GB, 45.5-6).

Men uraynabga bir emānat bergen edim. “Ben Uraynap’a bir **emanet vermiştim.**” (GB, 136.11-12).

İnsanlağa zaral beregen çıçqan degen bir canıvar can uçun yarar mı adamğa ayıp salmağa? “İnsanlara **zarar veren** sıçan adlı bir canlı için insanı suçlamak uygun olur mu?” (YK, 34/31-33)⁵.

Haygevelege haqıl bergen yel terek. “Aptallara **akıl veren** yel ağacı(dır).” (YK, 246/13)⁶.

b. Kumuk Türkçesindeki *ber-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesine vermek anlamında aktarılır.

Astagfurullāh busa nür bolur yarıq berer. “Estağfurullah olursa nur olur, **ışık verir.**” (GB, 5.6).

Ulanına söz bergeni sayalı aşap da bolmay. “Oğluna **söz verdiği** için yiyemez.” (KHY, 55, 124).

⁵ *İnsanlağa zaral beregen çıçqan degen bir canıvar can uçun yarar mı adamğa ayıp salmağa?* “İnsanlara **zarar veren** sıçan denen bir canıvar can için olur mu insana ayıp etmeye?” (YK, 34/31-33).

⁶ *Haygevelege haqıl bergen yel terek.* “Delilere **akıl veren** yel ağaç.” (YK, 246/13).

Şahval buyruk bere. “Şahval emir verir.”(KHY, 162, 36)⁷.

Başğaları bizge ör daracada lezzet bere. “Bize yüksek derecede **lezzet verir.**” (KTS, 112).

Muna hali siz Umaqay uruşbat beregenge şahat bolacaqsız. “İşte şimdi siz Umakay’ın **rüşvet vermesine** şahit olacaksınız.” (KTS, 307).

c. Ber- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiillerin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde bu yapıdaki birleşik fiillerin olumsuzu *ber-* yardımcı fiiline *-mA(y)* olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

O katın bek korka, tek çul bermey. “O kadın çok korkar fakat **sır vermez.**” (KHY, 162, 25).

Yaş qadar qiymat bermeyler. “Çocuk kadar **değer vermezler.**” (KŞSY, 50).

Yüz bermey başdan savar. “**Yüz vermez** baştan savar.” (KŞSY, 167).

Onu işine yaxşı baha bermeymen. “Onun işine çok **değer vermiyorum.**” (KTS, 58).

Ayrıca *ber-* yardımcı fiiline *-mAs* geniş zamanın olumsuzu eklenerek de olumsuzluk yapılır.

Gelemen dep habar bermes. “Geliyorum diye **haber vermez.**” (KŞSY, 59)⁸.

ç. Kumuk Türkçesinde *ber-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde isim unsuru ek alabilir.

İsim unsuru isim çekim eki alabilir.

Men barıp tileğen song çığarıp canın berir. “Ben gidip istedikten sonra çıkarıp **canını verir.**” (KŞSY, 16)⁹.

Şo kuyde ayığanmısa cezasını bereyim. “O şekilde demişse **cezasını vereyim.**” (KŞSY, 35).

İsim unsuru yapım eki alabilir.

Köp yıllar, özüme rahatlıq bermeygen şo sorawnu atımnı yaşırtığın sırın bilme süyüp ullu atama berdım. “Uzun yıllar bana **rahat vermeyen** o soruyu, babamın gizli sırrını bilmek isteyerek büyük babama sordum.” (KTS, 388).

Yaşamasin xorluq beregen duşman. “Yaşamasin **kötülük eden** düşman.” (YK, 132/81).

d. Kumuk Türkçesinde *ber-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde yalnızca *ber-* yardımcı fiili geçişlidir.

⁷ *Şahval buyruk bere.* “Şahval **buyruk verir.**” (KHY, 162, 36).

⁸ *Gelemen dep habar bermes.* “Gelirken de **haber vermez.**” (KŞSY, 59).

⁹ *Men barıp tileğen song çığarıp canın berir.* “Ben gidip istersem de çıkarıp **canını verir.**” (KŞSY, 16).

Erkek yimik söz berip haman artınnan qaytma. “Erkek gibi söz verip hemen ardından dönme.”(KŞSY, 27).

Sesibizge ses bere. “Sesimize ses verir.” (ŞHASS, 170/21).

Teñiri savluq bersin! “Tanrı sağlık versin!” (TDEMAS, 33).

Men esirgenlege yol berip, çal tüpden taba yürüp yiberdim. “Ben sarhoşlara yol verip çitlerin dibinden yürümeye başladım.” (TDTEA, KA, 3).

Sen güç bersen yolda qoymas arap at. “Sen güç versen yolda koymaz arap atı.” (YK, 150/79)¹⁰.

e. Kumuk Türkçesindeki *ber-* yardımcı fiili, Türkiye Türkçesine *et-* yardımcı fiiliyle aktarılabilir.

...Ulanga nasihat bere. “..Oğlunu ikna etmiş.” (DKM, 155).

Xırın berip toqtağan! “İnat edip duruyor!” (TDTEA, AVS, 5).

f. Kumuk Türkçesinde diğer yardımcı fiillerde olduğu gibi *ber-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde de yardımcı fiil edilgenlik ekleri alabilir.

İnsanları işlerine baha berile. “İnsanların işlerine değer verilir.” (KHY, 3, 31).

Neçik ceza berile qarasinglar görsüngler. “Nasıl ceza verilir seyretsinler, görsünler.” (KŞSY, 36).

İlmu arada şu zatğa tiyişli ahamiyat berilmegen. “İlimde buna gerekli önem verilmemiş.” (KTS, 27).

Tagılagan atnı ma’nasına tergew berilmese, gişi irişhat halga tüşüp qalagan gezikler az yoluqmay. “Verilen ismin manasına dikkat edilmezse, insanın alay konusu edildiği hâllerle az karşılaşmıyoruz.” (TDTEA, BA, 2).

Avadanlıq bulan canın soy berilmes. “Baskı ile cana son verilmez.” (YK, 184/44).

g. Bazı birleşik fiillerde birden fazla isim unsuru olabilir.

Yamanga yoldaş bolganga axıl fikir ber Allah’ım. “Kötüye yoldaş olana akıl fikir ver Allahım.” (KŞSY, 73).

¹⁰ *Sen güç bersen yolda qoymas arap at.* “Sen güç versen yolda koymaz arap atı.” (YK, 150/79).

4.1.1.4. Bol- yardımcı fiilin özellikleri

Kumuk Türkçesinde oluş bildiren geçişsiz *bol-* (*ol-*) yardımcı fiili en işlek kullanılan yardımcı fiillerdendir. Taradığımız metinlerde en çok tespit ettiğimiz yardımcı fiildir. Bu birleşik fiil yapısına *kem bol-* “eksik ol-”, *qart bol-* “yaşlan-”, *kapārat bol-* “kefarete ol-”, *şat bol-* “sevin-”, *taza bol-* “temiz ol-”, *tarçık bol-* “muhtaç ol-”, *nalat bol-* “lanet ol-”, *haşıq bol-* “aşık ol-”, *amal bol-* “çâre ol-” gibi örnekler verilebilir.

Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğünde bol-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillere *artı bolmaq* “bitmek, sona ermek, tamamlamak” ve *paşman bolmaq* “üzgün olmak, kederlenmek” örneklerini vermiştir (2011: 78).

a. İsim Unsuru Yabancı Kökenli Olan Birleşik Fiiller

Kumuk Türkçesinde *bol-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerin isim unsurları yabancı kökenli olabilir.

Köp ‘acā’ib xabarlat mu‘teber bolgan. “Çok ilginç hikâyeleri bu kitapta **topladım.**” (GB, 2.3).

*Kitablardan ‘arab tilden maxrum qalğan mü’min kurdaşlaga ‘ibrat almağa **gafil bolmay** āhıratnı oylamağa.* “Kitaplardan Arapçadan mahrum kalan mümin kardeşlere ibret almaları ve **gafil olmayıp** ahiretlerini düşünmeleri için.” (GB, 2.4-5).

*Raxmat gunahlarından **kapārat bolur.*** “Rahmet, günahlarına **kefarete olur.**” (GB, 9.4).

Hey meni qulum sen za‘ip bolmaq bulan birçe sen maga türlü türlü ‘ibadatlar etding. “Ey benim kulum, sen **zayıf olmakla** birlikte bana türlü türlü ibadetler ettin.” (GB, 11.14-15).

*Şogar qarap köp süyünür köp **şat bolur.*** “Ona bakıp çok sevinir, çok **mutlu olur.**” (GB, 60.4).

*Şamil beş yıllık çağından tutup şaxmat oynamağa **hasiret bolğan.*** “Şamil beş yaşından itibaren satranç oynamayı **çok istemiş.**” (KTS, 344).

b. Kumuk Türkçesinde *bol-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesine “olmak” anlamında aktarılır.

*Vallah, uçurumga tüşüp **tas bolganlı** görmegenmen.* “Vallahi, uçuruma düşüp **kaybolduğundan** beri görmedim.” (DKM, 207)¹¹.

¹¹ *Vallah, uçurumga tüşüp **tas bolganlı** görmegenmen.* “Vallahi, uçuruma düşüp **kaybolduğundan** beri görmemişim.” (DKM, 207).

Payhammarnı sıpatı açılıp köp ariv boldu. “Peygamberin yüzü neşelenip çok **güzel oldu.**” (GB, 3.2).

Song kirinip taza bola. “Sonra yıkanıp **temiz oluyor.**” (GB, 13.9).

Maga ne amal bolur? “Bana ne **çare olur?**” (GB, 107.13).

Berine nalat bolsun. “Hepsine **lanet olsun.**” (KŞSY, 80).

Yurtta bir adat bolğan berisi şolay gete. “Köyde bir **adet olmuş** hepsi böyle yapıyor.” (KŞSY, 133).

Hali bu topuraq mağa haram boldu. “Şimdi bu toprak bana **haram oldu.**” (TDEMA, 694).

c. Bol- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiillerin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *bol-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde olumsuzluk *bol-* yardımcı fiiline getirilen *-mA(y)* olumsuzluk ekiyle yapılır.

Köp zalım bolmajaksız. “Çok **zalim olmayacaksınız.**” (KŞSY, 81)¹².

Xan gözlerin çıgarmay qoyma razi bolmagan. “Han gözlerini çıkarmadan bırakmaya **razi olmamış.**” (TDTEA, M, 4).

Geniş zamanın olumsuzu yardımcı fiile getirilen *-mAs* eki ile yapılır.

Alğan başlık parası vallahi halal bolmas. “Aldığı başlık parası vallahi **helal olmaz.**” (KŞSY, 130).

Ayıpsız dos bolmaz. “Kusursuz **dost olmaz.**” (KTS, 52).

Başda haqıl bolmasa, ayaqlağa güç bolur. “Başta **akıl olmazsa** zahmet ayaklara düşer.” (KTS, 63).

ç. Kumuk Türkçesinde *bol-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiillerin önüne gelen isim *-lı/-li* ve *-lu/-lü* isimden isim yapma ekleri ile genişletilebilir.

Soñ nartlar oylaşıp, munu özlege paydalı bolur dep, hisap etip, uyatalar. “Sonra yiğitler kendilerine **faydalı olacağını** düşünerek onu uyandırmışlar.” (TDEMA, 676)¹³.

Balam nasipli bolduñ. “Evlâdım, **nasibin varmış.**” (TDEMA, 688).

Nasipli, devletli bolsun! “Nasipli, **zengin olsun!**” (TDEMAS, 34).

¹² *Köp zalım bolmajaksız.* “Sakın **zalim olmayın.**” (KŞSY, 81).

¹³ *Soñ nartlar oylaşıp, munu özlege paydalı bolur dep, hisap etip, uyatalar.* “Sonra yiğitler kendilerine **faydalı olacağını** hesap ederek onu uyandırmışlar.” (TDEMA, 676).

Ata-anağa yaravlu bolğur! “Ana babaya yararlı ol!” (TDEMAS, 34).

Adamlağa ayavlu bolğur! “İnsanlara kıymetli ol!” (TDEMAS, 34).

İnsanğa borçlu bolma. “İnsana borçlu olma.” (YK 86/1).

d. Bazı birleşik fiillerde araya kelime girebilir.

Aç da boldum, yazıq da boldum. “Aç da oldum, **fakir de oldum.**” (KHY, 24, 23)¹⁴.

e. Kumuk Türkçesinde *bol-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller geçişsizdir.

İnimni tarçık bolup görmeyim. “Kardeşimi **muhtaç olup** görmeyeyim.” (KHY, 166, 23).

Ötesiz tamaq saq bol! “Aşırı obur, **dikkatli ol!**” (ŞHASS, 24/11)¹⁵.

Denizge tüşüp yoq bolup gete. “Denize inip, **yok olup** gider.” (TDTEA, M, 6).

Tez bol! Geçigip qalmayıq! “**Çabul ol!** Gecikmeyelim!” (TDTEA, MA, 14).

Onu bildirse, yalnız Nürhayat biyabur bolup qalmay. Bütün qavumu biyabur bola. “Onu bildirirse, yalnız Nürhayat rezil olmakla kalmaz. Bütün sülale **rezil olur.**” (TDTEA, MSY, 7).

f. Kumuk Türkçesinde *bol-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller Türkiye Türkçesine tek fiille aktarılabilir.

Şo eki de aga-ini qart bolup ölgen dey. “Bu iki kardeş **yaşlanıp** ölmüş diyor.” (DKM, 117)¹⁶.

Bu iş mu‘āviyaga yetişgende mu‘āviya köp paşmān bolgan. “Bu iş Muaviye’ye ulaşınca Muaviye çok **kederlenmiş.**” (GB, 136.5-6).

Haliyar cıya turup, geçe karangı bola. “Haliyar toplarken, hava **kararmış.**” (KHY, 120, 4)¹⁷.

Aytsam ökdem bolursan. “Desem **kibirlenirsin.**” (KŞSY, 152)¹⁸.

Sıpatları türlenip getip, nartlar şat bolalar. “Yüzleri renkten renge giren nartlar (masal kahramanları) **sevinirler.**” (TDTEA, M, 20).

g. Kumuk Türkçesindeki bazı yardımcı fiiller Türkiye Türkçesinde farklı bir yardımcı fiille kullanılmaktadır. Yani Kumuk Türkçesindeki *bol-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesinde *et-* yardımcı fiiliyle aktarılabilir.

¹⁴ *Aç da boldum, yazıq da boldum.* “Acıktım ve bana **yazık etti.**” (KHY, 24, 23).

¹⁵ *Ötesiz tamaq saq bol!* “Yutamayan boğaz **uyanık ol!**” (ŞHASS, 24/11).

¹⁶ *Şo eki de aga-ini qart bolup ölgen dey.* “Bu iki kardeş **yaşlanıp** ölürlümlü.” (DKM, 117)¹⁶.

¹⁷ *Haliyar cıya turup, geçe karangı bola.* “Haliyar toplarken, gece **kararmış.**” (KHY, 120, 4).

¹⁸ *Aytsam ökdem bolursan.* “Desem **şımarırsın.**” (KŞSY, 152).

Bu ulan da razi bola. “Bu oğlan da **kabul eder.**” (KHY, 36, 52).

Milletine namart bolğan atasın satar. “Milletine **ihamet eden** babasını satar.” (KTS, 200).

ğ. Kumuk Türkçesinde *bol-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde isim unsuru genellikle yalnız haldedir.

Bu sebep bolup, gelimimden ayrıldım. “O **sebeb oldu** işimden ayrıldım.” (DKM, 66)¹⁹.

Vöre-vöre, abzardığı bulaqqa qoluñnu tiydirme saq bol. “Sakın, bahçedeki pınara dokunma, **dikkatli ol.**” (DKM, 77)²⁰.

Duası qabul bolsun. “Duası **kabul olsun.**” (KŞSY, 159).

Abiyim, sağa bergen ant bolsun. “Babacığım, sana verdiğim **ant olsun.**” (KTS, 21).

Wöregiz, osal bolmağız! “Haydi, **cesur olun!**” (KTS, 217).

Ulan, avara bolma. “Oğlan, **endişelenme.**” (TDEMAS, 36)²¹.

Girip turmayman, sav bol. “Girmeyeceğim, **sağ ol.**” (TDTEA, KA, 4).

4.1.1.5. Çek- yardımcı fiilinin özellikleri

Taradığımız eserlerde *çek-* yardımcı fiiline az rastladık. Kumuk Türkçesinde *zar çek-* “eziyet çek-, kederlenmek, gamlanmak”, *kep çek-* “sefahat sürmek, ömrünü sefahatle geçirmek; keyif çatmak”, *ah çek-* “ıstırap çekmek, azap çekmek” gibi ad soylu kelimeler ile birleşen geçişli bir yardımcı fiildir.

a. *Çek-* yardımcı fiili bu lehçede çekmek, görmek, yaşamak, başına gelmek anlamlarına gelmektedir (Pekacar, 2011:101).

Seni süüyüp, zar çekip, ölüp getmek de nasip. “Seni sevip, **eziyet çekip**, ölüp gitmek de nasip.” (TDTEA, AME, 7).

Aylana – aylana turup taman çaqı kep çekgen son, yanıdan biraz aldığı tüşüm esge geldi. “Dolaşa dolaşa yeteri kadar **keyif çattıktan** sonra, yeniden biraz önceki rüyam aklıma geldi.” (TDTEA, MA, 14)²².

¹⁹ Bu **sebeb bolup**, gelimimden ayrıldım. “O **sebeb oldu** işimden vazgeçmeme.” (DKM, 66).

²⁰ *Vöre-vöre, abzardığı bulaqqa qoluñnu tiydirme saq bol.* “Aman ha **dikkat et**, avludaki kuyuya elini sokmayasın.” (DKM, 77).

²¹ *Ulan, avara bolma.* “Oğlan, **zahmet etme.**” (TDEMAS, 36).

²² *Aylana – aylana turup taman çaqı kep çekgen son, yanıdan biraz aldığı tüşüm esge geldi.* “Dolaşa dolaşa yeteri kadar **keyif çektikten** sonra, yeniden biraz önceki rüyam aklıma geldi.” (TDTEA, MA, 14).

4.1.1.6. Çıq- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *çıq-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillere *artına çıq-* “bitir-, sona erdir-”, *atı çıq-* “meşhur ol-, tanın-”, *açuwları çıq-* “kız-, öfkelen-”, *başı çıq-* “bir şeyi anla-, kavra-”, *canı çıq-* “canı çık-”, *qoldan çıq-* “bir şeyi kaçır-”, *hızda çıq-* “raydan çık-”, *esden çıq-* “unut-, aklından çık-”, *yazığı çıq-* “birine acı-, merhamet et-”, *yoğğa çıq-* “büsbütün kaybol-, hiçe in-” *aldına çıq-* “yanına gel-”, *tışgari çıq-* “uzaklaş-”, *tüz çıq-* “doğru çık-”, *ot çıq-* “ateş çık-”, *qırğa çıq-* “dışarı çık-” gibi örnekler verilebilir (Pekacar, 2011: 104).

a. İsim Unsuru Yabancı Kökenli Olan Birleşik Fiiller

Çıq- yardımcı fiilinin önüne gelen isim alıntı olabilir.

Şo qırılğan gavurlanı arasında canı çıqmaganı bar busa şonu öltür. “Ölen kâfirlerin arasında **canı çıkmayanı** varsa onu öldür.” (GB, 57.6-7).

Bu işden heç natica çıqmadı. “Bu işten hiç **fayda çıkmadı.**” (KTS, 207).

b. Kumuk Türkçesinde *çıq-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesine “çıkmaq, ortaya çıkmak” anlamında aktarılır.

Ondan yaxşılıq çıqmas. “Ondan **iyilik çıkmaz.**” (KTS, 104).

Sözün tüz çıqsa, azat etermen. “Sözün **doğru çıkarsa** serbest bırakırım.” (TDEMA, 694).

Hay insanlıq, senden payda çığar mı? “Hey insanlık senden **fayda çıkar** mı?” (YK, 246/9).

c. Çıq- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiillerin Olumsuzu

Yardımcı fiile *-mA(y)* olumsuzluk eki getirilir.

Yaş ata-anasını purmanından çıqmay. “Çocuk, ana babasına itaat ediyor, **sözünden çıkmıyor.**” (KTS, 238).

Yalınlarım qırğa çıqmay turaman. “Alevleri **dışarı çıkarmıyorum.**” (TDTEA, A, 9)²³.

ç. Kumuk Türkçesinde *çıq-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde isim unsuru *-gA* yönelme hali ekini alabilir.

Aşap bitgen song han bulanı alıp bavga çıga. “Yemekten sonra Han bunları alıp **bağa çıkar.**” (KHY, 45, 143).

Aşama ariv azık da alıp, yolga çıga. “Bol yiyecek ve içecek alıp **yola çıkar.**” (KHY, 47, 216).

²³ *Yalınlarım qırğa çıqmay turaman.* “Alevleri **dışa çıkmaz** duruyorum.” (TDTEA, A, 9).

Qız ulan yüzge çıqgan. “Oğlu kızı yüze çıkmış.” (KŞSY, 78).

d. Kumuk Türkçesinde bazı birleşik fiillerde araya kelime girebilir.

İzlep qarasa da, bir payda da çıqmay. “Arayıp baksalar da, bir fayda da çıkmıyor.” (TDTEA, M, 19).

e. Kumuk Türkçesinde *çiq-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerin tamamı geçişsizdir.

Atlardan tuşgari çıqıp otlap turagan bir yabagılı yaman tay bolgan, yaxşı ulan şonu tuta. “Atlardan uzaklaşıp otlayan, uzun tüylü yaramaz bir tay varmış, iyi çocuk onu tutar.” (KHY, 90, 56-58)²⁴.

Avuzunđan çıqğan sözüñ tatuvlu dolma yimik. “Ağızından çıkan sözün lezzetli dolma gibi.” (TDEMAS, 567).

f. Kumuk Türkçesinde *çiq-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller bazen Türkiye Türkçesine olmak ve gelmek yardımcı fiiliyle aktarılır.

Halqga yazıgı çıqmaygan gişige Allāhñı yazıgı çıqmas. “İnsanlara merhameti olmayan kimseye Allah’ın da merhameti olmaz.” (GB, 51.6-7).

Nartlar ari-beri çabıp, izlep karasa da, bir payda da çıqmay. “Kahramanlar oraya buraya koşar, aranıp bakarlar da, hiçbir faydası olmuyor.” (KHY, 175, 98-99).

Munu şo kalada terezeden karap turagan ortançı kızardaşı görüp çabıp aldına çıga. “Bunu kaleden terastan bakıp duran ortanca kız kardeşi görerek, koşup yanına gelir.” (KHY, 75, 207-208).

4.1.1.7. Et- yardımcı fiilinin özellikleri

Taradığımız metinlerde en çok tespit ettiğimiz yardımcı fiildir. Kumuk Türkçesinde bu yardımcı fiil, *avaz et-* “ses çıkar-”, *azar et-* “serbest bırak-”, *tüz et-* “doğru yap-”, *halek et-* “mahvet-”, *talab et-* “iste-”, *tamam et-* “tamamla-”, *qulluq et-* “hizmet et-”, *balah et-* “kötülük et-”, *ayan et-* “ortaya koy-”, *es et-* “fark et-”, *arz et-* “iste-”, *bütün et-* “tam yap-”, *hoşbeş et-* “sohbep et-”, *aş et-* “yemek yap-” gibi daha nice örneklere sahip olup ad soylu her türlü kelime ile birleşebilen bir yardımcı fiildir.

Batırmurzayev, Kumuk Türkçesinde *et-* yardımcı fiilinin adlardan, sıfatlardan ve ortak kelimelerden (yabancı kökenli) sonra kullanıldığını söyler ve *kömek et-* “yardım etmek”,

²⁴ *Atlardan tuşgari çıqıp otlap turagan bir yabagılı yaman tay bolgan, yaxşı ulan şonu tuta.* “Atlardan ayrı çıkıp otlayıp duran bir yaramaz kötü biri varmış, iyi çocuk onu tutar.” (KHY, 90, 56-58).

qulluq et-“hizmet etmek”, *ayıp etdi* “suçladı, ayıpladı”, *sawğat etdi* “hediye etti”, *şağı sırtıp qızıl etdi*. “mürekkebi sıkarak (her yeri) kırmızı yaptı.” örneklerini verir (1933: 132).

Pekacar, sözlüğünde *et-* yardımcı fiilinin birleşik fiiller teşkiline hizmet eden bir yardımcı fiil olduğunu belirterek *biyabur etmek* “rezil etmek, beş paralık etmek”, *qabul etmek* “kabul etmek”, *taniş etmek* “tanıtmak, bilgi vermek, malumat vermek”, *yaxşı yol etmek* “uğurlamak, iyi yolculuklar dilemek” vs. örneklerini verir (2011: 125).

a. İsim Unsuru Yabancı Kökenli Olan Birleşik Fiiller

Kumuk Türkçesinde *et-* yardımcı fiilinin önüne gelen isim, Arapça ve Farsça alıntı kelime olabilir.

Adamlar meni de halek etdiler. “İnsanlar beni de **mahvettiler.**” (GB, 5.2).

Sen meni uçun ‘amal etgenmusan?’ “Sen benim için **amel ettin** mi?” (GB, 5.15-16).

Men mü’minlege aytganman siz maga du‘ā etigiz dep. “Ben Müminlere, siz bana **dua ediniz** diye söylemişim.” (GB, 8.1-2).

Men busurman gişini söksem yada la‘nat bersem yada qargasam sen şogar raxmat et. “Müslüman birine kötü söz söylesem, lanet okusam ya da beddua etsem sen ona **rahmet et.**” (GB, 9.1-2).

Sizin aburlay qonaqlamayğanımız sayalı ayıp etmegiz. “Sizi gerektiği gibi ağırlayamadığımız için **kusura bakmayın.**” (KTS, 52).

Aşap-içip zawx etme süyemisen? “Yiyip içip **zevk etmek** ister misin?” (KTS, 407).

b. Kumuk Türkçesinde bu birleşik fiil yapısındaki *et-* yardımcı fiili yapmak anlamına geldiği gibi vermek ve tutmak anlamlarına da gelir.

Etgen işiñ bütüin et. “Yaptığın işi **tam yap.**” (KTS, 217).

Bizden özge yerlerde qol bulan iş etmek bek az. “Bizden başka yerlerde el ile **iş yapmak** pek az.”(TLG, 1004).

Hanga habar etgen. “Han’a **haber vermiş.**” (KHY, 135, 99-100).

Hisime ses etmediñ. “Hissime **ses vermedin.**” (ŞHASS, 102/18).

Qoççaq ulannı ölümüne barı da xoşular yas eteler. “Cesur oğlunun ölümüne bütün komşular **yas tutmuşlar.**” (DKM, 204).

Oşamay mı avlaqdağı qabanğa? Az avlaqda adamları taşa etip. “Benzemez mi otlaktaki domuza, dar boğazda adamlarını **taşa tutan?**” (YK, 114/21).

c. Et- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiillerin Olumsuzu

Bu birleşik fiil yapısında *et-* yardımcı fiiline *-mA(y)* olumsuzluk eki getirilerek olumsuzluk teşkili sağlanır.

Mağa hile etmesin. “Bana **hile yapmasın.**” (KŞSY, 17).

Abusupiyan 18 baytlı şi’runu çeber tarcuma etmegen, asarnı ma’nasın satırlağa-baytlağa göre bergen. “Abusupiyan 18 beytli şiiri edebî olarak **tercüme etmemiş**, eserin manasını mısralara, beyitlere göre vermiş.” (KTS, 68).

Darman oğar kar etmedi. “İlaç ona **tesir etmedi.**” (KTS, 174).

Zabıtovnu adamlığın, gertiligin, Watanı uçun dawda yaralanğan sanları, tüşündegi ordenler isbat etmey mi? “Zabıtov’un adamlığını, doğruluğunu, vatani için savaşta yaralanan organları, göğsündeki nişanları **ispat etmiyor** mu?” (KTS, 215).

ç. Kumuk Türkçesinde *et-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde isim unsuru isim çekim eki alabilir.

Sen munu xonşususan, bugar bolagan kömegiñni et, -degenler. “Sen onun komşususun, ona gerekli **yardımı et**, demişler.” (DKM, 5).

d. Kumuk Türkçesinde *et-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiillerin önüne gelen isim, *-lXk* isimden isim yapma ekleri ile genişletilebilir.

Duşmānım iblisge gavurga duşmanlıq etgenmusan? “Düşmanım iblise, kâfire **düşmanlık ediyor musun?**” (GB, 6.9).

Kişige yaxşılıq etmek aburlu iş. “İnsana **iyilik etmek** takdire şayan iş.” (KTS, 22).

e. Bazı birleşik fiillerde araya kelime girebilir.

Ajdaha, bek yaman avaz da etip, Batırnı üstüne çaba. “Ejderha korkunç bir **ses çıkararak** Batır’a saldırmış.” (DKM, 24).

Şolay vasiyat da etip, ölüp gete. “Öyle **vasiyet ederek** ölür.” (KHY, 69, 8-9)²⁵.

²⁵ *Şolay vasiyat da etip, ölüp gete.* “Bu **vasiyeti ederek** ölür.” (KHY, 69, 8-9).

Kızardaşına savbol da etip çıgıp, yürüp yibere. “Kız kardeşine **teşekkür ederek** yola çıkar.” (KHY, 75, 205).

Xalqqa savbol da etip gel. “Halka **veda ederek**, (buraya) gel.” (TDTEA, M, 9).

f. Kumuk Türkçesinde *et-* yardımcı fiili ile kurulan birleşik fiillerde *et-* yardımcı fiili, kılış bildirir ve geçişlidir.

Men etgen zinadan tavba etdim. “Ben ettiğim zinadan **tövbe ettim**.” (GB, 50.16).

Allāh bizin de halek eter. “Allah bizi de **helak eder**.” (GB, 64.3).

Hoşbeş etgen songra aşama oltuğanlar. “**Sohbet ettikten** sonra yemeğe oturmuşlar.” (KŞSY, 19)²⁶.

Kişige yaxşılıq etmek aburlu iş. “İnsana **iyilik etmek** takdire şayan iş.” (KTS, 22).

Ol senden talap etmege haqlı. “O, senden **talep etmekte** haklı.” (KTS, 152).

g. Kumuk Türkçesinde *et-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller Türkiye Türkçesine tek fiille aktarılabilir.

Bizge de Allāh rızqı etsin. “Bizi de Allah **rızıklandırır**.” (GB, 7.15).

Rızqıda bereketni talab etdik. “Rızıkta bereketi **istedik**.” (GB, 16.1).

Bu kitābnı özüm yazıp tamām etdim. “Bu kitabı kendim yazıp **tamamladım**.” (GB, 140.13).

Kız bulan lakır ete turup şaharga etişip, hannı abzarına gireler. “Kız ile **şakalaşarak**, şehre yetişip, Han’ın mekânına girerler.” (KHY, 93, 176-177)²⁷.

Şunca halk ayıp eter. “Bütün halk **ayıplar**.” (KŞSY, 96).

Yazıwçu degen bir söz onu xasiyatların wa çalıştıwun tolu küyde açıq etmey. “Yazar sözü onun özelliklerini ve işini yeterince **açıklamıyor**.” (KTS, 23).

Gel, biz bulay şart eteyik. “Haydi böyle **sözleşelim**.” (KTS, 308).

ğ. Kumuk Türkçesinde *et-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde isim unsurunun yalın halde kullanıldığına oldukça fazla rastladık.

Har gün taqıraqda qalğan tuvar geziv otlu yerde otlap zavh ete. “Her gün yeşilliksiz yerde otlayan hayvan sürüsü otlakta ot yeyip **zevk ediyor**.” (DKM, 64)²⁸.

²⁶ *Hoşbeş etgen songra aşama oltuğanlar*. “**Hoşbeş ettikten** sonra yemeğe oturmuşlar.” (KŞSY, 19).

²⁷ *Kız bulan lakır ete türap şaharga etişip, hannı abzarına gireler*. “Kız ile **şakalaşarak**, şehre yetişip, Han’ın mekanına girerler.” (KHY, 93, 176-177).

Şo qız zina etegen qahba da bolur. “O kız **zina eden** bir namussuz olur.” (GB, 50.5).

Birevğe aytmajakga yemin etersen mağa, esime gelgenlerin barın aytarman sağa. “Kimseye demem diye **yemin edersen** bana, aklıma gelenlerin hepsini söylerim sana.” (KŞSY, 27)²⁹.

Dünyamı zından etip ağuv qoşma aşım. “Dünyamı **zından edip** zehir katma yemeğime” (KŞSY, 87)³⁰.

Artın Allah tüz etsin! “Allah sonunu **hayır etsin!**” (KTS, 41).

Men sizin azat etdim. “Ben sizi **serbest bıraktım.**” (TDEMA, 694).

Başlap şonu talap ete. “Öncelikle bunu **talep ediyor.**” (TLG, 1006).

4.1.1.8. Gel- yardımcı fiilinin özellikleri

Taradığımız metinlerde bu yardımcı fiil, *ras gel-* “karşılaşmak”, *qonaq gel-* “misafir olmak”, *yavuuq gel-* “yaklaşmak”, *üstün gel-* “galip olmak”, *çer gel-* “zorluk gelmek” gibi ad soylu her türlü kelimeyle birleşebilir.

Pekacar *gel-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillere *haqılğa gelmek* “ayılmak, şuuru yerine gelmek”, *ylawu gelmek* “gözlerine yaş gelmek, ağlayası gelmek”, *qarşı gelmek* “karşılaşmak, rast gelmek, rastlamak”, *qolğa gelmek* “düşmana teslim olmak”, *xoşuna gelmek* “hoşuna gitmek, beğenmek”, *esine gelmek* “hatırlamak, aklına gelmek”, *yuxusu gelmek* “uykusu gelmek” örneklerini vermiştir (2011: 133-134).

a. İsim Unsuru Yabancı Kökenli Olan Birleşik Fiiller

Gel- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde isim unsuru Arapça Farsça kökenli olabilir.

Karaçaç hoş geldi berip kalaga alıp gete. “Karasaca **hoş geldin** diye kaleye alıp gider.” (KHY, 144, 416-418).

Er ulanlar namus salmay yürekge, Qudratlı quwat gelmes bilekge. “Er yiğitler görev bilmezse yürekten, Kudretli **kuvvet gelmez** bilekten.” (TLG, 1006).

b. Kumuk Türkçesinde *gel-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesine gelmek manasında aktarıldığı gibi bazen karşılaşmak, rast gelmek manalarında da uyarlanabilir.

²⁸ *Har gün taqıraqda qalğan tuvar geziv otlı yerde otlap zavh ete.* “Her gün yeşilliksiz yerde otlayan hayvan sürüsü bu yerde **zevkle otlamış.**” (DKM, 64).

²⁹ *Birevğe aytmajakga yemin etersen mağa, esime gelgenlerin berin aytarman sağa.* “Kimseye demem diye **yemin edersen** bana, aklıma gelenlerin hepsini söylerim sana.” (KŞSY, 27).

³⁰ *Dünyamı zından etip ağuv qoşma aşım.* “Dünyamı **zından edip** zehir kattın aşım.” (KŞSY, 87).

Han Tabulduga bulan karşı gelip soraşıp bitgen son: -Men sizin konaklıkğa çakıracak edim, bizge gelsegiz, -dey. “Han Tabuldu ile karşılaşp hal-hatır sorduktan sonra: -Ben sizi misafirliğe çağıracaktım, bize geleceksiniz, der.” (KHY, 146, 478-481).

O gün ol yağında kırk atlısı da bulan hav etegen hangar ras gele. “O gün oraya kırk atlısı ile ava çıkmış olan Han’la karşılaşır.” (KHY, 138, 206-207).

Ya, şo Çenertki eki keren bilip turaganı başga bilimini gücünden tügöl, şolay ras gelip qala! “Yahu, şu Çekirge’nin iki keredir bilmesi, özel bir biliminin gücünden değil; öyle rast geliyor!” (TDTEA, M, 35).

Gel- yardımcı fiilinin taradığımız metinlerde Türkiye Türkçesinde hatırlamak manasına da geldiğini tespit ettik.

Qıznu şaytan bolğanı haman esine gelgen. “Kızın şeytan olduğu hemen aklına geldi.” (KŞSY, 15).

Bu anlamlarının dışında Kumuk Türkçesinde *gel-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesine ulaşmak, olmak ve boyun eğmemek anlamlarında aktarılabilir.

Oçarlağa çıqğan edim üyümden, çaqıra dep xabar geldi biyimden. “Oçarlara çıkmış idim evimden, çağırıyor diye haber geldi beyimden.” (KTS, 212).

Bir geçe qonaq gelsem? “Bir gece misafir olsam.” (KŞSY, 92).

Munda qaraçay, balqar, qumuq tiller qaydan gelip, neçik üstün gelip qalğan eken dağı? “Burada Karaçay, Balkar, Kumuk dilleri nereden gelip nasıl galip olmuş ki acaba?” (KTS, 360).

Bugünge qadar mağa, qarşı gelgen bolmağan. “Bugüne kadar bana karşı gelen olmamış.” (KŞSY, 110).

c. Gel- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiillerin Olumsuzu

Bu birleşik fiil yapısında olumsuzluk *gel-* yardımcı fiiline *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Esinge gelmeğenler bir gün başınga gelir. “Aklına gelmeyenler bir gün başına gelir.” (KŞSY, 113).

ç. Kumuk Türkçesinde *gel-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde isim unsuru isim çekim eki alabilir.

Bavga ıgıp aylanıp bolmayganıma kepi gelip yırlay o. “Bahçeye çıkıp dolaşamayışıma **keyfi gelip** şarkı söyledi o.” (TDTEA, AU, 7).

Bu zamanda qoy bagıp turagan qoyular qız bar dorbanı üstüne gelip qalalar. “Bu arada koyun güden obanlar kızın olduğu torbanın **stüne gelirler.**” (TDTEA, M, 3).

Emmekler esime gele. “Acılar **aklıma gelir.**” (YK, 230/4).

d. Kumuk Türkçesinde *gel-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde *gel-* yardımcı fiili geçişlidir.

At gtermes avur namus g gelse. “At götürmez ağır namus **g gelse.**” (YK, 96/19).

Qıyın gelsin qışėa ayaqlı qızlağa. “**Kıran gelsin** kısa bacaklı kızlara.” (YK, 126/16).

Erenler er tabulmas er gelse. “Erenler er bırakmaz **zorluk gelse.**” (YK, 194/57).

4.1.1.9. Gr- yardımcı fiilinin zellikleri

Kumuk Türkçesinde *gr-* yardımcı fiiline *tş gr-* “rüya gr-”, *ariw gr-* “beğen-”, *payda gr-* “fayda gr-”, *ten gr-* “denk gr-”, *oş gr-* “iyi geç-”, *ola gr-* “fırsat gr-”, *qayğı gr-* “kayğı gr-”, *razi gr-* “razı ol-” gibi örnekler verilebilir.

Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüėinde* bu yapıdaki birleşik fiillere *gün görmek* “yaşamak”, *zaral görmek* “zarar görmek”, *zn işin görmek* “kendi işini görmek; başkasının işine karışmamak” örneklerini vermiştir (2011: 141).

a. Gr- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiillerin Olumsuzu

Gr- yardımcı fiiline *-mA* olumsuzluk eki getirilerek olumsuzluk teşkili sağlanır.

‘Acem dep munu eksik grmegiz. “Acem diye bunu **eksik görmeyiniz.**” (GB, 2.6).

Yardımcı fiile geniş zamanın olumsuzu (*-mAs*) getirilerek de olumsuzluk yapılabilir.

Ananaylar bulan gnn oş grmes. “Türküler ile gnn **iyi geçmez.**” (YK, 184/43).

b. Bazı birleşik fiillerde araya kelime girebilir.

Gel, sen de, men de birge bir turup, tartışıp qarayıq, sav qalğan iş de grer, -dey. “Gel, sen de ben de teke tek olup düello edelim, sağ kalan **iş görür**, der.” (TDTEA, AH, 20)³¹.

³¹ *Gel, sen de, men de birge bir turup, tartışıp qarayıq, sav qalğan iş de grer, -dey.* “Gel, ikimiz teke tek düello edelim, sağ kalan **iş de görür.**” (TDTEA, AH, 20).

c. Kumuk Türkçesinde *gör-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde *gör-* yardımcı fiili geçişlidir.

Sözüm uçiteller bulan yoluğuwdan başlağan soñ, oyumnu olanı atına adreslendirmekni arıw göremen. “Söz, öğretmenlerle görüşme konusundan açılınca, düşüncelerimi onlara tevcih etmeyi **uygun görüyorum.**” (KTS, 26).

Günlerinni seni çola göremen. “Günlerini senin **fırsat görüyorum.**” (TDTEA, A, 9).

Qayğı görgeñ kep de eter. “**Kayğı gören** keyif de eder.” (TDTEA, A, 18).

Ataday ten görüp olanı, asırıp qarasam yüzüne. “Baba gibi **denk görüp** onları koruyup baksam yüzüne.” (TDTEA, AZ, 1).

Artıq paydalar göre bolğan. “Fazlasıyla **faydalar görüyordu.**” (TDTEA, YG, 2).

ç. Kumuk Türkçesinde bazı yardımcı fiiller Türkiye Türkçesinde farklı bir yardımcı fiille kullanılmaktadır.

Onu koymakni arıw göremen! “Ondan vazgeçmen **iyi olur.**” (KHY, 74, 200).

Yürek tilin anlamay, razi görmey qaytgannı. “Yürek dilini anlamaz, **razi olmuyor** dönmeye.” (TDTEA, AME, 2).

4.1.1.10. Qal- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesine bu yardımcı fiil, *sav qal-* “sağ kal-”, *xatırı qal-* “kırıl-”, *uzaq qal* “uza-”, *kuru qal-* “yok ol-”, *günahlı qal-* “suçlu çık-”, *az qal-*“ramak kal-”, *artda qal-*“arkada kal-”, *geç qal-* “geç kal-, gecik-”, *tul qal-* “dul kal-” gibi ad soylu her türlü kelime ile birleşebilen bir yardımcı fiildir.

a. İsim Unsuru Yabancı Kökenli Olan Birleşik Fiiiler

Qal- yardımcı fiilinin önüne gelen isim, Arapça, Farsça alıntı kelime olabilir.

Kitablardan ‘arab tilden maxrum qalğan mü’min kurdaşlaga ‘ibrat almağa gapıl bolmay āhıratnı oylamağa. “Kitaplardan Arapçadan **mahrüm kalan** mümin kardeşlere ibret almaları ve gafil olmayıp ahiretlerini düşünmeleri için.” (GB, 2.4-5).

Han bu işni gçrüp hayran qala. “Han bunun yaptığına bakıp **hayran kalır.**” (KHY, 138, 209-210).

Eki arada men günahlı qaldım. “Durup dururken ben **suçlu çıktım.**” (KTS, 38).

Tunuqluq tuñsa, dert qalar. “Donukluk gitse, **dert kalır.**” (YK, 248/4).

b. Kumuk Türkçesinde *qal-* yardımcı fiili, Türkiye Türkçesine kalmak anlamında aktarılır.

Oñdan getgen de, soldan getgen de sav qalacaq. “Sağdan giden de soldan giden de **sağ kalacak.**” (DKM, 123).

Tek söziün yalğan bolup çıksa, başdan kuru kalasan! “Yalnız sözün yalan olursa, kafadan **yok olacaksınız!**” (KHY, 152, 73-74).

Gerti söz geri qalmas. “Doğru söz **geri kalmaz.**” (KTS, 135).

c. Qal- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiillerin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *qal-* yardımcı fiiline *-ma(y)* olumsuzluk eki getirilerek olumsuzluk yapılır.

Erte qaytsın gece bek geç qalmasıñ. “Erken dönsün gece çok **geç kalmasıñ.**” (KŞSY, 22)³².

Enni uzaq qalmacaq. Bite tura. “Şimdi fazla **uzamayacak.** Bitiyor.” (TDTEA, MSY, 11).

Qal- yardımcı fiiline geniş zamanın olumsuzu getirilerek olumsuzluk yapılır.

Allah degen aç qalmas, toyğunça saban salsa; haq degen mahrum bolmas, becenı tolu bolsa. “Allah diyen **aç kalmaz,** doyuncaya kadar saban salsa; Hak diyen mahrum olmaz, ambarı dolu olsa.” (KTS, 32).

Çeltirli şancalların boş qalmas. “Örgülü sandalyelerin **boş kalmaz.**” (YK, 220/17)³³.

ç. *Qal-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde isim unsuru isim çekim eki alabilir.

O gün daim meni esimde qalğan. “O gün daim benim **aklımda kaldı.**” (KTS, 285).

Yıqılıp, yolda qalsam, yetmesmen dep yıllaga. “Yıkılıp, **yolda kalsam,** yetmem diye yıllara.” (TDTEA, İA, 1).

d. Kumuk Türkçesinde *qal-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller geçişsizdir.

Sen qayda eding uzaq qaldıñ dep. “Sen neredeydin! **Geç kaldım.**” demiş.” (GB, 85.11).

Bireki geleçiden qalğan qız üyde qala. “Bir iki dünürçüden kalan kız, **evde kalır.**” (KŞSY, 86).

³² *Erte qaytsın gece bek gece bek geç qalmasıñ.* “Giderse de çabuk dönsün gece **geç kalmasıñ.**” (KŞSY, 22).

³³ *Çeltirli şancalların boş qalmas.* “Örgülü şancalların **boş kalmaz.**” (YK, 220/17).

Yığıla turup az qaldım. “Az kaldı düşecektim.” (KTS, 55).

Tek sözün yalğan bolup çıqsa, başdan quru qalasan! “Ama sözün yalan çıkarsa, başından yoksun kalırsın!” (TDTEA, M, 34).

4.1.1.11. Qıl- yardımcı fiilinin özellikleri

Kullanımı nadirdir. Taradığımız metinlerde bu birleşik fiile çok az rastladık. Bu birleşik fiile *namaz qıl-* “namaz kılmak”, *qast qıl-* “gayret etmek, gayret göstermek, çabalamak”, *sucda qıl-* “secde etmek”, *tamām qıl-* “tamamla-” gibi örnekler verilebilir.

a. İsim Unsuru Yabancı Kökenli Olan Birleşik Fiiler

Türkiye Türkçesinde *kıl-* yardımcı fiili, bugün yalnızca eskimiş sözlerde kullanılmaktadır: *Mecbur kıl-*, *takdim kılın-* gibi (Ediskun, 2017: 245).

Bu metinlerde de tespit ettiğimiz yardımcı fiilin önüne gelen isimler, Arapça ve Farsça alıntı kelimelerdir.

Köpümüz namaz qılmaybız. “Çoğumuz namaz kılmayız.” (KŞSY, 67).

Qazaq tamām qıldı Türk’ün hammatğa. “Kazak tamam kıldı, Türk’ün hepsine.” (YK, 172/13).

b. *Qıl-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesinde yapmak, etmek, işlemek, kılmak anlamlarına gelmektedir.

Bir qatun almaga süyegen gişi zimmiyye gavur qatundan tapsa erinip namaz qılmaygan busurman qatundan tapsa zimmiyye gavur qatunnu almaq yaxşı şolay busurman qatunnu algandan. “Bir kadın almak isteyen kişi gayrimüslim bir kadın bulsa üşenip namaz kılmayan Müslüman bir kadın bulsa gayrimüslim kadını almak, öyle Müslüman kadını almaktan iyidir.” (GB, 14.3-5).

Haqqa haşıq olan gişi, canın qurban qılğan gişi. “Hakka âşık olan kişi, canını kurban kılan kişi.” (TDTEA, KA, 3).

c. Kumuk Türkçesinde bu birleşik fiil yapısındaki *qıl-* yardımcı fiili geçişlidir.

Oraza tut namaz qıl. “Orucu tut, namaz kıl.”(KŞSY, 149).

Boş oyğa sucda qılıp, nasip izleme de geç. “Boş fikre secde edip, nasip aramak da geç.” (TLG, 1008).

4.1.1.12. Qoy- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *qoy-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillere *at qoy-*“isim koymak”, *sav qoy-* “sağ bırakmak”, *tinç qoy-* “rahat bırakmak”, *yanız qoy-* “yalnız bırakmak”, “*quru qoy-* “boş bırakmak” gibi örnekler verilebilir.

a. İsim Unsuru Yabancı Kökenli Olan Birleşik Fiiller

Qoy- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerdeki isim unsuru Arapça Farsça alıntı kelime olabilir.

Yaşığı yetim qoydum. “Oğlunu **yetim bıraktım.**” (KŞSY, 28).

Munu bilsem rahat qoyamanmu sizin. “Bunu görünce **rahat bırakır** mıyım sizi.” (TDTEA, AS, 7).

b. *Qoy-* yardımcı fiili, Kumuk Türkçesinden Türkiye Türkçesine bırakmak anlamında aktarılabilir.

Bu halımda çı meni tinç qoysağız yaxşı edi, sizdemi hayım? “Bu hâlimde bari beni **rahat bıraksanız** iyiydi, derdim size mi düştü?” (TDTEA, ABH, 4)³⁴.

Gül kızını yanız qoysam, Aygaziden qorqaman. “Gülkız'ı **yalnız bıraksam**, Aygazi'den korkuyorum.” (TDTEA, AS, 7).

c. Qoy- Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiillerin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *qoy-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde olumsuzluk *qoy-* yardımcı fiiline getirilen *-mA(y)* olumsuzluk eki ile yapılır.

Bizin de quru qoyma “Bizi de **boş bırakma.**” (TDTEA, MŞ, 4).

Geniş zamanın olumsuzu *qoy-* yardımcı fiiline getirilen *-mAs* olumsuzluk eki ile yapılır.

Ulankardaşı kaytsa meni sav qoymas. “Oğlan kardeşi dönerse beni **sağ bırakmaz.**” (KHY, 140, 264).

Seni yanız qoymasman. “Seni **yalnız bırakmam.**” (KHY, 140, 284).

³⁴ *Bu halımda çı meni tinç qoysağız yaxşı edi, sizdemi hayım?* “Bu hâlimde bari beni **rahat bıraksanız**, derdim size mi düştü?” (TDTEA, ABH, 4).

ç. Kumuk Türkçesinde *qoy-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde isim unsuru isim çekim eki alabilir: *işni qoymaq* “iş durdurmak, işe ara vermek”; *küyünde qoymaq* “tavında bırakmak”; *ertenge qoymaq* “müsaade etmek, izin vermek” vs (Pekacar, 2011: 269).

Qardaş yerine qoymadıng. “Kardeş yerine koymadın.” (KŞSY, 53).

Sen güç bersen yolda qoymas arap at. “Sen güç versen **yolda bırakmaz** arap at.” (YK, 150/79).

d. Kumuk Türkçesinde *qoy-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde *qoy-* yardımcı fiili geçişlidir.

Yaxşı ulan dep at koyalar. “İyi çocuk diyerek (ona) **isim koyarlar.**” (KHY, 89, 16-17).

Qan yavsun süygenlikge başda haqılın qoymay! “Kan yağsın sevgiye, başta **akıl koymuyor!**” (TDEMAS, 565).

4.1.1.13. Sal- yardımcı fiilinin özellikleri

Taradığımız metinlerde *sal-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillere fazlaca rastladık. Bu birleşik fiil yapısına *qol salmaq* “imzalamak, imza koymak, imza atmak”, *başına salmaq* “birine akıl vermek”, *pal salmaq* “fal açmak, fal bakmak”, *yara salmaq* “yaralamak, yara açmak”, *aw salmaq* “ağ koymak, ağ atmak”, *qulaq salmaq* “dikkatle dinlemek, kulak vermek”, *uya salmaq* “yuva yapmak, yuva kurmak”, *ot salmaq* “ateşlemek, yakmak, yangın çıkarmak” gibi örnekler verilebilir (Pekacar, 2011: 285).

a. İsim Unsuru Yabancı Kökenli Olan Birleşik Fiiller

Kumuk Türkçesinde *sal-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde isim unsuru Arapça Farsça gibi yabancı kökenli kelimeler olabilir.

Seni ümmetingden kim saga bir keren salavat salsa Allāhuta'ālā şo gişige yazar on yaxşı 'amal etmaqı savābın. “Senin ümmetinden kim sana bir kere **salavat gönderse** Allahuteala o kişiye on iyi amel etmiş sevabı yazar.” (GB, 3.7-8).

Ölgenleni tırgizmaqqa imān salmagan. “Ölenlerin diriltileceğine **iman etmedi.**” (GB, 83.3-4).

Er ulanlar namus salmay yürekge, Qudratlı quwat gelmes bilekge. “Er yiğitler **görev bilmezse** yürekten, Kudretli kuvvet gelmez bilekten.” (TLG, 1006).

b. Kumuk Türkçesinde *sal-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesine almak ve vermek manalarında tercüme edilebilir.

Axırda bular inisin ortaga da salıp, tuvra şo uçurumga bagıp atların çapıralar. “Sonunda, onlar kardeşlerini **aralarına alıp**, uçuruma doğru bakıp atlarını sürmüşler.” (DKM, 197)³⁵.

Abay qatın, qolyawluqnu qarawullap, qulaq salğan eşikge, zamanda bir yötgüre, gelin-giyewge özü barnı bildire. “Abay kadın mendili bekliyor, kapıya **kulağını vermiş**, arada bir öksürüyor, gelin ile güveye kendi varlığını bildiriyor.” (KTS, 21).

Osalıqğa başın salğan er gişi. “Zayıflığa **başını vermiş** er kişi.” (YK, 92/9).

c. Sal- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiillerin Olumsuzu

Sal- yardımcı fiiline *-mA* olumsuzluk eki getirilerek olumsuzluk teşkili sağlanır.

Bir beyni qatınına yalçısı göz salmağan. “Bir beyin hanımına hizmetlisi **göz koymamış**.” (KŞSY, 35).

Tınçlıqğa başın salmasa, beş on günlük yol edi. “Rahata **başını koymasa**, beş on günlük yol idi.” (YK, 200/32-33).

ç. Kumuk Türkçesinde *sal-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde isim unsuru *-(g)A* yönelme hali eki alabilir: *Tutsaqğa salmaq* “hapsetmek, tutuklamak”

Yaxşı esime saldıñ. “Aklıma iyi **getirdin**.” (DKM, 68).

Song şo ulannı getirip qaravaş tavuqnu aldına salgan. “Sonra cariye oğlanı getirip tavuğu **önüne koymuş**.” (GB, 31.7-8).

Bakanı kebin otga sala. “Kurbağa kılığını **ateşe atar**.” (KHY, 47, 205).

Zaten seni almanı ahluma salğanıdım. “Zaten seni almayı **aklıma koymuştum**.” (KŞSY, 28).

Ol barı da dilbarlığın işge saldı. “O, bütün belagatını **ortaya koydu**.” (KTS, 113).

d. Bazı birleşik fiillerde araya kelime girebilir.

Xintiv şart kagızını yazdırıp, qol da salıp, xan bergen qaravaşını da alıp, qapunu yagındağı üyde yaşay. “Hintiv sözleşmeyi yazılı olarak belirleyip **imzaladıktan** sonra hanın verdiği cariyeyi de alarak sarayın giriş kapısının yanındaki evde yaşar.” (DKM, 56)³⁶.

³⁵ Al, bular inisin *ortaga da salıp, tuvra şo uçurumga bagıp atların çapıralar.* “Sonunda, onlar kardeşlerini **aralarına alıp**, uçuruma doğru atlarını sürmüşler.”(DKM, 197).

Gel, biz şogar yetiſe turup, inibizni arabızga da salıp, eriſip atlar çapdırayıq. “Gel, biz ona yetiſerek kardeſimizi **aramıza alıp**, atıſarak atları yarıſtıralım.” (DKM, 194)³⁷.

e. Kumuk Türkçesinde *sal-* yardımcı fiiliyle kurulan birleſik fiiller Türkiye Türkçesine tek fiille aktarılabilir.

Song ſo qazaq ſo qızını öltürmege qasd bulan urup yara salıp qaçgan. “Sonra uſak, o kıza, öldürme niyetiyle vurmuş, onu **yaralayıp** kaçmış.” (GB, 50.7-8).

Uraynabını esine sal. “Uraynap’a **hatırlat.**” (GB, 136.14).

Köp altın da berip, munu yolga salalar. “Çok altın vererek bunu **yollarlar.**” (KHY, 64, 196-197).

Neger de huya salıp turamı giſi? “Durduk yere **bağırır** mı insan?” (TDTEA, AS, 8).

f. *Sal-* yardımcı fiili, Kumuk Türkçesinden Türkiye Türkçesine *et-* ve *qoy-* yardımcı fiili ile aktarılabilir.

“Xintivge de salam aytarsan.” –dep yolga salalar. “Hintiv’e de selam söylersin.” diyerek (onu) **yolcu etmişler.**” (DKM, 107).

Şo giſi imān salgan. “O şahıs **iman etmiş.**” (GB, 125.7).

Cantemir dep at salğan. “Candemir diye **ad koymuş.**” (KŞSY, 12).

Arhadaş arhadaşını qatınına göz salğan. “Arkadaş arkadaşının karısına **göz koymuş.**” (KŞSY, 26).

Zaten seni almanı ahlıma salğanıdım. “Zaten seni almayı **aklıma koymuştum.**” (KŞSY, 28).

4.1.1.14. Tap- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *tap-* yardımcı fiili ile kurulan birleſik fiillere *darman tap-* “güç bulmak” *amal tap-* “çare bulmak” *küyün tap-* “huzur bulmak”, *es tap-* “aklı başına gelmek, aklını başına almak”, *bet tap-* “yüz bulmak”, *çor tap-* “zorluk bulmak” gibi örnekler verilebilir. Bu örnekleri taradığımız metinlerden belirledik.

a. *Tap-* yardımcı fiili zaman zaman Türkiye Türkçesine bulmak fiiliyle aktarılabilir.

³⁶ *Xintiv ſart kağızını yazdırıp, qol da salıp, xan bergen qaravaşını da alıp, qapunu yağındağı üyde yaşay.* “Hintiv sözleşmeyi yazılı olarak belirleyip **imzaladıktan** sonra hanın verdiğı cariyeye sarayın giriş kapısının yanındaki evde yaşamaya başlamış.” (DKM, 56).

³⁷ *Gel, biz şogar yetiſe turup, inibizni arabızga da salıp, eriſip atlar çapdırayıq.* “Gel, kardeſimizi **aramıza alıp**, onun atıyla atlarımız yarıſtıralım.” (DKM, 194).

*Tez bolsana, qatın, bir **amal tapmağa** qarasana!- dep atamnıda qıstay.* “Çabuk olsana kadın, bir **çaresini bulsana!** diye babam sıkıştırıyor.” (TDTEA, BA, 2).

Dünyanı küyün tapmas. “Dünyayı **huzur bulmaz.**” (YK, 74/19).

Qadalğan dertleriñge yol tabar. “Başa gelmiş dertlerine **çare bulur.**” (YK, 84/16)³⁸.

Kumuk Türkçesinde *tap-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesine doğurmak anlamında aktarılabilir: *Yaş tap-* “çocuk doğurmak”, *ulan tap-* “oğlan doğurmak”, *qız tap-* “kız doğurmak” vb.

Yaş tapmağa zamanı bolganda eki de ullu kızardaşları, başga adam yaramay dep özler saklap turalara. “**Çocuk doğurma** zamanı geldiğinde iki büyük kardeşleri, başka kimseye gerek yok diye kendileri (boşuna) beklerler.” (KHY, 137, 160-162).

Bir yıl bitip, qatını ulan taba. “Bir yıl sona ermiş eşi **oğlan doğurmuş.**” (DKM, 56)³⁹.

Yaş aytgan qız tapgan dep. “Genç: “**Kız doğurdu.**” demiş.” (GB, 50.4-5).

b. Tap- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiillerin Olumsuzu

Tap- yardımcı fiiline *-ma(y)* olumsuzluk eki getirilerek olumsuzluk kurgusu yapılır.

*Emçiler qaray, heç **darman tapmay.*** “Doktorlar bakar, hiç **derman bulunamaz.**” (KHY, 109, 15-16).

Yardımcı fiile geniş zamanın olumsuzu (*-mAs*) eklenerek de olumsuzluk teşkili sağlanır.

Öktemler oyun tapmas. “Cesurlar **sıkıntı çekmez.**” (YK, 74/19).

*Şamlanıp can qıynamay **bet tapmas.*** “Utanıp can sıkılmadan **yüz bulmas.**” (YK, 104/4).

c. *Tap-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde araya kelime girebilir.

*Muna hali de, oylaşa oylaşa turup, başımnı qah etip, **cavap da tapmay,** qoyup qoydum.* “İşte şimdi de, düşüne düşüne, serseme dönüp, **cevap da bulmadan** bıraktım.” (TDTEA, MA, 16).

ç. Bu birleşik fiil yapısında *tap-* yardımcı fiili geçişlidir.

*Giçinev **amal tapsam** taymasıdım yanıñnan.* “Azıcık **çare bulsam** ayrılmazdım yanından.” (KŞSY, 87).

*Alaşalar minip çıqsa, **yol tabar.*** “Atlara binse, **yol alır.**” (TDTEA, KKY, 4)⁴⁰.

³⁸ *Qadalğan dertleriñge yol tabar.* “Başa gelmiş dertlerine **yol bulur.**” (YK, 84/16).

³⁹ *Bir yıl bitip, qatını ulan taba.* “Bir yılın sonunda eşi bir **oğlan doğurmuş.**” (DKM, 56).

⁴⁰ *Alaşalar minip çıqsa, yol tabar.* “Atlara binip çıksa, **yol alır.**” (TDTEA, KKY, 4).

Qarağaydan balta otmesdey çor tabar. “Çam ağacından balta kesmez ağaç gibi **zorluk bulur.**” (YK, 84/18)⁴¹.

Mal tapğanda, ol es tabar. “Mal bulunca o **akıl bulur.**” (YK, 87/13).

d. *Tap-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller Türkiye Türkçesine tek fiille aktarılabilir.

Haqıl bulan es tabıp Xalit Canbegin saqlay. “Akıl ile **düşünüp** Halit Canbeğ’i korur.” (YK, 82/13).

Öktemlik bulan yürüp oy tapğan. “Ümitsizlikle yürüyüp **düşünmüş.**” (YK, 92/10).

e. Kumuk Türkçesinde *tap-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller Türkiye Türkçesine *ol-* ve *ver-* yardımcı fiilleriyle aktarılabilir.

İñ ullusu avruv tapgan seni uçun! “En büyüğü **hasta olmuş** senin için!” (TDTEA, AMHŞ, 4).

Namartlıqni görsetip, es tapdırgan. “Namertliği gösterip **akıl vermiş.**” (TDTEA, ŞA, 1).

4.1.1.15. Tut- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *tut-* yardımcı fiiline seyrek rastladık. Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğünde tut-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillere *tüz yol tutmaq* “doğru yol tutmak”, *aralıq tutmaq* “birisiyle ilişki kurmak”, *göz alğa tutmaq* “hatırında tutmak, unutmamak”, *dos tutmaq* “dost olmak, dost edinmek”, *ornun tutmaq* “yerini tutmak”, *front tutmaq* “cepte tutmak”, *esinde tutmaq* “hatırında tutmak, aklında tutmak” vs. örneklerini vermiştir (2011: 343-344).

a. *Tut-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesine tutmak anlamında aktarılır.

Namaz qıl, oraza tut, dua tile meni uçun. “Namaz kıl, **oruç tut**, dua et benim için.” (TDTEA, SRN, 10).

Ormanlar, man bolup, yas tutar edi. “Ormanlar, afallayıp, **yas tutar** idi.” (TDTEA, AA, 2).

b. Kumuk Türkçesinde *tut-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiilin isim unsuru, isim çekim eki alabilir.

Sen sıypagan mişikni qolga tutmaq da nasip. “Senin okşadığın kediyi **elde tutmak** da nasip.” (TDTEA, AME, 7).

Üyge qayıtp, taziyatıy tutarman. “Eve dönüp, **yasını tutarım.**” (TDTEA, BY, 2).

⁴¹ *Qarağaydan balta otmesdey çor tabar.* “Balta kesmez ağaçlar gibi **zorluk bulur.**” (YK, 84/18).

c. Kumuk Türkçesinde *tut-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde *tut-* yardımcı fiili geçişlidir.

Song ölü avruvdan avrugan zamanda eki gişini getirip yalçı tutgan. “Sonra ölüm hastalığına yakalanınca iki kişiyi getirip ücretli işçi tutmuş.” (GB, 68.14).

ç. Kumuk Türkçesinde *tut-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller Türkiye Türkçesine aktarılırken edilgenlik eklerini almış vaziyete dönüşebilirler.

Payhammarga salavat salmaqı ‘âdat tutmaga gerekbiz. “Peygambere salavat göndermeyi âdet edinmemiz gerekir.” (GB, 120.7-8).

Ulanın kimni yoldaş tutgannı bilemisen? “Oğlunun kimi yoldaş edindiğini bilir misin?” (TDTEA, AH, 12).

4.1.1.16. Tüş- yardımcı fiilinin özellikleri

Pekacar, sözlüğünde *balahğa tüşmek* “belaya uğramak”, *yesir tüşmek* “esir düşmek”, *yolğa tüşmek* “yola çıkmak, yola koyulmak”, *işğe tüşmek* “işe alınmak”, *qolğa tüşmek* “ele geçmek; esir olmak”, *tuzaqğa tüşmek* “tuzığa düşmek”, *esine tüşmek* “hatırlamak”, *gözü tüşmek* “beğenilmek, hoşığa gitmek” vs. gibi *tüş-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillere örnekler vermiştir (2011: 346-347).

a. İsim Unsuru Yabancı Kökenli Olan Birleşik Fiiller

Birleşik fiillerin isim unsurlarından bazıları, Kumuk Türkçesine Arapça ve Farsçadan girmiş alıntı kelimelerdir. Ayrıca Kumuk Türkçesinde *tüş-* yardımcı fiili ad soylu her türlü kelime ile birleşebilir.

Seni sayalı bizge de balah tüşer. “Senin yüzünden bize de **bela gelir.**” (GB, 67.1).

Bir geçe Şavhalnı akça haznası urlanıp çıga, halkga habar tüşe. “Bir gece Şavhal’ın para haznesi çalınır, halka **haber ulaşır.**” (KHY, 162, 42-43).⁴²

Olanı arasına peleket tüşdü. “Onlar **velveleye düştü.**” (KTS, 231).

b. Kumuk Türkçesinde *tüş-* fiili esas fiil olarak düşmek, inmek, gerekmek, olmak, gelmek, çıkmak anlamlarına gelmektedir.

⁴² *Bir geçe Şavhalnı akça haznası urlanıp çıga, halkga habar tüşe.* “Bir gece Şavhal’ın para haznesi çalınır, haber **halka ulaşır.**” (KHY, 162, 42-43).

Çapmağı bulan **tuzakğa tüşüp kala**. “(Kuyruğu ile) koşarak **tuzağa düşer.**” (KHY, 16, 79-80)⁴³.

Mayanı da alıp **yolğa tüşe**. “Mayayı da alıp **yola çıkar.**” (KHY, 56, 170-171).

Onu gözüne **aq tüşgen**. “Onun gözüne **leke düşmüş.**” (KTS, 37).

Dewler bir gün **oyğa tüşe**. “Devler bir gün **akla gelir.**” (TDEMA, 684)⁴⁴.

c. Tüş- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiillerin Olumsuzu

Tüş- yardımcı fiiline -mA(y) olumsuzluk eki getirilerek olumsuzluk kurgusu sağlanır.

Ulan **artıma tüşme**. “Oğlan **peşime düşme.**” (KŞSY, 130).

Üyge qaytma **yol tüşmedi yuvuqdan**. “Eve dönmeye **yol olmadı** yakından.” (YK, 32/15).

Yardımcı fiile geniş zamanın olumsuzu (-mAs) getirilerek olumsuzluk yapılır.

Alma tereginden **ari tüşmes**. “Elma, ağacından **uzağa düşmez.**” (KTS, 32).

d. Taradığımız metinlerde *tüş-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde isim unsurunun isim çekim eki aldığına fazlaca rastladık.

Üçünçüley de olanı **tuzagına tüşe**. “Üçüncü kez onların (devlerin) **tuzağına düşmüş.**” (DKM, 48)⁴⁵.

Xalqını **gözünden tüşdüm**. “Halkın **gözünden düştüm.**” (DKM, 66).

Mayanı da alıp **yolğa tüşe**. “Mayayı da alıp **yola çıkar.**” (KHY, 56, 170-171).

Yoldaşları gelgende kartını **hızına tüşüp baralar**. “Arkadaşları geldiğinde ihtiyarın **peşine düşüp** giderler.” (KHY, 129, 23-24).

e. Bazı birleşik fiillerde araya kelime girebilir.

Mağa hali, hacatlı bolup yiberse, **imkanlıq da tüşse**, ozoqda, qaçıp yaşınma gerek bolacaq. “Bana şimdi, gerekli olurse, **imkân bulunsa**, elbette, kaçıp gizlenmek gerekecek.” (TDTEA, MA, 10)⁴⁶.

f. Kumuk Türkçesinde *tüş-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller geçişlidir.

⁴³ Çapmağı bulan **tuzakğa tüşüp kala**. “Kuyruğa doğru koşarak direk **tuzağa düşer.**” (KHY, 16, 79-80)⁴³.

⁴⁴ Dewler bir gün **oyğa tüşe**. “Devlerin bir gün **akıllarına gelmiş.**” (TDEMA, 684).

⁴⁵ Üçünçüley de olanı **tuzagına tüşe**. “Üçüncü kez devlerin **tuzağına düşmüş.**” (DKM, 48).

⁴⁶ Mağa hali, hacatlı bolup yiberse, **imkanlıq da tüşse**, ozaqda, qaçıp yaşınma gerek bolacaq. “Bana şimdi, gerekli olan, **imkân bulunsa**, elbette, kaçıp gizlenmemdir.” (TDTEA, MA, 10).

Atlarına da minip, yolga tüşeler. “Atlarını eyerleyip **yola koyulmuşlar.**” (DKM, 122).

Sen esime tüşgende bavrumu başı güye. “Sen **aklıma düşünce** ciğerimin başı yanıyor.” (KŞSY, 88).

Atlanıp gelip, qartga qonaq tüşeler. “Ata binip gelerek, ihtiyara **konuk olurlar.**” (TDTEA, M, 5)⁴⁷.

4.1.1.17. Ur- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *ur-* yardımcı fiilinin örnekleri azdır. Bu birleşik fiillere *baş urmaq* “selamlamak, selam vermek; başvurmak”, *buraw urmaq* “delmek, burgulamak”, *awzuna kirit urmaq* “birini susturmak”, *kirit urmaq* “bir şeye kilit vurmak”, *ah urmaq* “inlemek, inildemek”, *kaza urmaq* “çapalamak, zararlı otları ayıklamak”, *itiw urmaq* “ütülemek”, *sürgü urmaq* “yontmak, rendelemek” gibi örnekler verilebilir (Pekacar, 2011: 354).

a. Kumuk Türkçesinde *ur-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller Türkiye Türkçesine başvurmak, geri çevirmek anlamlarında aktarılabilir.

Onu buyrugun biz biribiz de geri urma bolmaybiz. “Hiçbirimiz de onun emrine **karşı gelemeyiz.**” (DKM, 40).

Gel dep saña baş urman! “Gel diye sana **başvurmam!**” (TDTEA, SRN, 10).

b. Kumuk Türkçesinde *ur-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller geçişlidir.

Mitişni ayagina baş urup, aytalar. “Mitiş’in ayağına **kapanıp** af dilemişler.” (DKM, 101).

Şo gişi tavāp etegende qulluqçuları adamları tavāpdan geri ura edi. “O kişi tavaf ettiği sırada hizmetçileri insanların tavafını **engelliyordu.**” (GB, 27.8).

Terekni yapırakları hars ura, butakları biyiy. “Ağacın yaprakları **ses çıkarır**, dalları büyür.” (KHY, 140, 278-279).

4.1.2. Sıfat + Yardımcı Fiille Kurulan Birleşik Fiiller (Karmaşık Fiiller)

Olmak fiili bir yandan adlara ve sıfatlara gelerek birleşik fiil tabanları meydana getirmekle birlikte bir yandan da cevher fiili eklerine benzer bir tarzda bazı sıfat fiillere gelerek oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler yaratmıştır: *Öğrenmiş olmak, gelip olmak, işitmez olmak, satacak olmak* gibi (Banguoğlu, 2015: 482).

⁴⁷ *Atlanıp gelip, qartga qonaq tüşeler.* “Atla gelip, ihtiyara **konuk olurlar.**” (TDTEA, M, 5).

Türkçenin fiil tabanı kadrosunu daha da çeşitlendiren bu birleşiklere *karmaşık fiiller* (verbe complexe) adı veririz (Banguoğlu, 2015: 482).

Bu gruba dâhil olan birleşik fiillerin isim unsuru bir sıfat fiildir. Sıfat fiiller *bol-* yardımcı fiil ile birleşirse karmaşık fiil meydana gelir. Yani bir sıfat-fiil ve *bol-* yardımcı fiili ile bu birleşik fiiller oluşur. Bu tip birleşik fiillerde esas unsur sıfat fiildir ve bu sıfat fiiller zarf fiillerin yerine kullanılırlar.

Sıfat-fiiller ile birleşik fiillerin oluşturulabileceği pek çok dilbilimci tarafından kabul görmektedir. Bazı dilciler ise bu birleşik fiil grubunu isimlerle kurulan birleşik fiillere dâhil etmektedir. Ancak bazıları bu görüşü reddetmektedir. Zeynep Korkmaz, Tahsin Banguoğlu, Deny gibi dilbilimciler sıfat fiillerle kurulan birleşik fiilleri “*karmaşık fiil*” olarak adlandırır (2017: 700; 2015: 482; 1941: 485).

Muharrem Ergin’in birleşik fiilleri anlattığı bölümünde, birleşik fiilleri isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ve fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller şeklinde ikiye ayırarak *karmaşık fiil* terimini kullanmadığı görülmektedir (2014: 69-113).

Gabain de sıfat fiil yapılarını isim olarak görmemektedir. Bu sebeple bu yapıyı iki tarafı da fiil olan birleşik fiil grubuna katar. Gabain, *Alttürkische Grammatik* adlı eserinin “*Kelime Grubu*” bölümünde, bu birleşmeleri *fiil birleşmeleri* ismiyle ele alır ve bunlara *kıl-gu er-*, *kıl-mış bol-*, *kıl-ur bol-*, *kıl-gu bol-* gibi örnekler verir (1988: 162-163).

Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğünde karmaşık fiil* terimini kullanmış ve bu türü öncelik, alışkanlık, niyet gibi fiilin zaman ve tarzla ilgili özelliklerini gösteren ve olmak fiilinin bazı sıfat fiillere getirilmesiyle kurulan birleşik fiil şeklinde açıklamıştır (1992: 148).

Korkmaz, Türkiye Türkçesinde karmaşık fiilleri, fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfat-fiillerin *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluştuğunu ifade ederek karmaşık fiillerin fiilin kılınış kategorisinde yer aldığını belirtir ve bu birleşiklerde esas anlamın birleşik fiilde olduğunu vurgular. Korkmaz, karmaşık fiilleri *ol-* yardımcı fiilinden önce gelen sıfat-fiillerin bağlı buldukları zaman kesimine ve yüklendikleri işlev ayrılıklarına göre üçe ayırır (2017: 700-701):

A. Öncelik Fiilleri (-mXş ol-)

Bu mühim havadisi böylece herkes duymuş olurdu (A. Ş. Hisar, BM, 74).

Söğütlü kadınlar unutmuş olacaklar adınızı (S. Çokum, AB, 30).

B. Alışkanlık Fiilleri (-Ir ol-, -mAz ol-)

Son yıllarda, bazı kesimler için geçim şartlarının çok ağırlaşmış olması, onlara geçmiş yılları aratır oldu (Korkmaz, 2017: 702).

Ses uzaklaştı, işitilmez oldu (M. Ş. Esendal, EOY, 172).

C. Niyet Fiilleri (-AcAk ol-, IcI ol-, -(I)-msAr ol-)

Bana ve kızına, yavaştan aldığımız için, söylenmedik söz bırakmadı. Mahkemeye gidecek oldu (M. Ş. Esendal, EOY, 178).

Eleştirilerinizde yapıcı olunuz dedik yıpratıcı oldular (Korkmaz, 2017: 705).

Kadının çok parası yoktu. Ama olanca parasını kayığı bulanlara verimser oldu (H. Balıkçısı, DG, 59).

Kumuk Türkçesiyle yazılan metinleri taradığımızda bu üç gruptan öncelik fiilleri ve niyet fiillerine örnek bulabilirken alışkanlık fiilleri ile alakalı örnek tespit edemedik.

A. Öncelik Fiilleri (-gAn bol-)

Kumuk Türkçesinde öncelik fiilleri, -gAn bol- şeklindedir. -GAN sıfat fiili, geçmiş zaman sıfat-fiil ekidir. Bol- yardımcı fiiliyle -gAn geçmiş zaman sıfat fiilinin kurduğu birleşik fiiller bitmiş, tamamlanmış bir hareketi ifade eder.

Pekacar, sözlüğünde bol- fiilinin yardımcı fiil olarak -Ĝan ekli asıl fiillerle birleştiğini ve bu yapıdayken taklidini yapma, rolüne girme anlamlarında görüldüğünü ifade eder. Aynı zamanda bu açıklamasına *oxuyğan bolmaq* “okuyor gibi olmak, okuyor gibi görünmek” örneğini vermiştir (2011: 78).

Kumuk Türkçesinde “öncelik” görevindeki birleşik fiiller, geçmiş zaman sıfat fiillerinin olumlu veya olumsuz biçimleri ile kurulan ve birleşik fiilin içinde bulunduğu zamandan daha önce gerçekleşmiş olan bir oluşu gösterir. Bu türün Kumuk Türkçesinde en yaygın kullanımda olanı -gAn bol- biçimi ile kurulanlarıdır:

Har zatnı bilegen bolmağı da bar. “Her şeyi bilmiş olması da var.” (TDTEA, AA, 2)

Baküden Rostovga, Lavaşadan Aştarxanga, Aştarxandan Buravqalaga yürüygen bolşevik kağızlar Yaxsaydan ötegen boldu. “Bakû'den Rostov'a, Lavaşa'dan Astrahan'a, Astrahan'dan Buravkala'ya giden Bolşevik mektupları Yahsay'dan geçmiş oldu.” (TDTEA, AH, 14).

Ol aytgan bolma gerek. “Onu söylemiş olmak gerek.” (TDTEA, AU, 8).

Bu tür birleşik fiillerde yardımcı fiil, geçmiş zaman kipi aldığında kılış konuşan kimsenin kastettiği geçmişte olup bitmiştir. Buna *geçmiş öncesi* denir (Banguoğlu, 2015: 482-483). *Bol-* yardımcı fiili, hikâye çekimleri ile de yer alabilir.

Qart bolup qalınçağı bir alğan bolurdu. “Kart olup kalana kadar bir **istemmiş olurdu.**” (KŞSY, 166).

Başlap İrazi bulan, son özüm Laylalanı üyüne baragan boldum. “İlk önce İrazi ile sonra kendim Leylaların evine **gitmiş oldum.**” (TDTEA, AU, 5).

Yardımcı fiilin zamanı gelecekse kılış konuşan kimsenin kastettiği gelecekte olup bitmiş olacak demektir. Buna ise *gelecek öncesi* deriz (Banguoğlu, 2015: 483).

Men bu sözleni barısın da unutgan bolacaq edim. “Ben bu sözlerin tümünü de **unutmuş olacaktım.**” (TDTEA, AA, 2)⁴⁸.

Bulanı arasında özü yoqqa bolgan bolacaq. “Bunların arasında kendisinin olmadığından **olacak.**” (TDTEA, AH, 27).

Munu hıfz etgen gişi bilmese yaramaygan zatları barısın da bilgen bolacaq. “Bunu öğrenen kişi, bilmese olmayacak şeylerin hepsini de **bilmiş olacak.**” (TDTEA, AA, 1).

Öncelik fiilleri, *bol-* yardımcı fiiline dilek kipleri gelerek de oluşturulabilir.

Sen meni süymeysen, bilemen! Süyegen bolasan neçik de.. “Sen beni sevmiyorsun, biliyorum! **Seveceksin** ne de olsa...” (TDTEA, CK, 4).

Qaziyav savgatga alıp gelgen bolmalı yaray. “Kaziyav hediye olarak **getirmiş olmalı.**” (TDTEA, HD, 11).

Devnü ayaklığında yatıp Amanat da yuhlap kalğan bolgan. “Devin ayakları dibinde yatıp Amanet de uyuyup **kalmış.**” (KHY, 61, 77).

O getgende başga ülkunu tubune barıp yatgan bolgan. “O gittikten hemen sonra başka bir mağaranın dibine gidip **yatmış.**” (KHY, 26, 98-99)⁴⁹.

Zaynulabidni otıyadı Yaxsayga girgende, bazar maydanga barından da alda çıgıp, barısını da aldında toqtagan bolgan. “Zaynulabid’in grubu Yaxsay'a girince pazar meydanına hepsinden önce çıkıp hepsinin de önünde **durmuş.**” (TDTEA, AH, 21).

⁴⁸ *Men bu sözleni barısın da unutgan bolacaq edim.* “Ben bu sözlerin tümünü **unuturdum.**” (TDTEA, AA, 2).

⁴⁹ *O getgende başga ülkunu tubune barıp yatgan bolgan.* “O gittikten hemen sonra başka bir mağaranın dibinde **yatmış.**” (KHY, 26, 98-99).

Alındığı geçe Süyünçaladan tariq çaqı asger de, taman çaqı top, pulemöt da gelip, Xasavqalaga tögüliip, yagalaga yayılğan bolğan. “Önceki gece Süyünçkala'dan gerektiği kadar asker, top, mitralyöz getirilip Hasavyurt'a indirilmiş ve etrafa **dağıtılmış.**” (TDTEA, AH, 22).

Bu, şo yürülüp turagan davga qarşı yır yazıp, Peterburgga yibergen bolğan. “Bu devam eden savaşa karşı şiir yazıp, Petersburg'a **göndermiş.**” (TDTEA, AH, 9).

Zaynulabid getip baraganda Müsevkeni habas esgermegen bolğan. “Zaynulabid giderken Müsevke'yi boş yere **anmamış.**” (TDTEA, AH, 12).

Yaxsaylı Mahmut qadi ölgen bolğan. “Yahsaylı Mahmut Kadı **ölmüş.**” (TDTEA, AH, 25).

Qız başgaga belgilengen bolğan. “Kız başkasına **sözlenmiş.**” (TDTEA, MSY, 11).

Dejurnıy qatın şosahat onu esledi. Tek eslemegen bolup qoydu. “Nöbetçi kadın anında onu fark etti. Ama **fark etmemiş** gibi davrandı.” (TDTEA, MSY, 12).

Men tüz yoragan bolğanman. “Ben doğru **tahmin etmişim.**” (TDTEA, MA, 3).

Şo talaşında Mar'yamnı başındağı tarağ tüşgen bolğan. “O dalaşmada Meryem'in başındaki (benim hediye ettiğim) tarak **düşmüş.**” (TDTEA, KA, 2).

O bizin ayaq köpürge taba çıqma süygen edim. Bir taqtası taygan bolğan. “Şu bizim ayak köprüsüne doğru çıkmak istemişim. (Meğerse) bir tahtası **kaymış.**” (TDTEA, ABH, 5)⁵⁰.

Atası Qazaq'nı mollağa oxuma bergen bolğan. “Babası Kazak'ı mollaya okumaya **vermiş.**” (YK, 46/1).

Kumuk Türkçesinde -gAn geçmiş zaman sıfat fiili, geniş zaman sıfat fiili işlevinde kullanılabilir.

Hali ullu bolğan sayın yırağdağı zatnı bek göregen bolğanman. “Şimdi yaşlanınca uzaktaki şeyi iyi **görür oldum.**” (TDTEA, AH, 15).

Al'yaqda qol bulan işlenegen zatlar hali barısı da maşın bulan işlenegen bolğan. “Eskiden el ile yapılan şeylerin şimdi hepsi de makine ile **yapılır olmuş.**” (TLG, 1004).

⁵⁰ *O bizin ayaq köprüden taba çıqma süygen edim. Bir taqtası taygan bolğan.* “Şu bizim ayak köprüsünden çıkmak istemişim. Meğer bir tahtası **kaymış.**” (TDTEA, ABH, 5).

C. Niyet Fiilleri (-AcAk bol-)

Kumuk Türkçesinde niyet fiilleri *-AcAk bol-* şeklindedir. Metinlerden taradığımız kadarıyla kullanımı seyrekdir.

Kumuk Türkçesinde *-(A)cAk* sıfat fiili, gelecek zaman sıfat-fiil ekidir. *-(A)cAk* ekli sıfat fiiller, niyet halinde ifade edilen bir hareketi karşılar (Karahana, 2014: 75). Yani *bol-* yardımcı fiilinin *-(A)cAk* sıfat fiili ile oluşturduğu birleşik fiiller, bu oluş ve kılışın teşebbüs ve niyet hâlinde olduğunu gösterir (Korkmaz, 2017: 705).

Niyet fiilleri, gelecek zaman sıfat fiili ile yapılırlar ve yardımcı fiilin aldığı zamanda oluş ve kılışın niyet ve teşebbüs halinde olduğunu anlatırlar. Niyet fiilleri, daha çok geçmişte ve şimdiki zamanda gerçekleşmemiş, teşebbüs halinde kalmış bir oluş ve kılışı anlatmak için kullanılırlar. Bu sebeple onlarda yardımcı fiilin gelecek zaman aldığı pek görülmez (Banguoğlu, 2015: 485).

Kumuk Türkçesinde niyet fiilini teşkil eden *bol-* yardımcı fiili dilek kipi olabilir.

Tañala maydanga çigacaq bolalar. “Sabah erken meydana **çıkacaklardır.**” (DKM, 94).

Dağı bir de erişmecek bolabız! “Artık bir daha **kavuşmayacağız!**” (TDTEA, AVS, 6).

-(A)cAk bol- niyet fiilinin, *-sA* şart eki ile çekime girmiş biçimi, aynı zamanda niyet ve istekten şarta yönelmiş bir özellik taşır:

Atam berecek bolsa sağa habar berirmen. “Babam **verecek olsa** sana haber veririm.” (KŞSY, 102).

Seni alacak bolsa urmağa yemin ettim. “Seni **alacak olsa** vurmaya yemin ettim.” (KŞSY, 138).

Birev ölecek bolsa men ölürdüm seniçin. “Biri **ölecek olsa** ben ölürdüm senin için.” (KŞSY, 148).

4.1.3. Zarf + Yardımcı Fiille Kurulan Birleşik Fiiller (Tasvir Fiilleri)

Türkiye Türkçesinde üzerine zarf-fiil eklerinden birini (*-(y)-A*, *-(y)-I/-(y)-U*, *-(y)-Ip/-(y)-Up*) almış bir asıl fiil ile yardımcı fiilin “*bil-*, *ver-*, *dur-*, *kal-*, *gel-*, *yaz-*” kaynaşması sonucu oluşan birleşimlere *tasvir fiil* denir. Esasında her iki taraf da fiildir ve asıl anlam zarf-fiil ekini almış olan esas fiil üzerindedir. Yardımcı fiiller zarf fiil ekini almış esas fiillerle birleşerek birleşik fiil teşkilini sağlar. Yardımcı fiiller, asıl fiile eklendiğinde kendi anlamlarından

uzaklaşarak yeni bir mânâ kazanırlar ve fiile “yeterlik, tezlik, yaklaşma, süreklilik” gibi anlamlar katarlar. Cümlede tek bir kavramı karşılayan tasvir fiillerinde vurgu birinci unsurdadır.

Diğer birleşik fiillerde olduğu gibi tasvir fiillerde de amaç manaca bir bütünlük oluşturmaktır.

Tasvir fiillerinin yapısı şu şekildedir: Esas Fiil + Zarf Fiil Eki + Yardımcı Fiil

Araştırmacılar tasvir fiil yapısının birleşik fiil olduğu konusunda hemfikirdir ancak “*Tasvir Fiil*” terimi konusunda araştırmacılar arasında birliktelik yoktur.

Korkmaz ve Banguoğlu “*tasvir fiil*”; Ergin, Ercilasun, Bilgegil “*birleşik fiil*”; Hatiboğlu, Hengirmen “*ulaçlı birleşik eylem*” terimini kullanmıştır. Terim sorununun yanı sıra kimisi Esas Fiil + Zarf Fiil Eki + Yardımcı Fiil yapısını *tasvir fiil* olarak değerlendirirken (2017: 624; 2015: 410; 2009: 268) kimisi de zarf-fiilden sonra gelen yardımcı fiili *tasvir fiil* olarak değerlendirir (2013: 667; 2017: 256). Bu tezde, ilk görüşteki birleşik fiiller yapısı tasvir fiil olarak kabul edilmiştir.

Ergin, “*Türkçe Dil Bilgisi*” adlı çalışmasında tasvir fiillere, “*Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller*” kısmında değinmektedir. Ergin, Türkiye Türkçesinde fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiillerin “*bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy (ko-)*” fiilleri olduğunu ifade eder ve bunların esas fiile vokal, nadir olarak da *-ip, -ip* gerundiumu ile bağlandığını belirtir. Bu tür birleşik fiillerde asıl mânânın gerundiumlu kısımda olduğunu, yardımcı fiillerin mânâları ile değil, sadece yardımcı fiil fonksiyonu ile çekim unsuru olarak vazife gördüklerini söyler. Bunlardan *bil-*’in fonksiyonu *iktidar*; *ver-*’inki *kolaylık, çabukluk ve birdenbirelik*; *gel-, gör-, dur-, kal-, koy-*’inki *deneme, devamlılık ve süre*; *yaz-*’inki *yaklaşma* ifade etmektedir (2013: 387).

Ergin, tasvir fiil oluşumunda gerundiumlu fiilin mânâsını vurgular: “*Eğer o fiil kendi mânâsı ile kullanılmışsa zarf almış müstakil fiilden ibarettir. Eğer o fiil mânâsı ile değil de çekim unsuru olarak vazife görüyorsa yardımcı fiildir ve orada birleşik fiil vardır. Birleşik fiilde grubun mânâsının gerundiumun mânâsına dayandığının, yardımcı fiilin mânâ ile ilgili bir vazife görmediğinin esas olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır.*”der (Ergin, 2013: 388).

Karahan, “*Türkçede Söz Dizimi*” adlı çalışmasında tasvir fiillerin zarf-fiil eki taşıyan bir fiil unsuru ile bir tasvir fiilinin birleşmesinden meydana geldiğini belirtir. Tasvir fiillerin asıl fiile yeterlik, ihtimal, tezlik, yaklaşma vb. anlamlar kattığını söyler. Ana unsurun başta, tasvir fiilin sonda bulunduğunu ifade ederek anlamı üzerinde bulunduran bu unsurun *-A, -I -Ip* zarf fiil

eklerinden birini aldığını söyler. Karahan, tasvir fiil kurulumunu aşağıda belirterek örnekler vermiştir (2014: 77):

Fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil = birleşik fiil

- Koş + a + bil- = koşabil-
- Yaz + ı + ver- = yazıver-
- Gez + ip +dur- =gezip dur-

Banguoğlu, “*Türkçenin Grameri*” adlı eserinde tasvir fiileri, “-e ve -i zarf-fiilerine belli yarı yardımcı fiiller getirilerek yapılmış birleşik fiil tabanları” şeklinde açıklar. Bunların zarf-fiil halindeki birinci fiilin anlattığı oluş ve kılışın oluşmasını tasvir ettiklerini ifade eder. Zarf-fiilli olan birinci fiilin anlamının esas olduğunu vurgulayarak tasvir fiilleri anlatımlarına göre dörde ayırır (2015: 488):

- I. Yeterlilik Fiilleri
- II. İvedilik Fiilleri
- III. Sürek Fiilleri
- IV. Yaklaşık Fiilleri

Fiillerle birleşme konusu üzerinde çalışan batılı bilginler ise Gabain, Deny, Kononov’dur.

Gabain, “*Eski Türkçenin Grameri*” adlı çalışmasında tasvir fiilleri, “*Fiiller, -u yahut -p almış bir esas fiilden sonra kullanılırlarsa, kendi mânâlarını kaybedebilir ve manaları tasvir edebilir.*” şeklinde belirtir (1988: 90).

Ediskun, “*Yeni Türk Dilbilgisi*” adlı eserinde tasvir fiilleri “*Birinci Öbek Birleşik Fiiller*” başlığı altında açıklar. Ediskun’a göre, bileşiğin başında bulunan asıl fiil kök ve gövdesi temel fiil, temel fiile bir renk, bir görünüş kazandıran fiiller de tasvir fiilleridir. Bu bileşiklerde temel fiiller (zarf-fiil eki alan asıl fiiller), kök ya da gövdeleri; yardımcı fiiler ise temel fiilleri türlü anlamlarla tasvir etmeye, temel fiilere görünüşler kazandırmaya yardım etmektedirler (2017: 228)

Ediskun, tasvir fiilleri yediye ayırır:

- I. Yeterlik Fiilleri
- II. Tezlik Fiilleri
- III. Sürerlik Fiilleri
- IV. Yaklaşma Fiilleri

- V. Beklenmezlik Fiilleri
- VI. Gerekseme Fiilleri
- VII. Yapmacık Fiilleri

Bilgegil, “*Türkçe Dilbilgisi*” adlı çalışmasında tasvir fiilleri, “*iki fiilin birleşmesiyle teşkil olunan birleşik fiiller*” şeklinde adlandırır. Yardımcı fiilin zarf-fiil eki almış birinci fiilin anlamını değiştirdiğini belirterek birleşik fiil oluşturduklarını söyler. Bilgegil, tasvir fiilleri şu şekilde dörde ayırır (2009: 268-269):

- I. Yeterlilik Fiili
- II. Tezlik Fiili
- III. Sürelik Fiili
- IV. Yaklaşma Fiili

Eker, “*Çağdaş Türk Dili*” adlı çalışmasında tasvir fiillerin, bir asıl eylem ile ona eklenen eylem birleşmesinde kendi anlamını bütünüyle kaybetmiş bir yardımcı eylemden oluştuğunu söyler. Asıl eylemler, -A, -I veya -p ile yapılmış bir zarf-fiil şeklidir. Yardımcı eylemler ise asıl eylemin kılınış çeşidini göstermeye yarar (2011: 432).

Asıl eylem + zarf-fiil eki + yardımcı eylem

Yaz	+	a	+	dur-
Koş	+	a	+	bil-
Yaz	+	ı	+	ver-

Korkmaz, “*Grammer Terimleri Sözlüğünde*” tasvir fiilleri “*Zarf-fiil biçimindeki bir esas fiille bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam oluşturacak biçimde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiil*” şeklinde tanımlar. Korkmaz, tasvir fiilleri -abil-, -ama-(yeterlik), -a dur-(süreklilik), -I ver-(tezlik), -A yaz-(yaklaşma) gösterenler şeklinde ele almıştır (1992: 213).

Korkmaz, “*Türkiye Türkçesi Grameri- Şekil Bilgisi*” adlı çalışmasında ise tasvir fiilleri, “*iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşikler*” şeklinde tanımlar. Korkmaz’a göre, birinci fiil, bir -A, -I veya -(y)-Ip zarf fiil yapısındadır ve asıl anlam bu fiildedir. İkinci fiil ise, aslında bir esas fiil olduğu halde anlam kayması yoluyla yavaş yavaş bu özelliğini kaybedip, esas fiile bazı anlam incelikleri katmak suretiyle yardımcı fiil haline gelmiş bulunan fiillerdir. Anlamca birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan ve tek bir oluş ve kılışı ifade gösteren bu birleşiklerde,

yardımcı fiilin görevi, esas fiildeki oluş ve kılışın biçimini, tarzını tasvir etmek suretiyle ona bazı anlam incelikleri katmaktır. Bu türlü birleşiklere tasvir fiili denmesinin sebebi budur: *anlayabil-, açiver-, işleyedur-, bakakal-, süregel-, düşeyaz-, olagit-* vb. Tasvir fiilleri, fiilin kılınış katogorisini temsil eder (2017: 624).

Korkmaz, tasvir fiilleri kendi içinde beş alt gruba ayırmıştır. Bunlar:

- I. Yeterlilik Fiilleri
- II. Tezlik Fiilleri
- III. Süreklilik Fiilleri
- IV. Yaklaşma Fiilleri
- V. Uzaklaşma Fiilleri

Korkmaz, yarı tasvir fiillerin (modal yardımcı fiillerin) ve ikili birleşik fiillerin de bir dereceye kadar bu gruba dâhil edilebileceğini ifade etmiştir ancak bunları ayrı başlıklar altında incelemiştir. Bu sebeple biz de tezimizde bu iki grubu ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz.

Tasvir fiiller, Çağdaş Türk lehçelerinin hepsinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de oldukça yaygındır. Ancak Kumuk gramerlerinden inceleyebildiğimiz kadarıyla birleşik fiil ya da tasvir fiil terimine tekâbül edebilecek herhangi bir adlandırmaya rastlayamadık.

Kumuk Türkçesinde tasvir fiil yapısını oluşturan yardımcı fiiller, “*al-, baq-, bar-, başla-, ber-, bil-, bit-, bol-, çıq-, gel-, get-, gör-, qal-, qara-, qoy-/qoj-, oltur-, sal-, taşla-, toqta-, tur-, tüş-, yat-, yiber-*” fiilleridir. İki fiilin zarf-fiil ekleri ile birleşmesi sonucu oluşan bu yapıların en önemli özelliği gerçek anlamları dışında kullanılmalarıdır. Asıl anlam zarf-fiil eki almış sözcüktedir.

Bu bölümdeki yardımcı fiiller de eş zamanlı olarak ele alınacaktır. Yardımcı fiillerin işlevleri açıklanacaktır ancak derinlemesine bilgi verilmeyecektir. Bütün yardımcı fiiller alfabetik olarak tek tek incelenecektir.

4.1.3.1. Yeterlilik fiilleri

Korkmaz, “*Gramer Terimleri Sözlüğünde*” yeterlilik fiilini, “*Filin karşıladığı işin, hareketin mümkün veya muhtemel olup olmadığını göstermek için olumlu durumda bil-, olumsuz durumda da bugün eriyerek kaybolmuş Eski Türkçe u- iktidar fiilinin anlamını üzerine alan (-A) zarf-fiil ekleriyle kurulan tasvir fiili*” şeklinde tanımlamaktadır (1992: 251).

*Sen neden suçlu olacaktıydın! Nasıl suçlu **olabilirsin** sen?* (T. Buğra, yalnızlar, s.237).

*Bir şey **çıkaramadı** ve ancak satırları okuduktan sonradır ki, çekenin Müfettiş Hilmi Bey olduğunu **anlayabildi** ve şaşırıldı* (T. Buğra, Yağmur Beklerken, s. 189).

Yeterlilik fiilleri kimsenin yeterliğini, sözü geçen kılışın veya oluşun mümkün veya muhtemel olduğunu anlatırlar (Banguoğlu, 2015: 489).

Banguoğlu, yeterlilik fiilinin olumsuz biçiminin daha eski başka bir yardımcı fiilden geldiğini iddia eder. Ona göre, bu fiilin Azeride kullanılan olumsuz görünüşünü (*yapabilememek*) kullanmaz, onun yerine Eski Türkçede *u-mak = yeterli olmak* fiilinin olumsuz görünüşü *u-ma-makdan (kıl-a umamak)* kök seslinin düşmesiyle kalan *-ma-mak* ekini kullanırız. Demek Eski Türkçe *u-mak* fiili *er-mek > i-mek* fiiline benzer bir şekilde kökünü yitirmiş, yalnız taşıdığı yeterli olmak anlatımını vaktiyle aldığı *-me-* olumsuzluk eki aracılığı ile (olumsuz görünüşte) bizim yeterlilik fiilimize intikal ettirmiştir (2015: 489-490).

Ediskun, yeterlilik fiilinin temel fiilin gösterdiği eyleme gücü yetme, başarma, becerme, olasılık, olanak, ihtimal ve imkân anlamları kazandırdığını, rica ifadesini belirttiğini, zarf görevli deyimler kurduğunu ve iki türlü olumsuzluğu olduğunu bildirmektedir (2017: 257).

Kumuk Türkçesinde yeterlilik fiillerinin olumlusu *-A*, *-Y* ve *-(X)p* zarf- fiil eklerinden birini alan esas fiilin *al-* *bil-* ve *bol-* yardımcı fiilleriyle birleşmesi sonucu oluşur. Yeterlilik fiilinin olumsuzluğu ise Kumuk Türkçesinde iki türdür:

I. *-(X)p* ve *-A/-y* zarf-fiiline gelen *al-*, *bil-*, *bol-* yardımcı fiillerine *-mA(y)* olumsuzluk eki getirilerek; taradığımız metinlerde en sık olan kullanımdır:

Süüyüp almay “sevip almadan”, *ayıyıp bilmese* “ayırılmazsa”, *etip bilmey* “edemiyor”, *çıgıp bolman* “çıkamam”, *bolup bolmayman* “olamam”, *qarap bolmay edim* “bakamıyordum”, *görüüp bolmayman* “göremiyorum”, *göre almay* “göremez”, *yete almas* “yetişemez”, *cıya almayman* “düşünemem”, *qutgara almas* “kurtaramaz” vs.

II. Esas fiile *-mA* olumsuzluk eki ile *-y* zarf-fiil eki getirilerek; Bu şekilde zarf fiilinin olumsuzluğu yapılarak olumsuzluk teşkili sağlanır: *Tanımay aldı* “dinlemeden”, *yuxlamay bolgan* “uyuyamadı” vb.

4.1.3.1.1. Al- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *al-* asıl fiili, almak, harcamak, sarf etmek, işgal etmek, ele geçirmek, satın almak vs. anlamlarına gelmektedir. Pekacar, “*Kumuk Türkçesi Sözlüğü’nde*” *al-* fiilinin

anlamalarını sıraladıktan sonra *al-* yardımcı fiilinin *-Ip*'lı zarf fiil şekillerine bağlanarak birleşik fiil oluşturduğunu ifade eder (2011: 32-33).

A.H. Batırmurzayev, gramerinde *al-* yardımcı fiilinden bahsetmemektedir.

Tarihi Türk lehçelerinde yeterlilik fiilleri arasında yer alan *al-* yardımcı fiili, iktidar ve imkân gösteren yardımcı fiiller arasına dâhil edilebilir. *Al-* yardımcı fiili, bugün yaşayan lehçelerde *bil-* yardımcı fiiline nazaran daha yaygındır. Özbek, Tarançı, Karayım, Kazan, Karaçay, Kazak, Kırgız ve Altay lehçeleri 'iktidar' ve 'imkân' ifadeleri için müstakil yahut birleşmiş ve ekleşmiş olarak *al-* yardımcı fiilini kullanırlar (Korkmaz, 1960: 124).

Taradığımız metinlerden hareketle Kumuk Türkçesinde bu tasvir fiil daha çok *al-* yardımcı fiiline *-(X)p* zarf-fiil eki getirilerek yapılır. *Al-* yardımcı fiiline *-A* veya *-y* zarf-fiili getirilerek yapılan tasvir fiiller genellikle bu yapının olumsuz biçimidir.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *al-* yardımcı fiili

II. Fiil + *-A/ -y* zarf-fiil eki + *al-* yardımcı fiili

a. Kumuk Türkçesinde *al-* yardımcı fiili, fiillerin *-Ip*'lı zarf-fiil şekillerine bağlanarak hareketin, işin süratle, hızla yapıldığı anlamını verir; *aytıp al-* "söylemek, beyan etmek", *oynap al-* "biraz oynamak", *yuxlap al-* "biraz uyumak, şekerleme yapmak" (Pekacar, 2011: 32).

Sonğ şo gişini kılğan namazları gelip şo gişini malāyiklerden kutğarıp aldı. "Sonra o kişinin kıldığı namazları gelip o kişiyi meleklerden **kurtardı.**" (GB, 11.4).

Ering yuhlağan zamanda şakalını tübünden tükler gesip alıp yanında sakla. "Kocan uyuduğu zaman sakalının dibinden tüyler **kesip al** ve onları yanında sakla." (GB, 29.2).

Sonğ koyçu gelip çığarıp alğan. "Sonra çoban gelip koyunu **kurtarmış.**" (GB, 54.15).

'Abdullāhğa gebin kıyıyıp alğan. "Abdullah'a nikâh **kıymış.**" (GB, 138.7).

Sonğ bular barısı da yerden zat çöplep alalar. "Sonra bunların hepsi de yerden bir şey **topluyorlardı.**" (GB, 138.10).

Şo ulan cum'a namazdan çığıp üyüne barğanda yavlugun humdan tolturup alır yürügen. "O genç, Cuma namazından çıkıp evine gittiğinde şalını kumla **doldurup götürmüş.**" (GB, 119.11).

Kumuk Türkçesinde *-(X)p al-* tasvir fiili cümleye yeterlilik, iktidar, muktedir olma, yapabilme, başarma, gücün varlığını gösterme gibi anlamlar katabilir.

Ohup alğan bir, utup alğan başğa. “Okuyabilen başka, kazanabilen başkası.” (KAD, 2145, 194).

Ol terekni tamurları bulan mayırıp aldı. “O, ağacı kökleriyle birlikte söktü.” (KTS, 197).

Pekacar, “Kumuk Türkçesinde Fiil” adlı makalesinin “Yardımcı Fiiller” bölümünde *al-* yardımcı fiiline değinmiştir. Pekacar’a göre *al-* yardımcı fiili, başka bir fiilin sonuna gelerek birleşik fiil teşkil eder. Bundan meydana gelen birleşik fiilin anlamı, asıl fiilin anlamına dayanır. *Al-* fiili, asıl fiilin karşıladığı hareketin bittiğini ifade eder: *yazıp al.* “yaz, kopya et” (1996: 232).

Yoldan tapsañ da sanap al. “Yoldan bulsan da sayıp al.” (KAD, 3255, 274).

Onu yoldaşlar qurşap aldı. “Onu yoldaşlar kuşattı.” (KTS, 272).

Birisi tırnaqları bulan betimni sıdırıp aldı. “Birisi tırnaklarıyla yüzümü sıyırdı.” (KTS, 333).

Tirmen, aylanıp yiberip, börünü tilin yulqup ala. “Değirmen dönüp kurdun dilini koparır.” (TDTEA, M, 13).

Merhan, dört Kumuk masalı üzerine yaptığı gramer incelemesinde *al-* yardımcı fiilini betimleyici eylemler arasına almıştır. *Al-* “almak”. Esas eylemdeki oluş ve kılışın kendisi için olduğunu bildirir (2008: 59).

Qırıyındağı terekni tamuru bulan suvurup alıp, ajdahanı başına qarap urğan. “Ucundaki ağacı kökü ile sökerek ejderhanın başına bakıp vurdu.” (DKM, 24)⁵¹.

Onu özüne qatın etip almaga toqtaşa. “Onu kendi karısı yapmaya karar verir.” (DKM, 179).

b. Kumuk Türkçesinde *al-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiillerde esas fiilde ifade edilen hareketin aceleyle, birdenbire yapıldığı anlamı çıkar ve bu haliyle *-(X)p al-* tasvir fiili, tezlik işlevi vazifesi görür.

Gesip alsam, netersen? “Kesip alsam, ne edersin?” (TDTEA, TS, 2).

Qatın ine bulan teginekni çıgarıp alıp, otga taşlay. “Kadın iğne ile dikenini çıkararak ateşe atar.” (TDTEA, M, 2)⁵².

⁵¹ *Qırıyındağı terekni tamuru bulan suvurup alıp, ajdahanı başına qarap urğan.* “Bir hamlede yanındaki ağacı kökünden sökerek alıp ejderhanın başına vurmuş.” (DKM, 24).

c. Al- Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *al-* yardımcı fiiliyle yapılan tasvir fiilinin olumsuz şekli iki türdür:

I. *-(X)p* ve *-A* zarf-fiillerine gelen *al-* yardımcı fiiline *-mA(y)* olumsuzluk eki getirilerek; gücü yetmek, yapabilme, becermek, kudreti olmak anlamının olumsuzu;

Gözleri bar, göre almay? “Gözleri var, **göremez.**” (YK, 58, 1).

Alğasağan yel yüreğin ürkdürüp, aylanğan bulan işge yete almas. “Aceleyle yel, yüreğini ürkütüp, dolanmakla işe **yetişemez.**” (YK, 94, 8).

Küstüñende cıya almayman sanımnı. “Zorlanınca **düşünemem** kendimi.” (YK, 124, 35).

Yete almadım anadaşlı yurtuma. “**Yetişemedim** öz yurduma.” (YK, 152, 28)⁵³.

II. Esas fiile *-mA* olumsuzluk eki ile *-y* zarf-fiil eki getirilerek; Bu şekilde zarf fiilin olumsuzu yapılarak olumsuzluk teşkili sağlanır.

Apserler başın-ayagın tanımay aldı baqgan yaqqa qaça. “Zabitler astını üstünü **dinlemeden** burunları dikine kaçıyorlar.” (TDTEA, AH, 18).

ç. Kumuk Türkçesinde *al-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilleri geçişlidir.

Ölünü gebinin çıkarıp alğanda yimik. “Ölünün kefenini **çıkarmak** gibi.”(KAD, 2237, 200).

Taka, taka baş urup, yalbarıp alajaklar. “Tekrar tekrar başvurup **yalvaracaklar.**” (KŞSY, 113).

Seni avurluğınna altın berip alayım. “Senin ağırlığınca altın **vereyim.**” (KŞSY, 126).

Yarlardan yarıp alğan har taşı. “Uçurumlardan **yardı** her taşı.” (ŞHASS, 62).

Geçelikni şıplıq qurşap alacaq. “Geceyi sessizlik **saracak.**” (TDTEA, ŞA, 6).

Almalayım başın gesip aldı dey. “Elma gibi başını **kesti** diyor.” (TDTEA, TKY, 14).

4.1.3.1.2. Bil- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *bil-* asıl fiili, bilmek, haberdar olmak; bilim sahibi olmak; hissetmek, şuuruna varmak; idrak etmek, anlamak, kavramak; duymak, tanımak gibi anlamlara gelmektedir.

⁵² *Qatın ine bulan tегenekni çıkarıp alıp, otga taşlay.* “Kadın dikenini **çıkartıp**, ateşe atar.” (TDTEA, M, 2).

⁵³ *Yete almadım anadaşlı yurtuma.* “**Yetişemedim** kız kardeşli yurduma.” (YK, 152, 28).

Kumuk Türkçesinde *bil-* yardımcı fiilinin *-A bil-* ve *-p bil-* şeklinde kullanımı vardır ancak daha çok *-(X)p'lı* zarf-fiillere bağlanarak tasvir fiil oluşturur. *Bil-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller cümleye yeterlilik, imkân, iktidar, başarma, becerme, muktedir olma gibi anlamlar katar.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-A/-y* zarf-fiil eki + *bil-* yardımcı fiili

II. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *bil-* yardımcı fiili

a. Kumuk Türkçesinde *bil-* yardımcı fiili, *-Ip'lı* zarf-fiillerle hareket imkânı ve ihtimali gösterir: *Söyleşip bilmek* “anlaşma imkânı bulmak; anlaşma ihtimali bulmak” (Pekacar, 2011: 73).

Ohup bilgenden, aňlap bilgen artıq. “Okuyabilenden, anlayabilen fazla(dır.)” (KAD, 2146, 194).

Köpler köplerden köpnü görüp bilgendir. “Çokları çoklarından çoğu **görebilendir.**” (KTA, 1422).

Kimler aytıp, kim aňlatıp bildiň sen? “Kimlere söyleyip, kime **anlatabildin** sen?” (ŞHASS, 124).

Aşkara gönün alıp bilgen son. “Aşikâre gönlünü **alabildikten** sonra.”(TDTEA, YK, 2).

Ayavsuz aslam mallağa, yerli tabup bere bilgen qol gerek. “Düşüncesiz çok mallara yerini bulup **verebilen** el gerek.” (YK, 98, 35).

b. *Bil-* Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Ergin’e göre, Türkçede eskiden iktidarî Eski Türkçedeki *u-* “muktedir olmak” yardımcı fiili ile yapılırdı: *bile u-*, *bile uma-* misallerinde olduğu gibi. Sonradan *u-* fiili unutulmuş ve Batı Türkçesinde müsbet iktidarîde onun yerini *bil-* fiili almıştır. Menfi iktidarîde ise eski şeklin devamı kullanılıp gitmektedir. Yalnız menfi *uma-* fiili ek hâline geçmiştir. Bu geçişte *uma-*’nın *u* vokali kendisinden önceki gerendumun vokali ile kaynaşmış ve önce Batı Türkçesinin başlarında *-uma-*, *üme-*; *-ima-*, *-ime-*; *-ama-*, *-eme* (*bilüme-*, *alıma-*, *çekeme-* misallerinde olduğu gibi) birlikleri ortaya çıkmıştır. Sonradan Osmanlıcada dar vokalli şekillerde yerini *-ama-*, *-eme-*’ye bırakmıştır. Böylece iktidarînin müsbeti *bil-* fiili ile yapılırken menfi menfi iktidarî eki durumuna geçen *-ama-* *-eme-* ile yapılmaktadır: *geleme-*, *düşüneme-*, *kaçama-* misallerinde olduğu gibi (2013: 668).

Kumuk Türkçesinde olumsuzluk Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *bil-* yardımcı fiiline -*ma(y)/-me(y)* ekleri getirilerek yapılır.

Söylep bilmegen soğup kaçar. “Söyleyemeyen sövüp kaçar.” (KAD, 2448, 217).

Eki gözden ne payda, yaxşı bulan yamannı ayırıp bilmese. “İki gözden ne fayda, iyi ile kötüyü ayıramasa.” (KTA, 890).

Sıyır sawup bilmeygenge abzar qıyır. “İnek sağamayana avlu eğri (gibi görünür.)” (KTS, 295).

c. Kumuk Türkçesinde *bil-* yardımcı fiilinin önüne gelen zarf-fiilli esas fiiller birden fazla olabilir.

Heli men oçarlağa barıp gelip bilmeymen. “Şimdi ben toplantılara gelip gidemiyorum.” (KŞSY, 31).

ç. Bazı tasvir fiillerde araya kelime girebilir.

Oxup da bilmeygen tuvarçıdan kadi bolamı? “Okuyamayan çobandan kadı mı olur?” (KHY, 153, 129)⁵⁴.

Ol ne etip de bile. “O her şeyi yapabiliyor.” (KTS, 73).

Ol eki söznü qurap aytp da bilmey. “O, iki çift lafı bir araya getirip de söyleyemiyor.” (KTS, 271).

Barı da zatnı anlay. Söylep de bile. “Her şeyi anlıyor. Konuşabiliyor da.” (TDTEA, MH, 1).

4.1.3.1.3. Bol- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *bol-* asıl fiili, olmak, tamamen yapmak; bir yerde olmak, bulunmak, mevcut olmak; vuku bulmak, meydana gelmek, var olmak; gerçekleşmek; yetişmek, büyümek gibi anlamlara gelir.

Kumuk Türkçesinde *bol-* yardımcı fiili -A, -(X)p zarf-fiil eki alan fiillere bağlanır. Bu kurguda *bol-* yardımcı fiili de yeterlilik yardımcı fiili olarak karşımıza çıkar: *Alıp bolma!* “alama!”; *gelip bolmadı* “gelemedi”; *barıp bolmağan* “gidememiş” (Pekacar, 2011: 78).

⁵⁴ *Oxup da bilmeygen tuvarçıdan kadi bolamı? “Okuyamayan cahil bir çobandan kadı mı olur?”* (KHY, 153, 129).

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + -A/ -y zarf-fiil eki + *bol-* yardımcı fiili

II. Fiil + -(X)p zarf-fiil eki + *bol-* yardımcı fiili

a. Tanç, “*Çağdaş Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde Bol- Yardımcı Fiilinin İktidar ve İmkân Bildirmesi Üzerine*” adlı makalesinde -p *bol-* yapısının Kumuk Türkçesinde olumlu anlamda iktidar ve imkân ifade eden bir yapı olduğunu dile getirir. Bu yapının diğer lehçelerde olduğu gibi bu lehçede de oldukça işlek biçimde kullanıldığını ifade eder. Tanç, bütün bunları “*Bol- Yardımcı Fiilinin Kumuk Türkçesindeki Kullanımları*” başlığı altında incelemiştir (2005: 93-94).

Onu eki de kolu bulan tebere bolğan. “Onu iki eliyle **kımıldatabiliyormuş.**” (DKM, 14).

Şo aygırnı maga getirip bolagan adam barmı? “Şu aygırı bana **getirebilecek** adam var mı?” (TDTEA, 162).

Huya, balam sen satıp bolamısan onu, seni aldatıp koyar. “Eyvah, çocuğum sen **satabilir** misin onu, seni aldatır.”(TDTEA, 173)⁵⁵.

Gelinlerim, mağa bir hüner görsetip bolaganıgız yoqmu? dep soray. “Gelinlerim, bana bir hüner **gösterebileniniz** yok mu? diye sorar.”(TDTEA, M, 25).

Tek onu barın da esinde saqlap bolagan kim bar? “Ama onun hepsini de aklında **tutabilen** kim var?” (TDTEA, MA, 15).

b. Bol- Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde bu tasvir fiilin olumsuz şekli *bol-* yardımcı fiiline -mA(y) olumsuzluk eki getirilerek yapılır. Taradığımız metinlerde bu tasvir fiilin en çok -(X)p *bolma(y)-* yapısındaki olumsuz biçimini tespit ettik.

Ayrıca Tanç, aynı makalesinde Kumukçadaki -p *bolma-* yapısının da olumsuz anlamda iktidar ve imkân ifade eden bir yapı olduğunu ve oldukça işlek kullanıldığını söyler (2005: 93-94).

Erten namazğa da turup bolmayman. “Sabah namazına da **kalkamıyorum.**” (GB, 42.7).

Şo kağî aytğan hayiz bolup turaman hali men hukmu etip bolmayman. “O kadı: Aybaşı oldum, şimdi karar **veremem.**” (GB, 49.13).

⁵⁵ *Huya, balam sen satıp bolamısan onu, seni aldatıp koyar.* “Vay çocuğum sen onu **satabilir** misin? Seni aldatırlar.”(TDTEA, 173).

Allāh süymegen zātı etip bolmas. “Allah’ın istemediği hiçbir şeyi **yapamaz.**” (GB, 113.16).

Sen meni öltürüp bolmassan. “Sen beni **öldüremessin.**” (GB, 127.4).

Xabıp bolmay busaŋ, tişiŋni görsetme. “**İsıramazsan** dişini gösterme.” (KTA, 2546).

Yaşlığında yaşlığın etmegen, qartlığın da yürütüp bolmas. “Gençliğinde gençliğini yapmayan, yaşlılığını da **beceremez.**” (KTA, 2756).

Aynı zamanda esas fiile *-mA* olumsuzluk eki ile *-y* zarf-fiil eki getirilerek de yapılır. Bu şekilde zarf fiilin olumsuzu yapılarak olumsuzluk teşkili sağlanır.

Yaşlar, arıganından yuxlap kala, külbay busa, korkup yuxlamay bolgan. “Gençler yorulduklarından dolayı uyuyup kalır, Külbay ise korkup **uyuyamıyor.**” (KHY, 118, 42-43).

Merhan, “*Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi*” adlı çalışmasında *bol-* yardımcı fiiline *Betimleyici Eylemler* başlığı altında değinmiştir. *Bol-* “olmak”. Yardımcı eylem görevindeyken yeterlilik, muktedir olma anlamı bildirmekte ve genelde olumsuz şekliyle görülmektedir (2008: 59).

Enniden soñ men qoluma kılıç tutup bolmacağman. “Şimdiden sonra ben elime kılıç **alamayacağım.**” (DKM, 4).

Erten uyanıp, gözlerin açıp qaray, tek bir zat da görüp bolmay. “Ertesi gün uyanıp gözlerini açıp bakıyor ama hiçbir şey **göremiyor.**” (DKM, 8)⁵⁶.

Bulay ulla taşnı yüz adam da yerinden terbetip bolmacağ. “Böyle büyük bir taşı yüz adam bile yerinden oynatamayacak.” (DKM, 16)⁵⁷.

Ne gerek etse de arқан tabıp bolmağanlar. “Çok aramalarına rağmen bir urgan **bulamamışlar.**” (DKM, 209).

c. Kumuk Türkçesinde *bol-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilleri geçişsizdir.

Seni giyirmege yol yok amma giyirip bolağan gişini alıp gelirmen. “Seni içeri almamın yolu yok ama seni içeri **koyabilecek** kişiyi alıp gelirim.” (GB, 95.11).

Enniden song men gündüz kırğa çığıp bolman. “Bundan sonra ben gündüz kıra **çıkamam.**” (GB, 115.2).

⁵⁶ *Erten uyanıp, gözlerin açıp qaray, tek bir zat da görüp bolmay.* “Ertesi gün uyanıp gözlerini açtığında hiçbir şey **görememiş.**” (DKM, 8).

⁵⁷ *Bulay ulla taşnı yüz adam da yerinden terbetip bolmacağ.* “Bu büyüklükteki bir kayayı yüz adam bile yerinden **oynatamaz.**” (DKM, 16).

Kaçıp bola busang, kaçıp kutul, -dep tülkü kaçıp gete. “Kaçabiliyorsan, kaçıp kurtul diyerek tilki kaçıp gider.” (KHY, 34, 24-25).

Altın tişge aldansañ artda aşap bolmassan. “Altın dişe aldanırsan sonunda yemek yiyemezsin.” (KTA, 132).

Şo axşam İrazilege barıp bolmadım. “O akşam İrazilere gidemedim.” (TDTEA, AU, 2).

ç. Bazı tasvir fiillerde araya kelime girebilir.

Börü kuyrugun tartma karay –bek avur, alıp da bolmay. “Kurt kuyruğunu çekmek ister, çok ağır, (geri çekip) alamıyor.” (KHY, 18, 153-154).

Ulanına söz bergeni sayalı aşap da bolmay. “Oğluna söz verdiği için (yemek) yiyemez.” (KHY, 55, 124).

Yılap da bolmay bir hal bola. “Ağlayamaz, bir hâl olur.” (TDTEA, AÇ, 2).

4.1.3.2. Tezlik fiilleri

Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğünde Türkiye Türkçesindeki tezlik fiilleri “-(y)I/- (y)U’lu zarf-fiilin üzerine «tezlik», «çabukluk» gösteren ver- tasvir yardımcı fiilin getirilmesiyle kurulan birleşik fiil”* şeklinde tanımlar (1992: 219).

Bu bina esaslı Ur tamir ister, bay Murad dedi; pancurlar nerdeyse iniverecek (T. Buğra, Yalnızlar s. 227).

Nedir insanı aldatveren... Kötüyü ve kötülüğü unutturveren? Kötülüğü bir sabahlık, bir sokak kıyafeti haline düşürüveren nedir (T. Buğra, göst.e., s. 226).

Dürdane, hiddet ve hayretle: Bilmiyorum vallahi anne, dedi, boş bulundum işte... ağızımdan çıkıverdi (R. N. Güntekin, Kızılcık Dalları, s. 75).

Elif, dedi, dayının çuvallarını eşeğe sırtla da değirmene götürüver (R. H. Karay, Memleket Hikâyeleri: Yıldı Bir, s. 105).

Tezlik fiilleri, esas fiildeki oluş ve kılışın aniden, tezlikle, ansızın, kolayca gerçekleştiğini belirten tasvir fiil yapılarıdır.

Banguoğlu, tezlik fiilini *ivedilik fiili* olarak adlandırır ve ona göre ivedilik fiilleri sözü geçen oluşun veya kılışın çabuk elden, ansızın, kolaylıkla ve rahatlıkla gerçekleşmesi anlatımını taşırlar. Aynı zamanda ivedilik fiillerinin rica anlamı da mevcuttur (2015: 490).

İvedilik fiillerinin olumsuz şekli yardımcıının olumsuz görünüşüyle yapılır (*alivermemek, inanivermemek*). Bu şekil birleşik fiildeki ivedilik anlatımını olumsuz kılar. Ama zarf-fiili olumsuz yapmak, yani onun olumsuz görünüşü üzerine de ivedilik fiili kurmak mümkündür (*almayıvermek, inanmayıvermek*). Kelimenin bu yapısı kılışın beklenmedik bir olumsuz gelişmesini anlatır: *bakmayıverdim, görünmeyiverir, aldırmayıvereceksin, beklemeyiverirse, görmeyiver* gibi (2015: 491).

Kumuk Türkçesinde tezlik fiilleri, *ber-*, *çığ-*, *sal-*, *taşla-*, *yiber-* fiilleridir. Bu yardımcı fiillerin önüne *-A*, *-Y* ve *-(X)p* zarf-fiil eklerinden biri getirilerek tasvir fiil yapısı oluşturulur. Tezlik fiilinin olumsuzu ise yardımcı fiile *-mA(y)* olumsuzluk eki getirilerek veya esas fiile *-mA* olumsuzluk eki ile *-y* zarf-fiil eki getirmek suretiyle yapılır.

4.1.3.2.1. Ber- yardımcı fiilinin özellikleri

Korkmaz, Türkiye Türkçesinde tezlik fiillerinin *-(y)-I/-(y)-U* zarf-fiil eki almış bir esas fiilin *ver-* yardımcı fiiliyle birleşmesinden oluştuğunu belirterek *aliver-* (*<al-ı ver-*), *başlayıver-* (*<başla-y-ı ver-*), *gizleyiver-* (*<gizle-y-i ver-*), *tutuver-* (*<tut-u ver-*), *çöküver-* (*çök-ü ver-*) gibi örnekler vermiştir. Ona göre, bu bileşiklerdeki *ver-(ber-)* yardımcı fiilinin görevi, esas fiildeki oluş ve kılışın tezlikle, ansızın, kolayca gerçekleştiğini bildiren tasvir fiilleri yapmaktır. Kullanımı pek yaygın olan bu bileşikteki tezlik, rahatlıkla veya beklenmedik bir anda kendiliğinden oluverme gibi işlev incelikleri *ver-* yardımcı fiilinin esas fiille olan anlam ilişkisine bağlıdır (2017: 714).

Ergin, *ver-* yardımcı fiilini fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiil grubuna alarak bu yardımcı fiilin kolaylık, çabukluk ve birdenbirelik fonksiyonlarının olduğunu söyler: *alı ver-*, *kaybolu ver-*, *yakalayı ver-* gibi (2013: 387).

Karahan, Türkiye Türkçesinde *ver-* yardımcı fiilinin asıl fiile tezlik, kolaylık gibi anlamlar kattığını belirtir: *yayıver-*, *gidiver-* (2014: 77).

Kumuk Türkçesinde *ber-* yardımcı fiili, Türkiye Türkçesindeki *ver-* tezlik (ivedilik) fiili ile aynı işlevde kullanılmaktadır. *Ber-* yardımcı fiili asıl fiile çabukluk, kolaylık anılık, tezlik, başka biri için yapmak gibi anlamlar katar.

Ber- esas fiili, Türkiye Türkçesinde vermek, sunmak, takdim etmek; teslim etmek gibi anlamlara gelmektedir.

Bu tasvir fiiller Kumuk Türkçesinde genellikle $-(X)p$ zarf-fiil eki almış esas fiilin *ber-* yardımcı fiiliyle birleşmesinden oluşur: *qaytarıp ber-* “geri vermek”, *basıp ber-* “sürünmek”, *alıp ber-* “bir şeyi başkası için almak veya satın almak” gibi.

Taradığımız metinlerde bu tezlük fiili $-(X)p$ *ber-* şeklinde tespit ettik. $-A/-Y$ zarf-fiilli şekline rastlamadık.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + $-(X)p$ zarf-fiil eki + *ber-* yardımcı fiili

a. Kumuk Türkçesinde *ber-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller cümleye rica anlamı katabilir.

*Song buyurdu şo kâpıladan alğan barı da zatları **qaytarıp berigiz dep.*** “Daha sonra, o kafileden aldığımız her şeyi **geri veriniz**, diye emir verdi.” (GB, 26.5).

Kumuk Türkçesinde *ber-* yardımcı fiili, başka fiillerin *-Ip*’lı zarf-fiil şekliyle birleşerek hareketin kendisi için yapılmadığını, başkası için yapıldığı manası verir: *Oxup ber-* “bir kimse için okumak”, *yazıp ber-* “bir kimse için yazmak” vs (Pekacar, 2011: 71).

Aynı şekilde Benzing’e göre de Kumuk Türkçesinde *ber-* yardımcı fiili, bir hareketin başkası için yapıldığını ifade eder: *yazıp ber-* “benim için yazmak” (2012: 186).

Song kaytıp gelip börüğe bir koy soyup bergen. “Sonra o kişi geri dönmüş ve kurda bir koyun **kesmiş.**” (GB, 55.10).

*Men senden alğan zatnı sağa **qaytarıp berermen.*** “Ben senden aldığım şeyi sana **geri veririm.**” (GB, 89.9).

*Yaşlağa kitapdan xabar **oxup berdim.*** “Çocuklara kitaptan hikâye **okudum.**” (KTS, 71).

Kumuk Türkçesinde *ber-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilleri, hareketin kararlılık ve kesinliliğini ifade eder. Aynı zamanda emir bildirir.

*Cavapnı **oylaşıp ber.*** “Cevabı **düşün.**” (TDTEA, AS, 1)⁵⁸.

*Meni xonşumda yaşaygan Alige, masala, oçarnı bal bulan **basıp bergen dep aytmaga yaray.*** “Benim komşumdan yaşayan Ali’ye, örneğin oçarı balla **sürünmüş** diye söylemesi mümkün.” (TDTEA, BA, 1)⁵⁹.

⁵⁸ *Cavapnı oylasıp ber.* “Cevabı **düşünüp ver.**” (TDTEA, AS, 1).

Usta busaň göreyim, ton tıslap ber çi taşdan. “Usta isen göreyim, elbise **yapıver** ki taştan.” (YK, 63, 3)⁶⁰.

Kumuk Türkçesinde *ber-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller cümleye çabukluk, tezlik anlamı katabilir.

Bir sahatga quvurup berir. “Bir saate kalmadan **kızartıverir.**” (TDTEA, AS, 7)⁶¹.

Qaygısı yoq adamni görsetip ber bir mağa. “Kaygısı yok adamı **göstersene** bir bana.” (TDTEA, MAT, 7).

b. Kumuk Türkçesinde *ber-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişlidir.

Song uraynab huseyinge özü bergen gebin haqni kaytarıp bergen. “Sonra Uraynap Hz. Hüseyin’e onun verdiği nikâh hakkını **geri vermiş.**” (GB, 138.5).

Eki de ağaç usta bugar ullu sandık etip bere. “İki marangozla büyük bir sandık **yapar.**” (KHY, 171, 117-118).

Özü bulan altın tartıp berse de, bermeymen! “Ağırlığınca altın **tartsa** da, vermiyorum!” (TDTEA, M, 29)⁶².

Gişin yoqdur yügün çeçip bermege? “Kimsen yoktur yükünü **çözecek?**” (TDTEA, SM, 1)⁶³.

4.1.3.2.2. Çıq- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *çıq-* esas fiili, çıkmak, gitmek, yollanmak; doğmak; tırmanmak, tırmanak çıkmak; filizlenmek, sürmek, çimlenmek; neşredilmek, yayımlanmak; ortaya çıkmak, meydana çıkmak, meydana gelmek, olmak, vuku bulmak, sonuç vermek; ayrılmak; dökmek, gelmek; fırlamak, fırlayıp çıkmak; bir yerden gelmiş olmak; öyle olduğu anlaşılacak, bilinmek; karşılaşmak, rast gelmek; gitmek, ayrılmak, çıkmak; bitmek, sona ermek, sonuna gelmek, geçmek; yükselmek, artmak, belli bir sınıra çıkmak; gelmek, yayılmak; düşmek, almak gibi birçok anlamda kullanılmaktadır (Pekacar, 2011: 103-104).

⁵⁹ *Meni xonşumda yaşaygan Alige, masala, oçarnı bal bulan basıp bergen dep aytmaga yaray.* “Benim komşularımdan Ali için oçar, meselâ bal **sürünmüş** ekmeğe gibi gelir.” (TDTEA, BA, 1).

⁶⁰ *Usta busaň göreyim, ton tıslap ber çi taşdan.* “Usta isen göreyim, elbise **yapıver** ki taştan.” (YK, 63, 3).

⁶¹ *Bir sahatga quvurup berir.* “Bir saate kalmadan **kızartıverir.**” (TDTEA, AS, 7).

⁶² *Özü bulan altın tartıp berse de, bermeymen!* “Ağırlığınca altın **tartıp verse** de, vermiyorum!” (TDTEA, M, 29)

⁶³ *Gişin yoqdur yügün çeçip bermege?* “Kimsen yoktur yükünü **çözüp verecek?**” (TDTEA, SM, 1).

Kumuk Türkçesinde *çiq-* yardımcı fiili, *-y*, *-A*, *-(X)p* zarf-fiil ekleri ile birleşerek tasvir fiil yapısı oluşturur. Kumuk Türkçesinde bu tasvir fiil hareketin tamamen bitişini ifade eder ve cümleye kattığı anlam ile tezlik fiilleri grubuna dâhil edilebilir.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-A/ -y* zarf-fiil eki + *bil-* yardımcı fiili

II. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *bil-* yardımcı fiili

a. Batırmurzayev, Kumuk Türkçesinde *çiq-* yardımcı fiilinin kendi başına pekçok anlama geldiğini söyleyerek *qoyup çiq-* “koyup çıkmak” örneğini verir (1933: 133).

Pekacar, “Kumuk Türkçesi Sözlüğü’nde” *çiq-* yardımcı fiilinin başka fiillerin *-Ip’lı* zarf-fiil şekilleriyle yardımcı fiil görevinde kullanıldığını ve o zarf-fiillerin bildirdiği hareketi tamamen bitirme, tamamlama anlamlarına geldiğini söyler: *Qarap çiqmaq* “bakmak; gözden geçirmek”, *oxup çiqmaq* “okumak”, *çabıp çiqmaq* “koşarak dışarı çıkmak, kendini dışarı atmak; fırlamak (2011: 104).

Mitişni kolu kutulup çığa. “Mitişin elini **kurtarmış.**” (DKM, 103)⁶⁴.

Muhammad payhammarnı qaburundan bir nür zâhir bolur kökge bağıp çıkğan. “Muhammed peygamberin kabrinden bir nur ortaya çıkıp göğe doğru **çıkılmış.**” (GB, 78.9).

Tülkü tirmenden kaçıp çığa. “Tilki değirmenden **kaçar.**” (KHY, 31, 74)⁶⁵.

Külbay biz de, yip de alıp çıkğan. “Külbay bir bez ile ip **almış.**” (KHY, 121, 36)⁶⁶.

Axırda biz aytağan bolup çiqdı. “Sonunda bizim dediğimiz **oldu.**” (KTS, 50).

Sen aytağan zat bolup çiqdı. “Senin dediğin şey **oldu.**” (KTS, 103).

Kumuk Türkçesinde *çiq-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilerinin cümledeki anlamı çıkmak, gitmek, dışarı çıkmak olduğu gibi olmak, meydana gelmek, ortaya çıkmak, vuku bulmak gibi anlamlara da gelebilir.

Qara bilew taşnı busa sol inbaşına baylap begetip çığa. “Kara bileği taşı ise sol omzuna bağlayıp **meydana çıkmış.**” (DKM, 94).

⁶⁴ *Mitişni kolu kutulup çığa.* “Mitiş elini **kurtarmış.**” (DKM, 103).

⁶⁵ *Tülkü tirmenden kaçıp çığa.* “Tilki değirmenden **kaçıp çıkar.**” (KHY, 31, 74).

⁶⁶ *Külbay biz de, yip de alıp çıkğan.* “Külbay bir bez ile ip **almış.**” (KHY, 121, 36).

*Tek sözün yalğan **bolup çıksa**, başdan kuru kalasan!* “Yalnız sözün yalan **olursa**, kafandan yok olacaksın!” (KHY, 152, 73-74).

*Olar ağa-**ini bolup çıqdı**.* “Onlar ağabey kardeş **çıktılar**.” (KTS, 103).

*Ol taqsırlı **bolup çıqdı**.* “O suçlu çıktı, o suçlu **oldu**.” (KTS, 104).

Kumuk Türkçesinde *çiq-* yardımcı fiililiyle kurulan tasvir fiili, asıl fiile çabukluk, kolaylık, anilik, tezlik gibi anlamlar katabilir. *Çiq-* yardımcı fiili, esas fiildeki oluş ve kılışın tezlikle, ansızın, kolayca gerçekleştiğini, eylemin beklenmedik bir anda kendiliğinden oluverdiğini bildirebilir.

*Ol hali-**dağı gelip çığa**.* “O gelmek üzere, neredeyse **gelecek**.” (KTS, 150).

*Xasaynı eki zuqarisi **ölüp çığa**.* “Hasay’ın iki kuzeni **ölüverir**.” (KTS, 409).

b. *Çiq-* Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *çiq-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilinin olumsuz şekli zarf-fiilli esas fiile *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yapılır. Bu şekilde zarf-fiil olumsuz yapılarak olumsuzluk meydana getirilir.

Çorçuvnu güçünden şu geçe kirpik **kağmay çığa**. “Korkusundan bu gece göz(ünü) kırpmamış.” (DKM, 158).⁶⁷

*Geçe yatganda ariv görgeñ planlarım, erten turganda **qıyışmay çığa**.* “Gece yatınca güzel görünen planlarım, sabah kalkınca **uygun gelmiyor**.” (TDTEA, AU, 1)⁶⁸.

Bu tasvir fiilin olumsuz şekli yeterliliğın olumsuzu ile aynı anlama gelebilir. Yani *-mAy çiq-* yapısı, olumsuz anlamda iktidar ve imkân ifade edebilir.

*Bu kadın da geçeni uzagına **yuxlamay çığa**.* “Bu kadın da gece boyunca **uyuyamıyor**.” (KHY, 162, 49).

Çiq- yardımcı fiiline *-mA(y)* olumsuzluk eki getirilerek de olumsuzluk yapılabilir.

*Tek, çalgını tavusu hali alda yimik **zanırıp çıqmay**.* “Fakat tırpanın sesi şimdi önceki gibi **çınlamıyor**.” (TDTEA, HD, 5)⁶⁹.

⁶⁷ Çorçuvnu güçünden şu geçe kirpik **kağmay çığa**. “Korkusundan bütün gece göz kırpmadan sabahı etmiş.” (DKM, 158).

⁶⁸ *Geçe yatganda ariv görgeñ planlarım, erten turganda **qıyışmay çığa**.* “Gece yatınca beğendiğim planlarım, sabah kalktığımda **uygun gelmiyordu**.” (TDTEA, AU, 1).

⁶⁹ *Tek, çalgını tavusu hali alda yimik **zanırıp çıqmay**.* “Fakat, tırpanın sesi şimdi önceki gibi **çınlayarak çıkmıyor**.” (TDTEA, HD, 5).

c. Kumuk Türkçesinde *çiq-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişsizdir.

Tüye pāṭimatnı tüyesi kıyāmat gün minip çığağan. “Deve Hz. Fatıma’nın kıyamet gününde **bineceği** devesiydi.” (GB, 35.12).

Şo yaşnı tavnu başına alıp çığıp yardan salıgız. “Bu çocuğu dağın başına **çıkarpıp** uçurumdan atın.” (GB, 126.9).

Şo adamlar yaşnı tav başğa alıp çığğan zamanda yaş du ‘ā etgen. “O adamlar çocuğu alıp dağın başına **çiktıkları** zaman çocuk dua etmiş.” (GB, 126.10).

Analardan osal tuvğan ulannı tüyelere minip çıkşa it habar. “Anasından zayıf doğan çocuğu develere **binse** it ısıtır.” (KAD, 172, 50).

...Son bir gün minip çığa. “...Sonra bir gün **biner.**” (KHY, 90, 66).

Qıdıra çığgan yaşman. “**Gezen** bir çocuğum.” (TDTEA, SRN, 2).

4.1.3.2.3. Sal- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *sal-* asıl fiili koymak, yerleştirmek; sermek, yaymak; bırakmak, sıralamak, döşemek; vergi koymak, vergilendirmek, vergiye tabi tutmak; salıvermek, serbest bırakmak; yöneltmek, göndermek, sevk etmek; üzerine yürütmek; düşürmek, sürüklemek, sokmak; yapmak, kurmak; sebep olmak, yol açmak; takmak, geçirmek; temel atmak; vurmak; göndermek, yollamak vs gibi anlamlara gelmektedir.

Taradığımız metinlerde *sal-* yardımcı fiilinin, *-(X)p*’lı zarf-fiil eki ile birleşerek tasvir fiil yapısı oluşturduğunu tespit ettik.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *sal-* yardımcı fiili

a. Pekacar’a göre Kumuk Türkçesinde *sal-* fiili, fiillerin *-Ip*’lı zarf-fiil şekillerinden sonra gelerek yardımcı fiil görevi görür ve bitme, tamamlama; anilik, birdenbirelik veya sürpriz ifade eder. *Ayıp sal-* “soluk almadan bir hamlede söylemek, söyleyivermek”, *aşnı urup sal-* “hepsini tamamını yemek, yutmak”, *açıp sal-* “sonuna kadar açmak, tamamen açmak” (2011: 285).

Hey Muḥammad payḥammar meni ḳullarımni üstüne parzlanı yük etip saldım. “Ey Muhammed peygamber, ben kullarımın üstüne farzları **yükledim.**” (GB, 16.8).

Yılan iblīsni ūo terekni tūbüne eltip salḡan. “Yılan İblis’i o ağacın altına **götürmüş.**” (GB, 96.3).

Cabrā’ıl ādamni cennetden çıḡarıp yerge baḡıp salḡan. “Cebrail Hz. Âdem’i cennetten çıkarıp yeryüzüne doğru **indirmiş.**” (GB, 97.2).

Sonḡ malakulmavt gelip özünü alıp gelgen yerge eltip salḡan. “Sonra ölüm meleḡi gelip onu getirdiḡi yere **götürmüş.**” (GB, 100.1).

b. Kumuk Türkçesinde *sal-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişlidir.

Ankā’ uçup barıp ḡaḡıp alıp kızını yanına getirip salḡan. “Anka uçmuş, gidip hemen atı alıp kızın yanına **getirip koymuş.**” (GB, 109.16).

Şossahat girişip, birinçiley gelgen ḡişige isbatlı aş etip saldı. “Derhal (işe) girişip evvela gelen kişiye makul bir yemek **hazırladı.**” (TDTEA, AU, 8).⁷⁰

Havalardan quvlar tebiḡ salaḡan, men şulaga tarlan bolayım. “Havalardan kuḡulara doğru **saldıran,** ben şunlara doğan olayım.” (TDTEA, TY, 2).

Burma burma temirni burup salır bar mıken? “Burma burma demiri **burup koyan** var mı ki?” (YK, 58, 15).

4.1.3.2.4. Taşla- yardımcı fiilinin özellikleri

Taşla- fiili esas fiil olarak Kumuk Türkçesinde atmak, fırlatmak, savurmak; bırakmak, terk etmek, ayrılmak anlamlarına gelmektedir.

Bu tasvir fiil yapısına ait örnekler azdır. Kumuk Türkçesinde *taşla-* yardımcı fiili esas fiile -*Ip’lı* zarf-fiil şekli ile bağlanır.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + -(X)p zarf-fiil eki + *taşla-* yardımcı fiili

a. Kumuk Türkçesinde yardımcı fiil vazifesinde kullanılan *taşla-* fiili, hareketin tamlığını (yetkinliğini, mükemmeliyetini) veya birdenbireliğini gösterir: *öltürüp taşlamaq* “öldürmek”, *yazıp taşlamaq* “yazıvermek, çabucak yazmak” vs (Pekacar, 2011: 325).

⁷⁰ *Şossahat girişip, birinçiley gelgen ḡişige isbatlı aş etip saldı.* “Derhal işe girişip gelen misafire güzel bir yemek **hazırladı.**” (TDTEA, AU, 8).

*Tuşap damganı alıp hanga **bagıp taşlay**, tuşap barıp hannı sakalına yabuşup kala.* “Hoşaf damlasını alıp Han’a **doğru atar**, hoşaf gidip Han’ın sakalına yapışıp kalır.” (KHY, 46, 178-180).

Han salıp şonda kazaplanıp yibere: “*Bussahat **gesip taşlagız şonu başın!***” -*dey.* “Han o anda gazaplanır: “Anında bunun kafasını **kesiverin!**” der.” (KHY, 180, 266-267).

*Papirosun da **söndürüp taşlap**, Osmanni üstüne bagıp algasap yürüdü.* “Sigarasını **söndürüp** Osman’ın üstüne doğru aceleyle yürüdü.” (TDTEA, HD, 2).

b. Kumuk Türkçesinde *taşla-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişlidir.

*Soñ narinci opurağın **yalkup taşlay.*** “Son turuncu elbisesini **yırtıverir.**” (ŞHASS, 108).

*Şonu tapmasan, başını **gesip taşlacaqman!*** “Şunu bulmazsan başını **keseceğim!**” (TDTEA, M, 34).

4.1.3.2.5. Yiber- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *yiber-* asıl fiili, izin vermek, bırakmak, salıvermek; göndermek, yollamak; geçirmek, sokmak, bir yere girmesine müsaade etmek; (zaman) geçirmek; çözmek, serbest bırakmak gibi anlamlara gelmektedir.

Taradığımız metinlerde bu tasvir fiil *yiber-* yardımcı fiiline *-(X)p* zarf-fiil eki getirilerek yapılır. Bu yapıyı tezlük fiilleri içerisinde inceleyeceğiz.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *yiber-* yardımcı fiili

a. Batırmurzayev, Kumuk Türkçesi gramerinde *jiber-/yiber-* fiilini yardımcı fiil olarak inceler. Ona göre *jiber-* yardımcı fiili bir işin habersiz olarak (birden) olduğunu, olacağını ya da olması gerektiğini gösterir. Örneğin: *Qulluğunu ayıp **jiber.*** “Köleliğini **söyleyiver.**” *Şo buzavga **urup jiber.*** “O danaya **vur.**” *Qorgmay, **atılıp jiber.*** “Korkma, **atlayiver.**” *Qursagina **türtüp jiberdi.*** “Karnına **dürtüverdi.**” *Birden **gayırıp jiberdi.*** “Birden **kayırıverdi.**” vb. Bu yardımcı fiil hepsine *-p* zarf fiilinden sonra gelir (1933: 132).

*Birden kalalar **terbenip yibere.*** “Birden kaleler **titreyiverir.**” (KHY, 45, 121).

Amanat birden tutup baganani çaykap yibere. “Amanet birden tutup kuzuyu **sarsıverir.**” (KHY, 63, 151-152)⁷¹.

Örden ulan kalkını teşme başlaganda at kişnep yibere. “Oğlan, üstten ağılı delmeye başladığında at **kişneyiverir.**” (KHY, 81, 63-64).

Yahsay bazarga baraman dep, yortup yibere. “Yahsay pazara gideceğim diye **zıplayıverir.**” (KHY, 173, 21-22).

Onu teberip kapudan da çıkarıp, kuvalap yibere. “Onu iteleyerek kapıdan da çıkarıp **kovalayıverir.**” (KHY, 174, 44-45)⁷².

Benzing, Kumuk Türkçesinde *yiber-* fiilini başlama fiili olarak kabul eder (1993: 186): *yırla-p yiber* “şarkı söyleyiver”, *oxu-p yiber* “okumaya başla, oku” vs.

Merhan’a göre, *yiber-* yardımcı fiili esas eylemdeki oluş ve kılışın başladığını bildirir (2008: 61):

Biyni de bilmeymen, hanni da, –dep, tuvarni şo otlavğa yayıp yibere. “Beyi de tanımiyorum, hanı da, diye hayvanı o çayıra **yaymış.**” (DKM, 64)⁷³.

Cayranbiykege bir zat görünüp, onu gözüne yarık tüşüp yibere. “Cayranbiyke’ye bir şey görünüp onun gözüne bir ışık **çarpmış.**” (DKM, 205).

Özü mingen atni artına sahip, kaçıp yibere. “Kendi bindiği atı arkasına alıp **kaçmaya başlar.**” (KHY, 92, 138-139)⁷⁴.

Asgerni içine girip, qılıç urup yibere. “Askerin içine girip kılıç **sallamaya başlamış.**” (TDEMA, 682).

Süyünüp, bir-birine atıp, oynap yibereler. “Sevinip birbirlerine atarak (onunla) **oynamaya başlarlar.**” (TDTEA, M, 17).

Bir gişi ağaç xomuznu alıp, bek usta küyde soğup yibergende, xamur basıp turağan qatın, özü de bilmey, qollarından xamurlar ağızdıra turup, biyip yibergen dep de aytila. “Bir kişi, ağaç kopuzu alıp pek ustaca müzik **çalmaya başladığında,** hamur yoğurmakta olan bir kadın,

⁷¹ *Amanat birden tutup baganani çaykap yibere.* “Amanet birden tutup kuzuyu tutup **silkeleyiverir.**” (KHY, 63, 151-152).

⁷² *Onu teberip kapudan da çıkarıp, kuvalap yibere.* “Onu iteleyerek kapıdan **kovalayıverir.**” (KHY, 174, 44-45).

⁷³ *Biyni de bilmeymen, hanni da, –dep, tuvarni şo otlavğa yayıp yibere.* “Ben ne beyi tanıırım, ne de hanı, diye düşünüp hayvanları o çayıra **yaymış.**” (DKM, 64).

⁷⁴ *Özü mingen atni artına sahip, kaçıp yibere.* “Kendi bindiği ata alıp **kaçmaya başlar.**” (KHY, 92, 138-139).

kendisi de farkında olmadan, ellerinden hamuru akıtarak **oynamağa başlamış** diye söyler.” (TLG, 1007).

b. Yiber- Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde bu tasvir fiilin olumsuzu *yiber-* yardımcı fiilinden sonra *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Tek tariqsız zatlagā çaçıp yiberme. “Aman gereksiz şeylere **dağıtma.**” (TDTEA, MK, 4).

c. Kumuk Türkçesinde *yiber-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişlidir.

Kılıç urup yibere. “Kılıcı **sallayıverir.**” (KHY, 61, 87).

Yangurtından ullu toylar etip yibere. “Sevincinden büyük bir düğün **ediverir.**” (KHY, 106, 109-110).

Çirkip turagan kızın aşap yibere. “Yanıp duran kızını **yeyiverir.**” (KHY, 128, 25-26).

Eşikni tersine tartıp, qulagin atultıp yiberdi. “Kapıyı tersine çekip kulpunu **atıverdi.**” (TDTEA, AH, 24).

ç. *Yiber-* yardımcı fiilinin önüne gelen esas fiil birden fazla olabilir.

Hattā özlerden ihtiyātsiz kıçğırip yılap yibergenler. “Hatta gayriihtiyarî **bağırarak ağlamışlar.**” (GB, 137.15).

Aygırın suvga onarıp qısıp yibere. “Aygırını suya **çevirip dehler.**” (TDTEA, M, 6).

Siz şo yaşnı, bir şayi da berip, yoluna salıp qaytarıp yibergensiz, -dey. “-Siz şu çocuğu, eline bir kuruş da verip, yoluna **gönderdiniz, der.**” (TDTEA, M, 20).

Nartlanı özlege özleni açuvu çıgıp, atlanı Yaxsayga baqdırıp salıp-alıp qısıp yibere. “Nartlar kendi kendilerine kızıp, atlarını Yahsay’a **çevirip giderler.**” (TDTEA, M, 21).

Eşek de kölnü ortasına bagıp yürüp yibere. “Eşek, gölün ortasına doğru **yürüyüp gider.**” (TDTEA, M, 36).

4.1.3.3. Süreklilik fiilleri

Korkmaz’a göre, Türkiye Türkçesinde süreklilik fiilleri, esas fiilin *-(y)-A*, *-(y)-I* veya *-(y)-Ip* zarf-fiil biçimleri üzerine *dur-*, *gel-*, *kal-*, *gör-*, *koy-* (*ko-*) yardımcı fiilinin getirilmesi ile oluşturulur. Yardımcı fiilin esas fiile kattığı anlam inceliği ve iki ayrı fiil şeklinin birleşme biçimine göre, bir oluş ve kılışın belirli bir zaman içinde yapılandırma, bir zamandan beri

yapılagelme veya belirli bir durumda kalakalma gibi birtakım işlev ayrılıkları söz konusudur (2017: 627).

Banguoğlu, süreklilik fiillerinin *-e* zarffiilleri üzerine durmak, kalmak, görmek, gelmek yarı yardımcı fiilleri getirilerek yapıldığını dile getirmiştir: *yürüyedurmak, bakakalmak, isteyegörmek, olagelmek* (2015: 412).

Banguoğlu'na göre, süreklilik fiilleri kullanılış farklarıyla sözü geçen oluş ve kılışın zaman içinde sürekli olduğunu anlatmaya yararlar. (2015: 412).

Kumuk Türkçesinde süreklilik fiilleri *baq-, bar-, başla-, bit-, gel-, gör-, qal-, qara-, qoy-, oltur-, toqta-, tur-, tüş-, yat-, yürü-* fiilleridir. Bu yardımcı fiillerin önüne *-A, -Y* ve *-(X)p* zarf-fiil eklerinden biri getirilerek tasvir fiil yapısı oluşturulur.

Süreklilik fiilinin olumsuzu ise üç şekilde yapılır. Bu üç türdeki örnekleri taradığımız metinlerden tespit ettik:

I. *-(X)p* zarf-fiiline gelen süreklilik yardımcı fiillerine *-mA(y)* olumsuzluk eki getirilerek; *bagıp barmaybız* “gitmeyiz”, *begetip bitmegen* “pekişmemiş”, *tüşüp gelmese* “düşmese”, *maqtaş turmas* “övüp durmaz” vs.

II. Esas fiile *-mA* olumsuzluk eki ile *-y* zarf-fiil eki getirilerek; Böylece zarf-fiilin olumsuzu yapılarak olumsuzluk yapılır: *İşlemey baqgan* “işlemeden”, *barmay qalıp* “gitmeyip”, *tutmay qoğan* “tutmamışın”, *aytmay toqtağan* “söylememişler”, *tapmay yürüy* “bulamamış” vs.

III. Hem esas fiile hem de yardımcı fiile *-mA* olumsuzluk eki getirilerek; *çıqmay qalmas* “kurulamazsınız”, *bilmey qoymagaysan* “bilmiyorsun” vs.

4.1.3.3.1. Baq- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *baq-* asıl fiili, bakmak, birini gözetmek, hastayı tedavi etmek, beslemek, otlatmak, birinin geçimini temin etmek, herhangi bir tarafa yönelmek, birine takılmak, sataşmak gibi manalarına gelir.

Baq- yardımcı fiili, *-A* ve *-(X)p* zarf fiil yapılarına bağlanarak tasvir fiil oluşturur. Kumuk Türkçesinde kullanımı seyrek. Taradığımız metinlerde fazla rastlamadık. Kumuk Türkçesi gramerlerinde de üzerinde durulan bir yardımcı fiil değildir.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *baq-* yardımcı fiili

II. Fiil + -A/ -y zarf-fiil eki + *baq-* yardımcı fiili

a. Kumuk Türkçesinde *baq-* yardımcı fiili, *gör-* ve *qara-* yardımcı fiileri ile yakın işlevlerde kullanılmaktadır. Genel olarak Kumuk Türkçesinde *baq-* yardımcı fiili -(X)p zarf fiilli asıl fiillere bağlanır ve geçişsizdir.

Song anası karap bağıp kızını sav etgen. “Sonra annesi kıza **bakıp** onu iyileştirmiş.” (GB, 50.8).

Külep baqşam küylü dey, külemesem oylu dey. “**Gülsem** neşeli derler, gülmesem düşünceli derler.” (KTA, 1445).

Arş yarılıp baqgan gündür! “Arşın **yanıldığı** gündür.” (TDTEA, A, 1).

İşayma savgat ete baqdı dey. “İşayına armağan **etti** diyor.” (TDTEA, TKY, 14).

b. Baq- Yardımcı Fiilinin Olumsuzu

Baq- yardımcı fiilinde olumsuzluk, zarf fiilli asıl fiile gelen -mA olumsuzluk ekleriyle yapılır. -mA olumsuzluk ekinden sonra -y zarf fiil eki gelerek bu kurgu oluşturulur. Bu şekilde zarf-fiilinin olumsuzu ile olumsuzluk teşkili sağlanır.

Göz işlemey baqgan bulan söz bermey. “Göz **işlemeden** söz verilmez.” (TDTEA, YK, 3).

4.1.3.3.2. Bar- yardımcı fiilinin özellikleri

Bar- fiili Kumuk Türkçesinde esas fiil olarak, gitmek, birine ziyaret maksadıyla gitmek, herhangi bir yöne ilerlemek, gelişmek anlamlarında kullanılır.

Kumuk Türkçesinde *bar-* yardımcı fiili, -A, -y, -Ip’lı zarf fiil şekillerine bağlanarak zarf-fiil oluşturur. Taradığımız Kumuk Türkçesi metinlerinde kullanımı oldukça yaygındır. Özellikle -(X)p *bar-* tasvir fiilinin daha sık kullanıldığı görülmektedir.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + -A/ -y zarf-fiil eki + *bar-* yardımcı fiili

II. Fiil + -(X)p zarf-fiil eki + *bar-* yardımcı fiili

a. Pekacar, Kumuk Türkçesinde *bar-* yardımcı fiilinin işlevini “*Bar- yardımcı fiili, -A’lı zarf-fiil şekliyle bir hareketin yavaş yavaş geliştiğini, ilerlediğini gösterir*” şeklinde açıklar ve *yuvuqlaşıp bara turup* “gittikçe yakınlaşarak, yaklaşarak” örneğini verir (2011: 61).

Karahannı ulanın kıdırı baraman dep çıga. “Karahan oğlunu **bulacağım** diye çıkar.” (KHY, 94, 219).

Yel qattılaşa bara. “Rüzgâr **gittikçe şiddetleniyor.**” (KTS, 254).

Gün sayın bayıp bara. “Her gün **zenginleşiyor.**” (TDTEA, AT, 4).

Qarasa, ülküleni arası bulan çaba baragan bir Tülkü bar. “Baksana, çalıların arasında **koşan** bir Tilki var.” (TDTEA, M, 16)⁷⁵.

Güllerin ala, ala turup qapqınga yavuqlaşa baraganunnu da bilmey edim. “Güllerini alıyor, alırken kapana **yaklaşmaya başladığını** da bilmiyordum.” (TDTEA, MA, 7).

Men busa, muna, amalsızni sanlarına yete baraman. “Bense işte, zavallının uzuvlarına **ulaşıyorum.**” (TDTEA, MA, 11).

Üyüm de tüşdegi qaburga aylana bara. “Evim de rüyadaki mezara **dönüşüyor.**” (TDTEA, MA, 13).

Kumuk Türkçesinde *bar-* “varmak, gitmek” yardımcı fiili, esas eylemdeki oluş ve kılışın sürdürdüğünü bildirir (Merhan, 2008: 59). Bu tasvir fiil, *-(X)p bar-* yapısıyla oluşturulur.

Özünü üyüne yetişip barağanda, buğar kolunda tayağ bulan gelegen Külbay yoluğa. “Kendi evine **ulaştığında** elinde bastonla gelmekte olan Külbay’a rastlamış.” (DKM, 31).

Sen meni kayda alıp barasan? “Sen beni nereye **götürüyorsun?**” (DKM, 176).

İçim güyüp bara. “İçim **yanıyor.**” (KTS, 161).

Yol taşkap, oytanlardan, tatawullardan çığıp barabız. “Yolu terk edip derelerden, hendeklerden **ilerliyoruz.**” (KTS, 325).

Pekacar’a göre, Kumuk Türkçesinde *bar-* yardımcı fiili, başka fiillerin *-Ip’lı* zarf-fiil şekillerine eklenerek yardımcı fiil görevinde kullanılır ve hareketin bittiğini gösterir; *alıp barmaq* “bir şeyi götürmek”, *göçüp barmaq* “bir yerden başka bir yere taşıtla veya yürüyerek geçmek” (2011: 61).

Külbaynu yağına yetişip barağanda, onu bir adam toktatıp: “Külbay’ın yanına **ulaşmak üzereyken** onu bir adam durdurmuş.” (DKM, 9).

⁷⁵ *Qarasa, ülküleni arası bulan çaba baragan bir Tülkü bar.* “Baksa, çalıların arasında **koşup giden** bir Tilki var.” (TDTEA, M, 16).

*Men dep şo şahatlıkni etgen şo palān gişi cehennemden kütulmakni beyānlığın **alıp baraman.*** “Ben de o şahitliği eden o falan kişinin cehennemden kurtulmasının fermanını **götürüyorum.**” (GB, 4.15).

*İblīs şondan **ötüp barağanda** kursorağına kolu bulan kaçğan.* “İblis oradan **geçerken** karnına eliyle dürtmüş.” (GB, 90.3).

*Añlavsuznu yiberip, **tñlay barğan** artından.* “Anlayışsızı gönderip, **dinleyerek gitmiş** ardından.” (KAD, 193, 52)⁷⁶.

*Abayına savgat **elte barsana!*** “Büyük annene hediye **götürsene!**” (TDTEA, TKY, 4)⁷⁷.

*Xan aygırına oramdan **getip baragan** baytalni görsete.* “Han aygırına sokaktan **giden** kısrağı gösterir.” (TDTEA, M, 5).

*Mahdilege **girip bardım,** qarayman.* “Mahdilere **indim,** bakıyorum.” (TDTEA, YG, 1).

*Labaylar bir-birin taptay turup **qaçıp baralar.*** “Fareler birbirini çiğneyerek **kaçıyorlar.**” (TDTEA, YG, 1).

Kumuk Türkçesinde *bar-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiili, hareketin şeklini süreklilik içinde ifade eder.

*‘isā payhammar dengizni yağasından **yürüp barğan** zamanda bir kuş görgen nürden yaratılğan.* “İsa peygamber denizin kenarında **yürürken** nurdan yaratılmış bir kuş görmüş.” (GB, 13.6).

*Palān gişini şahatlığın özünü Allāhına **alıp baraman.*** “Falan kişinin şahitliğini kendisinin Allah’ına **götürüyorum.**” (GB, 4.13).

*Men aytdım hey Allāhni payhammarı men sağa ‘aşığman sen **alğasap barasan.*** “Ben: “Hey Allah’ın peygamberi, ben sana âşığım ama sen **aceleyle gidiyorsun.**” dedim.” (GB, 36.15).

*At **çabıp baraganna** eyerni yerden ala.* “Atını **koştururken** eğeri yerden almış.” (KŞSY, 20).

*Öktemliğinden **yarılıp bara.*** “(Pek gururlu adam), kibrinden **yarılacak.**” (KTD, 122).

*Meni awruwum **artıp bara.*** “Benim hastalığım **şiddetleniyor.**” (KTS, 42).

*Ol bek **qartayıp bara.*** “O çok **yaşlanıyor.**” (KTS, 252).

⁷⁶ *Añlavsuznu yiberip, tñlay barğan artından.* “Anlayışsızı gönderip, kendi **gider** ardından.” (KAD, 193, 52).

⁷⁷ *Abayına savgat elte barsana!* “Anana sungu diye götürsene!” (TDTEA, TKY, 4).

Kumuk Türkçesinde *bar-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilleri, eylemin durumunu bildirebilir (durum bildirir). Bu tasvir fiilleri, öznenin süreklilik gösteren bir durumunu anlatır.

Song şo gişi meni tutup özleni ullusunu yanına alıp barıp. “Sonra o adam beni tutup kendi liderlerinin yanına **götürdü.**” (GB, 25.12).

Talçıgıp ölüp baraman. “Endişelenip **ölüyorum.**” (TDTEA, AU, 3).

Men betavulga örlenip baraman, zuqarim enişip gele. “Ben Betavul’a **çıkıyorum,** arkadaşım iniyordu.” (TDTEA, AU, 4).

Suvuq tiygen güller yimik, sönüp bara gözlerim. “Soğuk almış güller gibi, **solgunlaşıyor** gözlerim.” (TDTEA, BM, 7).

b. Bar- Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *bar-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerin olumsuz şekilleri, *bar-* yardımcı fiilinin sonuna *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Cavap alıp barmagan son, atlı gete. “Cevap **alamayan** atlı geri gider.” (KHY, 169, 39).

c. Kumuk Türkçesinde *bar-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller geçişsizdir.

Bir gün tamdan yürüp baragan bir miya bolgan. “Bir gün duvarda **gezen** bir örümcek ortaya çıkmış.” (GB, 51.3).

Şo üyge girip bara. “Şu eve **girer.**” (KHY, 6, 10).

Yaxşı ulan kızını şaharına etişip baraganda, sihruçu bir töngekni ölgen adamını suratında etip, yolga salıp koya. “İyi çocuk kızın şehrine **yetişirken,** sihirbaz bir odun parçasını ölen insan tipine benzeterek, yola bırakır.” (KHY, 91, 103-105).

Kızını şaharına yuvuklaşıp baraganda, sihruçu birdağı töngekni süyek etip yolga salıp koya. “Kızın şehrine **yaklaştığında** sihirbaz bir daha odun kütüğünü hazırlayıp yola bırakır.” (KHY, 92, 118-120).

Gişini cennetge alıp barma da qıyın. “Kişiyi cennete **götürmek** de zor.” (KTA, 1100).

Tatawullardan çıgıp barabız. “Hendeklerden **ilerliyoruz.**” (KTS, 219).

Men de getip baraman. “Ben de **gidiyorum.**” (TDTEA, MAT, 10).

ç. Kumuk Türkçesinde *bar-* yardımcı fiiline bağlanan zarf fiilli esas fiil, birden fazla olabilir.

Şonda meni de çakırıp alğasap baraman. “Oraya beni de davet etti, bu sebeple **acele gidiyorum.**” (GB, 37.2).

Şo şayihni hamyānın görüp artı bulan yürügen şonu hamyānın almağa oylaşa turup barıp. “O şeyhin kesesini görüp peşinden yürümüş, onun kesesini almayı **düşünerek.**” (GB, 72.4).

Qız günden gün irip bitip bara. “Kız günden güne **eriyor.**” (KTS, 166).

Avur tınış ala turup, başımın da sallandırıp, zaman-zamanda gözlerimni de yumup yal alma, solq bolma, esinini cıyma qastqıla turup baraman. “Zor nefes alıp, başımı da eğip, zaman zaman gözlerimi de yumup dinlenmeye, soluklanmaya, kafamı toplamaya **niyetleniyorum.**” (TDTEA, MA, 10).

4.1.3.3.3. Başla- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *başla-* fiili, zarf-fiilli (-y, -A, -(X)p) bir esas fiile bağlanarak birleşik fiil oluşturur. *Başla-* yardımcı fiili bu lehçede bir eyleme başlamayı ifade ederek süreklilik bildirir.

Başla- fiili esas fiil olarak kullanıldığında “bir şeye başlamak, bir şeye girişmek” anlamlarına gelir.

Başla- yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller, aldıkları zarf-fiil ekleriyle başka bir kategoride değerlendirilebilir. Tahsin Banguoğlu'nun *yarı tasvir fiil* adını verdiği bu tip birleşiklerde asıl anlam tasvir fiillerde olduğu gibi birinci fiilde (zarf fiilli esas fiil) değil ikinci fiildedir (2015: 414).

Korkmaz, *yuyun-u başla-* “yıkılmaya başlamak” örneğini vererek *başla-* fiilinin anlamını koruduğunu ifade eder (2017: 636).

Gabain ise bunlara *modal yardımcı fiil* adını vermiştir (1953: 24): *oxup başla-* “okumaya başlamak”, *gele başla-* “gelmeye başlamak”, *sındıra başla-* “kırmaya başlamak”, *atıla başla-* “zıplamaya başlamak”, *yabuşa başla-* “savaşmaya başlamak” gibi.

Taradığımız metinlerde bu birleşik fiil yapısı hem -A hem de -(X)p zarf-fiilli esas fiillerle *başla-* yardımcı fiilinin birleşmesiyle oluşturulur.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + -A/ -y zarf-fiil eki + *başla-* yardımcı fiili

II. Fiil + -(X)p zarf-fiil eki + *başla-* yardımcı fiili

a. Pekacar, *başla-* “başlamak” fiilinin başka bir fiille birleşik fiil teşkil ettiğini söyler. Bu yardımcı fiil, asıl fiilin karşıladığı harekete başlamayı ifade eder (1996: 232). Bu harekette bir süreklilik söz konusudur.

Dagı da atıla başlay. “Bir daha **zıplamaya başlar.**” (KHY, 12, 107).

Özüne suv bar akçalıkdan suv tögüp içe başlay. “Kendi suyu olan şişeden su döküp **içmeye başlarlar.**” (KHY, 175, 81-82).

Ya, neçik boldu bu iş? –dep soravların yawdura başladı. “Yahu nasıl oldu bu iş diye sorularını **yağdırmaya başladı.**” (TDTEA, ABH, 5).

Agavum : “Nu-nu, yessiz!” *dep, arıgan atnı birden-bir algasata başladı.* “Dedem: “Hey, hey, sahipsiz!” diye yorulan atı birden bire **hızlandırmaya başladı.**” (TDTEA, HD, 1).

Men busam bir zat da etip bolmay, özüm de kitir yimik bürüşüp toqtagaranan degen oylar gelip men birden qayanı tamın güçsüz qollarım bulan turnap, çogup başladım. “Bense bir şey yapamıyor, kendim de deri parçası gibi büzüşmüş bekliyorum şeklinde düşünceler gelince ben birden kayanın duvarını güçsüz ellerimle **tırmalamaya başladım.**” (TDTEA, HD, 7-8).

Yanurnu bizge yazığı çıqdımı ne de yürekleribizni açsın dep turdumu, o bir de bolmagan zat yimik, toqtap qaldı, şossahat kök açılıp gün ircaydı, havaga issiv tüşe başladı. “Yağmurun bize merhameti mi geldi, yoksa yüreğimiz mi açılın dedi, hiç yağmamış gibi kesildi, o anda hava açıldı ve güneş gülümsedi, hava **ısınmaya başladı.**” (TDTEA, HD, 8).

Banglıyev, *başla-* yardımcı fiilini, “*hareketin başlangıcını gösteren tasvir fiilleri*” başlığı ile ele almıştır (1981: 128).

A. H. Batırmurzayev ise Kumuk Türkçesi ile yazdığı gramerinde *başla-* fiilini “*Kömekçi Fi'lular*” başlığı altında incelemiştir. Batırmurzayev, *başla-* yardımcı fiilinin bir işin başlangıcını göstermek için kullanıldığını ifade ederek *söylep başla-*“demeye başlamak”, *aytıp başla-*“söylemeye başlamak” gibi örnekler verir (1933: 133).

Anaını posağasından artlanıp başlangan ol. “Ananın eşiğinden **dayanmaya başlamış o.**” (ŞHASS, 8).

Qulagıma bir sesler gele başlangan edi. “Kulağıma birtakım sesler **gelmeye başlamıştı.**” (TDTEA, BA, 3).

Mine de börünü qalqısına, atıla başlay. “Çıkar kurdun çatısına **zıplamaya başlar.**” (TDTEA, M, 11).

Bular yabuşa başlay. “Bunlar savaşımaya başlar.” (TDTEA, M, 11).

O qatın dağı da gözlerin sibire başladı. “O kadın yine gözyaşlarını silmeye başladı.” (TDTEA, MSY, 13).

b. Kumuk Türkçesinde *başla-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişlidir.

Avlakğa çığıp, ol deñiz atğa kıçıra başlay. “Dışarı çıkmış ve denizaygırını çağırılmış.” (DKM, 164).

Bular palçı izley başlaylar. “Bunlar falcı aramaya başlarlar.” (KHY, 175, 99-100).

Mallay qozlay başlagan. “Mallar yavrulamaya başlamış.” (TDTEA, AU, 9).

Çaq busa, gertiley de, yavma süye, çıqlar gele başladı. “Hava ise gerçekten de yağacak, damlalar gelmeye başladı bile.” (TDTEA, HD, 6).

Butaqlar sındıra başladım. “Dalları kırmaya başladım.” (TDTEA, HD, 8).

Tişlerin qıdırata başladı. “Dişlerini gıcirdatmaya başladı.” (TDTEA, MSY, 5).

4.1.3.3.4. Bit- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *bit-* esas fiili, bitmek, sona ermek; geçmek, geride kalmak; vefat etmek, ölmek, can vermek gibi anlamlara gelmektedir.

Taradığımız metinlerde *-(X)p bit-* tasvir fiiline rastladık. Bu tasvir fiil hareketin bitişini ifade eder ve hareketin tamamen yapıldığını gösterir.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *bit-* yardımcı fiili

a. *Bit-* yardımcı fiili, başka fiillerin *-İp’li* zarf-fiil şekilleriyle yardımcı fiil görevinde kullanılır ve hareketin, işin bitirilmişliğini ifade eder: *aytıp bitmek* “söylemek”, *oxup bitmek* “okumak”, *yazıp bitmek* “yazmak” vs.

Budaynı orup bitgen song aşarbiz. “Buğdayı biçtikten sonra yeriz.” (KHY, 29, 15-16).

Ulanı bulan görüşüp bitgen son: *-Men saga tülkü teri de alıp gelgenmen.* “Oğlu ile görüştükten sonra: -Ben sana tilki derisi alıp geldim.” (KHY, 86, 111-113).

Tamaza, salamın alıp, soraşıp bitgen son: *-Neçik çıkdın? –dep soray.* “İhtiyar selamını alıp, hal-hatır sorduktan sonra: -Niçin çıktın? diye sorar.” (KHY, 115, 46-47).

Okoplar qazılıp bitdi. “Siperler kazıldı.” (KTS, 259).

b. Bit- Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde $-(X)p$ *bit-* tasvir fiilinin olumsuzu, *bit-* yardımcı fiiline $-mA(y)$ olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

*Sın salınıp çı neçik de adamşavlu topurağı da **begelip bitmegen**.* “Mezar öyle bir yapılmış ki toprağı iyice **pekişmemiş**.” (TDTEA, MA, 10).

*Kökde hali de **tayip bitmegen** qaraldın bulut gesekler görüne edi.* “Havada hâlâ **kaybolmayan** kara bulut parçaları görünüyordu.” (TDTEA, HD, 10).

*Rahim xıylı zatnı **añilap bitmey**.* “Rahim birçok şeyi **anlayamıyor**.” (TDTEA, MH, 6).

c. Kumuk Türkçesinde *bit-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilleri geçişlidir.

*Kadi de kangınça **külep bitgen** son, kadi bulay ayta.* “Kadı iyice **güldükten** sonra, kadı şunu söyler.” (KHY, 151, 33-34).

*Börüler çı olanı parahat **etip de bitgendir**.* “Kurtlar onları çoktan **yatıştırmıştır**.” (KHY, 159, 14-15)⁷⁸.

*Yarıvlarından suv rahat ötegen onu üstü **qurup bitgen** edi.* “Aralarından su rahatça geçtiği için onun üstü **kurumuştur**.” (TDTEA, HD, 9).

ç. Bazı tasvir fiillerde araya kelime girebilir.

*Özenler **buzlap da bitdi**.* “Nehirler **donda**.” (KTS, 85).

*Ne ekenni haqında **oylaşp da bitmegen** edim.* “Daha ne olduğunu da **düşünmemiştim**.” (TDTEA, BA, 3).

*Meni qartıllavumda, qorqmaqlığımdan tınışım qısıla baraganlıqda da bir hayı yoq maşın busa qaburlaga **yetip de bitdi**.* “Benim titreyişimde, korkaklığımdan nefesim kısılmaya başladığında herhangi bir kaygısı olmayan araba ise mezarlara **ulaştı**.” (TDTEA, MA, 9).

4.1.3.3.5. Gel- yardımcı fiilinin özellikleri

Korkmaz’a göre *gel-* yardımcı fiiliyle kurulan süreklilik fiilleri, esas fiildeki oluş ve kılışın alışkanlık halinde sürmekte bulunduğunu gösterir. Esas fiil $-(y)A$ zarf-fiil yapısındadır. Ancak yardımcı fiilin $-(y)Ip$ zarf-fiilinden sonra geldiği de olur: *alagel-*, *araya gel-*, *çekegel-*,

⁷⁸ *Börüler çı olanı parahat **etip de bitgendir**.* “Kurtlar onları çoktan **bitirdi**.” (KHY, 159, 14-15).

okunagel-, okunup gel-, süregel-, sürüp gel-, yazılagel-, yapagel-, yürüte gel- gibi (2017: 719).

Ergin, *gel-* yardımcı fiilini, deneme, devamlılık ve süre fonksiyonları içerisinde ele almıştır (2013: 667).

Gel- fiiliyle yapılan süreklilik fiilleri oluş ve kılışın eski bir zamanda başlamış olup sürmekte olduğunu anlatırlar: ***Olagelmiş*** *olagider*, *bunlar söylenegelmiştir*, *Siz bunu böyle yapagelmişsiniz*, *Mecnun Leylâsını bulagelmiştir* (Banguoğlu, 2015: 492).

Karahan ise Türkiye Türkçesinde *gel-* yardımcı fiilinin asıl fiile beklenmezlik anlamı kattığını ifade eder: *çıkagel-* (2014: 77).

Mansuroğlu'na göre *gel-* yardımcı fiili, başlayıp devam etmekte bulunan bir olayı anlatır: *ol-a gel-, çık-a gel-* (1958: 38).

Gabain'e göre *gel-*, deskriptif bir fiil olarak çok defa sürekli veya alışılmış bir faaliyeti ifade eder: *ağlaş-u gel-i verirler*, *bu böyle ol-u gel-di*, *ve olısar* "bu böyle **olageldi** ve olacak", *bu ol-a gel-ir* (1953: 20).

Gabain, bundan başka bu birleşmenin çok defa şaşırtıcı veya beklenmeyen bir oluş manasına da geldiğini söyler: *görmeye gel-* "görmezlikten gelmek", *ogra-yu gel-di* "uğrayıverdi", *tur-ı geldi* "kalkıverdi" (1953: 20).

Gabain'e göre Türkiye Türkçesinde *-a* ve *-p*'li birleşmelerin, bir alışkanlık anlattığı veya şaşırtıcı bir oluş manasına geldiği görülüyor: *ed-e gel-, yaz-a gel-* (1953: 20).

Ediskun *gel-* yardımcı fiilini süreklilik fiilleri içerisinde incelemiştir. Ona göre, temel fiile *gel-* tasvir fiili ulandığı zaman, temel fiilin eylemine "bir geçmişten sürüp gelme" ya da "bir beklenmezlik, apansızlık" anlamları kazandırır (2017: 233):

Aşkın odı ciğerimi **yakageldi**, yakagider

Garip başım bu sevdayı **çekegeldi**, çekegider (Yunus Emre).

Ol namertlerin yigirmisi dahı **çıkageldi** (=çıkıverdi) (Dede Korkut).

Şahin'in Kutadgu Bilig ile yaptığı tasvir fiil çalışmasında *kel-* fiilini süreklilik fiilleri arasına alır. Ona göre bu fiil hareketin geçmişten başlayıp hali hazırda devam ettiğini anlatır: *Aka kel-* "akmakta ol-", *kalu kel-* "hala kalmakta olan" (2001: 104).

Kumuk Türkçesinde *gel-* esas fiili, gelmek; başlamak, girmek; duyulmak, işitilmek; düşünmek, sanmak, zannetmek; birine, bir şeye razı olmak, evet demek; çekmek, gelmek, tutarında olmak gibi anlamlara gelmektedir.

Batırmurzayev, Kumuk gramerinde *gel-* fiilini yardımcı fiil olarak inceler ve kendi başına türlü manalara geldiğini ifade eder (1933: 133).

Gel- yardımcı fiili, *-A*, *-y*, *-(X)p* zarf-fiilli esas fiillerle birleşerek Kumuk Türkçesinde tasvir fiil oluşturur. Taradığımız metinlerde en sık karşılaştığımız *-(X)p gel-* yapısıyla kurulan tasvir fiillerdir.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-A/ -y* zarf-fiil eki + *gel-* yardımcı fiili

II. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *gel-* yardımcı fiili

a. Merhan'a göre Kumuk Türkçesinde *gel-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilleri, esas eylemdeki oluş ve kılışın gerçekleştiğini, sonuçlandığını bildirir (2008: 59).

Yer titirey va bavğa üç başlı ajdaha tirip gele. “Yer titremiş ve bahçede üç başlı bir ejderha **peyda olmuş.**” (DKM, 20).

Lap artda kalıp turağan etge urunğan zamanda bir savuşğan uçup gele. “En uzakta duran ete uzandığı sırada bir saksığan **uçup gelmiş.**” (DKM, 38).

Biz ahşam yetti kubagiyik de, yetti çinar terek de alıp gelerbiz, – dep geteler. “Biz akşam yedi geyik ile yedi çınar ağacı **getireceğiz,** – deyip yola çıkmışlar.” (DKM, 77).

Ahşam kaytıp gelip suleymān etgen hukmulanı mağa da ayta. “Akşam **geri dönüp** Hz. Süleyman'ın verdiği kararları bana da söyler.” (GB, 107.1).

Pekacar, Kumuk Türkçesinde *gel-* fiilinin yardımcı fiil olarak da kullanıldığını söyler. Ona göre, *-A/-y'li* zarf-fiil şekliyle, esas fiille aynı anda, aynı zamanda, bir arada yapılan hareketi ve işi belirtir: *alagelmek* “alıp gelmek”, *girip gelmek* “girip gelmek, girmek” (2011: 133).

Nege tügül de, til aytıvlar va atalar sözleri bulan çarlana gele. “Çünkü dil, deyimler ve atasözleri ile **bilenir.**” (KAD, 14).

Çumuklar yarata gelgen folklornu cıyıda va onu ilmu yolunda üylenivde alimleribizden Abdulhakim Hacıyev va başğaları bir toktavsuz işley. “Kumukların **yaratageldiği** folkloru

derlemede ve onu ilim yolunda öğrenmede âlimlerimizden Abdülhakim Hacıyev ve diğerleri durmaksızın çalışıyor.” (KAD, 28).

*Bizin ata babalarımız da sizin azıgıgız **bola gelgen**.* “Bizim anne babalarımız da sizin yeminiz **olagelmiş**.” (KHY, 32, 14-15).

*Yortğanda da **quva gelse** hizibiz, yuldur yürek toqdaşdırıp tutayıq.* “Kaçınca da **sürüp gelse** izimizi çarpan yüreği durdurup turalım.”(YK, 105, 15).

Pekacar’a göre, *gel-* yardımcı fiili, asıl fiilin *-Ip’lu* zarf-fiil şekliyle, birinci olarak; asıl fiille aynıymış gibi vukua gelen hareketi, işi belirtir: *alıp gelmek* “alıp gelmek, getirmek”, *barıp gelmek* “gidip gelmek”, *qayıp gelmek* “geri gelmek, dönmek, dönüp gelmek”, *yuvuqlaşıp gelmek* “yaklaşmak yakınlaşmak”, *kitapnı oxup gelemen* “kitabı okuyup geliyorum”(2011: 133).

*‘Ali de ‘abdullāh bin mes‘ūd da **girip gelgen**.* “Hz. Ali ile Abdullah İbni Mesud içeri **girmişler**.” (GB, 38.5).

*Song hüdühüd kökge bağıp uçup getip bir sã‘atdan avzuna bir çengertki de **havup gelgen**.* “Sonra hüthüt göğe doğru uçmuş, gidip bir saat sonra ağzında bir çekirge ile **gelmiş**.”(GB, 122.16).

Porsukga sorap gelemen. “Porsuğa **sordum**.” (KHY, 27, 29).

*Üstüme kök **tüşüp gelse**, bir yağın tutup, bir yağın yiberip koyak edim.* “Üstüme gökyüzü **düşerse**, bir yanından tutup, diğer yanını bırakıverir.” (KHY, 101, 179-181).

Kumuk Türkçesinde *gel-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller eylemin geçmişten bugüne süregeldiğini, devam ettiğini anlatır. *Gel-* yardımcı fiili Kumuk Türkçesinde süreklilik fiili olarak karşımıza çıkar.

*Dağıstan xalqlanı asrular **seze gelgen** asıl söz baylığın wa olay da bütün ruh kul’turasın aytğanda, onu mekenli üyrenilgen yanından ese, üyrenilmegen yanı köp ekenni esgerme gerek.* “Dağıstan halklarının asırlardan **süzülegelen** asil söz zenginliğinden ve böylece bütün manevi kültüründen söz açılınca, onun esaslı olarak araştırılan yanından ziyade, araştırılmayan yanlarının çok olduğunu hatırlamak gerek.” (TLG, 1005).

*Namuslu harakatçılanı wa gerti namuslu sözleni zamanı **yetişe gele**.* “Onurlu hareketçilerin ve gerçek şerefli sözlerin zamanı **geliyor**.”(TLG, 1006).

Canı birikgen qurdaşday yüreklege maslahatçı bola gelgen. “Dert yaktığında gerçek yoldaş gibi yüreklere nasihatçı **olagelmiş.**” (TLG, 1006)⁷⁹.

Y. Qazaq Sibirge hali bolğunça yazıla gelegende yimik, bir kere tügül, bir neçe kere qaytara yiberilgen bolmağa gerek. “Yırçı Kazak’ın Sibirya’da bulunuşu, **yazılanlarda** olduğu gibi bir kere değil bir kaç kere geri verilmiş olması gerek(tir).” (YK, 25)⁸⁰.

Kumuk Türkçesinde *gel-* yardımcı fiili asıl fiile, beklenmedik bir şekilde aniden meydana gelen bir olay, şaşırılacak bir durum anlamları katabilir.

‘Alî payhammar aytğan küyde hançları alıp otğa taşılay turup bir ullu hançğa yetişgen zamanda cabrâ’ıl tüşüp gelgen. “Hz. Ali, peygamberin dediği gibi haçları alıp ateşe atarken büyük bir haça uzandığı zaman Cebrail **inip gelmiş.**” (GB, 65.12).

Sonğ tüşüp gelegen kardaşnı ayakları tayıp döngerep. “Sonra aşağı **inen** kardeşinin ayakları kaymış, ayağı yuvarlanmış.” (GB, 84.13).

Sonğ malakulmavt gelip özünü alıp gelgen yerge eltip salğan. “Sonra ölüm meleği gelip onu **getirdiği** yere götürüp koymuş.” (GB, 100.1).

b. Gel- Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *gel-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiillerde olumsuzluk *gel-* yardımcı fiiline eklenen *-mA(y)* olumsuzluk ekiyle yapılır.

Gelgen gişi gaytıp gelmey. “Giden kişi **geri gelmez.**” (KŞSY, 56).

Alay değen ne, biz başga adamlarbizmi, girip gelmey, -deymen. “Ne söyleniyorsun, biz yabancı mıyız, (evine) **girilmeyecek,** diyorum.” (TDTEA, AU, 8).

Kökden taşlar tüşüp gelmese de. “Gökten taşlar **düşmese** de.” (TDTEA, HD, 2).

Yazbaş yetip gelmese, terek bürlene dese. “İlkbahar **gelmese,** ağaç tomurcuklanıyor dese.” (TDTEA, MAT, 9).

c. Kumuk Türkçesinde *gel-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişlidir.

⁷⁹ *Canı birikgen qurdaşday yüreklege maslahatçı bola gelgen.* “Dert yaktığında gerçek yoldaş **ola gelmiş.**” (TLG, 1006).

⁸⁰ *Y. Qazaq Sibirge hali bolğunça yazıla gelegende yimik, bir kere tügül, bir neçe kere qaytara yiberilgen bolmağa gerek.* “Yırçı Kazak’ın Sibirya’da bulunuşu, **yazılanlarda** olduğu gibi bir kere değil bir kaç kere olsa gerektir.” (YK, 25).

*Ulan üç abat alğınça gögürçünler sandığını **alıp gele**.* “Oğul (Şamsuvara) üç adım atıncaya kadar güvercinler sandığı **getirmişler**.” (DKM, 173).

*Çum **çöplep gele edik**, adaşıp kalganbız.* “Kızılıcık **topluyorduk**, yolu karıştırdık” (KHY, 118, 33).

*Oğar yanı mıyıq **gögerip gele edi**.* “Onun bıyıkları yeni **terliyordu**.” (KTS, 139).

*Ay yanı **tuvup gele**.* “Ay yeni **doğuyor**.” (TDTEA, HD, 12).

ç. Kumuk Türkçesinde *gel-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiillerde *gel-* yardımcı fiilinin önüne birden fazla zarf-fiilli esas fiil getirilebilir.

*Hisâb etmey cennetge giryen adamları **çıgarıp alıp gel dep**.* “Hesap sorulmadan cennete konulan insanları cennetten **çıkarıp getir** diye buyurur.” (GB, 39.15).

*Meni **gömüp kayıtp gelegende** de şolay ayta turup gelirsiniz.* “Beni **gömüp dönerken** de böyle diyerek gelirsiniz.” (GB, 69.2).

4.1.3.3.6. Gör- yardımcı fiilinin özellikleri

Korkmaz’a göre, Eski Anadolu Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında, esas fiile “sürekli bir çaba gösterme” işlevi katan bu tasvir fiili, yazı dilimizde olumlu biçimi ile çok seyrekleşmiş ve kaybolmaya yüz tutmuştur. Ancak belirli bazı fiillerde kullanılır. Yine Türkiye Türkçesinde “sürekli bir çaba, istek ve rica” bildirir: *atlayagör-*, *ağlayagör-*, *isteyegör-*, *yalvaragör-* gibi (2017: 723).

Ergin, *gör-* yardımcı fiilinin fonksiyonunu deneme, devamlılık ve süre olarak ele alır: *düşmeyi gör-*, *yalvarı gör-*, *isteyi gör-*, *istemeyi gör-* (2013: 387).

Karahan, *gör-* yardımcı fiilinin asıl fiile devamlılık anlamı kazandırdığını ifade eder: *yalvarı gör-* (2014: 77).

Banguoğlu’na göre, *görmek* fiiliyle yapılan süreklilik fiilleri de durmakla yapılanlar gibi hareket anlamı taşırlar. Bunlarda kayıtsız, tereddütsüz sürmek anlam inceliği vardır: *Sen işine **bakagörecektin*** (2015: 492).

Ediskun, temel fiile *gör-* tasvir fiili ulandığı zaman, temel fiilin eylemine sürerlik görünüşü içinde bir çaba, bir özen, bir önem anlamı kazandırdığını söyleyerek *gör-* yardımcı fiilini sürerlik fiilleri içerisinde açıklar (2017: 233):

*Sen benim elimi **sağaldıgör*** (=iyileşmeye çalış) (Dede Korkut).

Bunlara musahip olgörmek gerektir (Eşref).

Gabain, *gör-* yardımcı fiilini modal yardımcı fiili olarak ele alır. *Gör-* yardımcı fiilin “denemek, için çalışmak” manasında kullanıldığını söyler. Bu manada bilhassa emir ve istek şekillerinde çok sık geçtiğini söyler (1953: 25): *Al-ı kör-* “ala görmek”, *sat-a gör-* “sata görmek” *tar dirilme-yi gör!* “sakın darda kalma!”

Mansuroğlu, *gör-* yardımcı fiilini “*Anlam Değiştirici Yardımcı Fiiller*” grubuna dâhil eder. Ona göre, yardımcı fiil emir ve gereklilik kipindedir. İstenilen bir şeyi anlatır. Daha çok olumsuzu kullanıldığından istenilmeyeni bildiren kullanılışı daha yaygındır: *istey-e gör;* *esmey-e görsün* (1958: 38).

Kumuk Türkçesinde *gör-* asıl fiili, görmek, seyreymek; saymak, hesaba katmak, itibara almak; yazmak, kaydetmek; farz etmek, tahmin etmek, zannetmek gibi anlamlarda kullanılabilir.

Taradığımız metinlerde *gör-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiillerin kullanımını seyrekler.

Kumuk Türkçesinde devamlılık bildiren *gör-* yardımcı fiili -A, -(X)p zarf fiilli esas fiillere bağlanarak tasvir fiil oluşturur. -(X)p *gör-* tasvir fiili taradığımız metinlerde daha fazladır.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + -A zarf-fiil eki + *gör-* yardımcı fiili

II. Fiil + -(X)p zarf-fiil eki + *gör-* yardımcı fiili

a. Batırmurzayev gramerinde *gör-* fiilini yardımcı fiil olarak kabul eder. Ona göre *gör-* yardımcı fiili, emir fiili meydana getirir ve bu tasvir fiil yapısı bir işi devamlı ve çeşitli yolda istemeyi, dilemeyi veya emretmeyi ifade eder. Örneğin: *ajta gör-* “söyleye görmek”, *basa gör-* “basa görmek”, *hajdaj gör-* “süre görmek”, *işlej gör-* “çalışa görmek” (1933: 132).

İnimni tarçık bolup görmeyim. “Kardeşimi muhtaç **görmeyeyim.**” (KHY, 166, 23).

Vöre, acay, cıya gör, -dey. “İşte, anam, **topla!** der.” (TDTEA, M, 21).

Pekacar’a göre, *gör-* yardımcı fiili fiillerle birleşik fiil yapar ve sonuna geldiği fiilin karşıladığı harekete başlama ve deneme ifade eder: *işley gör* “çalışa gör, çalış, hele bir çalış” (1996: 234).

Benzing’e göre de *gör-* yardımcı fiili bir fiilin, hareketin başlamasını ve bunu yapmaya devam etmenin denenmesini ifade eder: *işley gör-* “çalış, çalışmaya devam et” (1993: 186).

Allāhın nürü bulan yarık bolup görürler. “Allah’ın nuru ile aydınlandığını **görürler**. (GB, 80.10).

Er katun bolup cıylup gördüm. “Karı koca olarak **birlikte olduklarını gördüm.**” (GB, 97.15).

b. Gör- Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *gör-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiillerde olumsuzluk *gör-* yardımcı fiiline getirilen *-mA* olumsuzluk ekiyle yapılır.

Honşun avrup yattı barıp görmeding. “Komşun hasta yattı **gitmedin.**” (KŞSY, 68)⁸¹.

c. Kumuk Türkçesinde *gör-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiilleri geçişlidir.

Gerti tuvra habarın gıdırıp görğen bilir. “Yanlış, doğru haberi **gezip dolaşan** bilir.” (KŞSY, 31).

Törlerde⁸² seni qarap görgende, töbemden aylar-günler ötedi. “Törlerde seni **bakıp gördüğümde**, başımdan aylar günler geçirdi.” (TDTEA, A, 8).

4.1.3.3.7. Qal- yardımcı fiilinin özellikleri

Korkmaz’a göre, *kal-* yardımcı fiiliyle kurulan süreklilik fiilleri genellikle durum bildiren esas fiillerdeki oluşun, hareketsiz olarak sürmekte olduğunu gösterir: *bakakal-*, *çakılakal-*, *durakal-*, *donakal-*, *kalakal-*, *oturakal-*, *şaşakal-*, *uyuyakal-*, *yığılakal-* gibi (2017: 720).

Banguoğlu, *kal-* fiili ile yapılan süreklilik fiillerinin hareketsiz sürmekte anlamında olduklarını söyler: *Sona kalan donakalır. Uyuyakalırsam uyandırın. Hepimiz şaşakaldık bu işe* (2015: 492).

Ergin, *kal-* yardımcı fiilini deneme, devamlılık, süre fonksiyonları içerisinde değerlendirir (2013: 667).

Karahan’a göre, *kal-* yardımcı fiili asıl fiile beklenmezlik anlamı kazandırır: *şaşakal-* (2014: 77).

Ediskun’a göre, temel fiile *kal-* tasvir fiili ulandığı zaman, temel fiilin eylemine beklenmezlik görünüşü içinde bir süreklilik ya da bir geçmişten sürüp gelme anlamları kazandırır (2017: 233): *Bazirganlar, ardından bakakaldı* (Dede Korkut).

⁸¹ *Honşun avrup yattı barıp görmeding.* “Komşun hasta yattı **gidip görmedin.**” (KŞSY, 68).

⁸² Odada şerefli yer, başköşe.

Gabain'e göre, *kal-* deskriptif bir fiil olarak bir oluş veya kılışın sürekliliğini gösterir. Esas fiil *-a* veya *-p* eklerini alır: *şaş-a kal-*, *dur-a kal-*, *uyu-ya kal-*, *sarar-a kal-*, *yapış-ı kal-*, *düşüp kal-* (1953: 21).

Mansuroğlu'na göre *kal-* yardımcı fiili pek nadir olup devam ve uzun sürüş anlatır: *don-a kal-*, *şaşır-ıp kal-*, *dal-dı kal-dı* (1958, 35).

Kumuk Türkçesinde *qal-* asıl fiili, kalmak; ertelenmek, sonraya bırakılmak, geri atılmak, başka bir zamana bırakılmak; gelmemek, kaçırmak, devam etmemek; düşmek, uğramak, isabet etmek; mahrum kalmak, yoksun kalmak, kaybetmek, yitirmek; geç kalmak, gecikmek gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Pekacar, 2011: 243).

Kumuk Türkçesinde bu tasvir fiil yapısı *qal-* yardımcı fiilinin önüne *-A* ve *-(X)p* zarf-fiil ekleri getirilerek yapılır. Bu iki şekil, işlevleri ile birbirlerine paralellik teşkil edebilir. Taradığımız metinlerde daha çok *-(X)p qal-* tasvir fiil yapısına rastladık.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-A* zarf-fiil eki + *qal-* yardımcı fiili

II. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *qal-* yardımcı fiili

a. *Qal-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller Kumuk Türkçesinde süreklilik fiilleri arasında yer alır. Kumuk Türkçesindeki *qal-* yardımcı fiili ile Türkiye Türkçesindeki *kal-* yardımcı fiili aynı işlevde kullanılır.

*Oğar kolun tiydirse, **kurup kıala.*** “Eğer ona elin girerse, (kuyu) **kuruyup kalır.**” (DKM, 77).

*Munu aldında ağaçlık eki yakğa ayrıla da, bu bir ulla talağa **çığıp kıala.*** “Bunun sonunda ağaçlık iki yana ayrılmış da, (sonu) büyük bir tarlaya **çıkılmış.**” (DKM, 131)⁸³.

*Ulan ağası **yolugup kılganğa bek süyüne.*** “Şamsuvara (oğlan) ağabeyiyle **karşılaştığına** çok sevinmiş.” (DKM, 191).

*Güçlüden güçlü çıksa, güçlü **pısıp kıalır.*** “Güçlüden güçlü çıksa, güçlü **pısıp kalır.**” (KAD, 1247, 128).

Merhan'a göre Kumuk Türkçesinde *qal-* yardımcı fiili, esas eylemdeki oluş ve kılışın aniden bittiğini, sona erdiğini, yeni bir durumun ortaya çıkıp sürdüğünü bildirir (2008: 60):

⁸³ *Munu aldında ağaçlık eki yakğa ayrıla da, bu bir ulla talağa **çığıp kıala.*** “Sonunda iki yakası ağaçlıklı büyük bir tarlaya **çıkılmış.**” (DKM, 131).

Hıylı yol yürügen soñ, ahırda bir ullu taşğa urunup kalğan taş yolnu kırkıp toқтаған. “Epey yol aldıktan sonra yolunu **kapatan** büyük bir kayaya çarpmış.” (DKM, 14).

Sol göz gelip kala. “Sol gözü görmeye **başlamış.**” (DKM, 34).

Tiygendok munu mañalayında birdağı göz bolup kala. “Dokunur dokunmaz bunun alnında bir göz daha **peyda olmuş.**” (DKM, 34).

Accalğa talav yimik, gün betde yatıp turağan devlege urunup kala. “Birden yağma gibi gün yüzüne çıkan devlerle **çarpışmış.**” (DKM, 49)⁸⁴.

Devler, munu görüp, buzulup, korkup kalalar. “Onu karşılarında gören devler hem çok keyifsizlenmişler, hem de çok **korkmuşlar.**” (DKM, 90).

Olar, keplerin de çeçip, güzel kızlar bolup kala. “Onlar, kuş kıyafetlerini çıkarınca güzel kızlar **oluvermişler.**” (DKM, 171).

Kumuk Türkçesinde *qal-* yardımcı fiili başka fiillerin *-Ip’lı* zarf-fiil şekilleriyle birleşerek iş, hareket için bitirme, tamamlama, eksiksizlik, bütünlük, bölünmezlik veya birdenbirelik ifade eder: *görüüp qalmaq* “birini birden bire görmek, *ayrılıp qalmaq* “ayrılmak, ayrı düşmek”, *yoq bolup qalmaq* “yok olmak, kaybolmak, yitip gitmek” *yığılıp qalmaq* “düşmek”, *qarap qalmaq* “bakakalmak”, *öliüp qalmaq* “ölmek, ölüp gitmek”, *üyrenip qalmaq* “alışmak”, *yığılıp qalğınça* “yıkılacak hâle gelinceye kadar” vs (Pekacar, 2011: 243).

Qart katın bek ariv kız bolup kala. “Yaşlı kadın çok güzel bir kız **oluvermiş.**” (DKM, 187).

Çapmagı bulan tuzakğa tüşüp kala. “Kuyruğa doğru (koşarak) direk tuzağa **düşer.**” (KHY, 16, 79-80).

Bir minutğa yantayğan yerde bitip qaldı. “Dinlemek için bir dakikalığına uzandığı yerde **ölüp kaldı.**” (KTS, 77).

Onu aldına qoyan çığıp qaldı. “Onun önüne tavşan çıktı, o bir tavşana **rastladı.**” (KTS, 103).

Bir minut da boş zamanım yoq dep getip qaldı. “Bir dakika dahi boş zamanım yok diye **gitti.**” (KTS, 112).

Gönüm çığıp qaldı. “Hayal kırıklığına **uğradım.**” (KTS, 243).

Ol yoldaşı bulan rast bolup qaldı. “O, arkadaşıyla **rastlaştı.**” (KTS, 278).

⁸⁴ *Accalğa talav yimik, gün betde yatıp turağan devlege urunup kala.* “Birden karşısında devleri **bulmuş.**” (DKM, 49).

Ya tamaza, eşeğim batılıp qaldı. “-Yahu aksakallı, eşeğim **batıp kaldı.**” (TDTEA, M, 36).

Kumuk Türkçesinde *qal-* fiili Türkiye Türkçesindeki *kal-* fiili gibi kullanılır: *qarap qal-* “bakıp kalmak, baka kalmak”, *barmay qaldım* “gitmeyip kaldım, gitmedim”, *yığılıp qalgınça* “yığılıp kalınca” (Pekacar, 1996: 234).

Börü, yuhlap kalma! “Kurt, **uyuyup kalma!**” (KHY, 61, 75).

Butun da sındırıp, yatıp kala. “Bacağını da kırarak **yatıp kalır.**” (KHY, 92, 147).

Koyçular karap kalacak. “Köylüler **bakıp kalacak.**” (KHY, 178, 212-213).

Gerti, men açdan ölüp qalsam da yalğan aytman. “Gerçek, ben açlıktan **ölsem** de yalan söylemem.” (TDTEA, NB, 4).

Yüreğin de yanıp qalsın! “Yüreğin de **yanıp kalsın!**” (TDTEA, AVS, 6).

b. Qal- Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *qal-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiillerde olumsuzluk üç şekilde yapılır:

I. Esas fiile *-mA(y)* olumsuzluk eki getirilerek: Bu şekilde zarf fiili olumsuzlaştırılarak olumsuzluk teşkili sağlanır.

...Tuzakğa tüşmey kalğanda kıynalağanından artık. “... Tuzakğa **düşmemesine** üzülmesinden fazladır.” (GB, 32.16).

Şo terekden aşasağız cennetde dā'im ölmey kalasız. “Bu ağaçtan yiyin, cennette sonsuza kadar **ölmeden kalın.**” (GB, 96.7).

Men suleymānga aytarman bir gün geleyim bir gün gelmey kalayım dep. “Ben Süleyman’a bir gün geleyim bir gün **gelmeyeyim** derim.” (GB, 108.12).

Sen bir gün sulaymānnı yanına barmay kalıp sulaymān etgen hukmulanı habarlarından mahrüm kalmağa da süymeymen. “Senin bir gün Hz. Süleyman’ın yanına **gitmeyip** onun verdiği kararlardan, haberlerden mahrum kalmanı istemiyorum.” (GB, 109.10).

Ulanı bir keren işden kaytmay kala. “Oğlan bir defa işten **geri dönmüyor.**” (KHY, 128, 4-5).

Yaxsaydan alınmağa belgilengen bremen arbalanı köp yağı barılmay qaldı. “Yahsay’dan alınmak üzere kaydedilen Bremen arabalarının çoğu **gitmedi.**” (TDTEA, AH, 10).

II. *-(X)p* zarf-fiilli esas fiilden sonraki yardımcı fiile *-mA(y)* olumsuzluk eki getirilerek:

Hıncalı kında yatmasnı kını sınıp qalmas. “Hançeri kında yatmazın; kını kırılıp kalmaz.” (KAD, 1318, 134).

Damga taygınça amanat ölüp qalmasın. “İz kayboluncaya kadar Amanet ölmesin.” (KHY, 67, 321).

Ganıkgan bir zatına ganıgıp qalmajaksan. “Uyladığın bir şeye uylanıp kalmayacaksın.” (KŞSY, 117).

Wöre, yuxlap qalma! “Sakın uyuyup kalma!” (TDEMA, 682).

Çıqgandoq maşinge tayanıp qalmagan busam, yığılma da yaray edim. “Çıkar çıkmaz arabaya yaslanmasam, yıkılacak gibiydim.” (TDTEA, MA, 9).

III. Esas fiilden sonra *-mA(y)*, yardımcı fiilden sonra geniş zamanın olumsuzu (*-mAs*) getirilerek:

Bir sâ‘at olturğan gişige payda bolmay qalmas. “Bir saat oturan kişiye faydam dokunmadan olmaz.” (GB, 70.10).

Dögerçik bolğan soñ aylanmay qalmas. “Tekerlek olduktan sonra dönmeden durmaz.” (KAD, 922, 105).

Ülkede aylanğanğa ülgü tabulmay qalmas. “Ülkede gezene pay çıkmaz değil.” (KTA, 2497).

Men çaçgan urluq çıqmay qalmas! “Benim ektiğim tohumu kurulamazsınız!” (TDTEA, AH, 23).

c. Kumuk Türkçesinde *qal-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller hem geçişli hem de geçişsizdir.

Hey ulan ölüp qalsam, gene barmam men sağa. “Hey oğlan ölüp kalsam yine varmam ben sana.” (KŞSY, 113).

Süygeniñni alğın, süyünüp qalğın. “Sevdiğini al, sevinip kal.” (KTA, 2200).

Bu adamğa ne bağıp qalğansan. “Bu adama niye sataştın.” (KTS, 60).

İndeyetsler öz watanlarında basılıp qaldı. “Kızılderililer kendi vatanlarında ezildiler.” (KTS, 62).

Ol yaşğa isinip qalğan. “O, çocuğa alıştı.” (KTS, 167).

Adamga bek tariq zat bar edi, -dep oylaşa turup, “kultura” deĝen söznü esine getirip bolmagan kiiyde Rahim yantaygan yerinde yuxlap qaldı. “İnsana çok gerekli bir şey vardı, diye düşünerek “kültür” denen sözü aklına getiremeyen Rahim uzandıĝı yerde **uyuyakaldı**” (TDTEA, MH, 6).

4.1.3.3.8. Qara- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *qara-* asıl fiili bakmak; göz kulak olmak, nezaret etmek; herhangi bir surette davranmak, muamele etmek; incelemek, tetkik etmek, gözden geçirmek gibi manalarda kullanılmaktadır.

Taradığımız metinlerde sadece *-(X)p qara-* tasvir fiil yapısına rastladık.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *qara-* yardımcı fiili

a. Batırmurzayev, *qara-* fiilini yardımcı fiil olarak gramerinde incelemiştir. Ona göre, *qara-* yardımcı fiili, *-p* zarf-fiilinden sonra kullanılır ve hepsi bu şekilde yapılır. Bu tasvir fiil yapısı, dilemeyi veya buyurmayı anlatır. Örneğin: *Bu aşnı tartıp qara.* “Bu yemeĝi **çekip bak.**” *Şu belni qoluña alıp qara.* “Şu aleti koluna **al.**” *Bu kitapnı oxup qara.* “Bu kitabı **oku.**” *Avuzuñdan çavab cıqarıp qara.* “Cevap **ver.**” *Hali bir haydap qara.* “Şimdi **sürüp git.**” *Inanmasañ, tintip qara.* “İnanmazsan **dinle.**” *Inanmasañ, sanap qara.* “İnanmazsan **say**” (1933: 132-133).

Şu yerge gelip qara çı! “Şuraya **gelip baksana!**” (KTS, 134).

Bir aytıp qara hali! “Bir söyle bakayım!, **söyleyiversene!**” (KTS, 150).

Sen özün hesap etip qara. “Sen kendin **hesap et.**” (KTS, 157).

Gözleriñni bek açıp qara! “Gözlerini dört **aç!**” (KTS, 249).

Şol yerlerde, bir burulup qarasa. “Şu yerlere bir **dönüp baksa.**” (TDTEA, BY, 3).

Tiñlaşıp qara çı zamanğa çapĝa. “**Dinleyip bak** ki zamana mekâna.” (YK, 238, 4).

Merhan’a göre, Kumuk Türkçesinde *qara-* yardımcı fiili, esas eylemdeki oluş ve kılışın denendiğini bildirir (2008: 60).

Aynı şekilde Benzing’e göre Kumuk Türkçesinde *qara-* yardımcı fiili bir şeyi yapmaya çalışmayı, denemeyi ifade eder (1993: 186).

Pekacar'a göre de, *qara-* yardımcı fiili, başka fiillerin *-Ip'lı* zarf-fiil şekilleriyle “bir şeyi yapmaya teşebbüs etme, deneme, çalışma” manasında kullanılır: *aytıp qara!* “söyle bakalım!”, *yırlap qaramaq* “şarkı söylemeye çalışmak”, *özügüz oylap qarağız* “siz kendiniz düşünün bakalım.” (Pekacar, 2011: 248). Yani Pekacar, *qara-* yardımcı fiilinin birleşik fiil teşkil ettiğini, asıl fiilin karşıladığı hareketi denemeyi, yapmayı ifade ettiğini söyler: *gelip qara* “gel, gelmeyi dene, gelmeye çalış” (1996: 234).

Sen sama tiyip qara. “İstersen sen de bir **dene.**” (DKM, 17).

Yaş zamanıñ bolğan busa, oylaşıp qarama da yarar edi. “Genç olsaydın, belki **düşünürdüm.**” (DKM, 179).

Atlarıbızni sınaq qarayıq. “Atlarımızı **sınayalım.**” (DKM, 195).

Sonğ barıp kuruğan terekge minip qaradım. “Sonra gidip kurumuş ağaca **çıkıp baktım.**” (GB, 45.2).

Kız bulan söylep karama ihtiyar ber. “Kız ile **konuşmama** izin ver.” (KHY, 169, 54).

Şo zaman men yüreğime tınlap qaradım. “O zaman yüreğimin sesini **dinledim.**” (TDTEA, AH, 16).

Şu ağaçni seni may bitgen arqanga salıp qarama süyemen. “Şu odunları senin yağ bağlamış sırtına **koymak** istiyorum.” (TDTEA, MK, 1).

b. Qara- Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *qara-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiillerde olumsuzluk bu yardımcı fiilden sonra *-mA(y)* olumsuzluk eki eklenerek yapılır.

Aylardır avrup yattım aylanıp qaramadın. “Aylardır hasta yattım **dönüp bakmadın.**” (KŞSY, 108).

Oramnan öteğenne burlugup qaramaysan. “Sokaktan geçiyorken **dönüp bakmıyorsun.**” (KŞSY, 167).

Sen ogar meni yerime girip qarama. “Sen ona benim yerime **girip bakma.**” (TDTEA, HD, 3).

c. Kumuk Türkçesinde *qara-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişlidir.

Payhammar alıp qarağan. “Hz. Peygamber **alıp bakmış.**” (GB, 54.3).

Bir üynü teşip içine girip qarasa. “Bir evi delerek içine **girip bakmış.**”(GB, 69.15).

Barı da ölgenler kaburlarından turup kararlar. “Bütün ölmüşler kabirlerinden **kalkıp bakarlar.**” (GB, 80.6).

Athlar yerge tüşüp karaday, yayavlar kim eken dep sorarday. “Athlar yere **inip bakar** gibi, yayalar kimmiş deyip sorar gibi.” (KAD, 338, 63).

Yahşı bek tartıp kara çı köp zat gelgendir. “Güzel iyice **çekip bak** ki çok şey olmuştur.” (KHY, 18, 155).

Song ortançı gelini etgenni aşap karay. “Sonra ortancı gelinin yemeğinin **tadına bakar.**” (KHY, 43, 68).

4.1.3.3.9. Qoy- yardımcı fiilinin özellikleri

Korkmaz’a göre, Eski Türkçe’de ve Eski Anadolu Türkçesinde canlı bir kullanışa sahip olan *koy-* tasvir fiili, yazı dilimizde kaybolmuş gibidir. Varlığını ancak *alakoy-*, *alıkoy-* gibi süreklilik işlevi körelmiş ya da başka bir gruba sokulabilecek bir birleşik fiil içinde sürdürülmüştür. *Koy-* tasvir fiili, Anadolu ağızlarından aktarılmış bir tür olarak bugün *bekleyekoy-*, *gidekoy-*, *yapakoy-* vb. şekillerde ve süreklilik işlevi ile daha çok konuşma dilinde yer almıştır (2017: 724): *Demek Fahriye onu gece de alıkoydu.* (P.Safa)

Gabain’e göre, *ko-*, *-d-* ekiyle yapılmış olan eski Türkçe *ko-d-> ko-y-* fiilinin köküdür. Deskriptif bir fiil olarak kılışın aldığı durumun uzun müddet devam ettiğini gösterir: *göm-e ko-*, *al-ı ko-* (1953: 21).

Ergin, Türkiye Türkçesinde *koy-* yardımcı fiilini deneme, devamlılık, süre fonksiyonları içerisinde ele alır: *gide koy-* (2013: 667).

Kumuk Türkçesinde *qoy-* esas fiili bırakmak, kesmek, son vermek, durdurmak; izin vermek, müsaade etmek; yanına yaklaştırmak gibi anlamlara gelmektedir. Bu lehçede *qoy-* yardımcı fiili süreklilik fiillerine dâhil edilebilir.

Taradığımız metinlerde sadece *-(X)p qoy-* tasvir fiil yapısına rastladık. Bu tasvir fiilin örnekleri oldukça fazladır:

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *qoy-* yardımcı fiili

a. *Qoy-* fiili başka fiillerin *-(X)p'lı* zarf-fiil şekilleriyle yardımcı fiil görevinde kullanılır ve çeşitli manalarda birleşik fiiller meydana getirir: *Ayıp qoy-* “söylemek”, *bilip qoy-* “bilmek, öğrenmek”, *geçip qoymaq* “birini affetmek, bağışlamak” (Pekacar, 2011: 269).

Pekacar, *qoy-* yardımcı fiilinin kesin geçmiş zaman ifadesi için kullanıldığını söyler: *yazıp koydu* “yazıp bıraktı, yazdı”, *barıp bolmay qoydum* “gidemedim” (1996: 234).

Ekmeğini tavuklarım aşap koydu çu. “Ekmeğini tavuklarım yemiş.” (KHY, 7, 46).

Ay, tavuknu sozum oltürüp koydu dermen. “Eyvah, tavuğunu kuzum öldürmüş diyeceğim.” (KHY, 7, 62).

Yığıp qoydun üyümnü! “Yıkıp koydun evimi!” (TDTEA, AMHŞ, 6).

“*Köp savbol, qardaşım.*”, *dep koydu.* “Çok sağ ol, kardeşim.”, *dedi.*” (TDTEA, AU, 3).

Layla külep koydu. “Leyla gülüp geçti.” (TDTEA, AU, 5).

Batırmurzayev, gramerinde *qoy-* (*qoj-*) fiilini yardımcı fiil olarak inceler. Ona göre, *qoj-* yardımcı fiili, bir işin bitmişliğini, biteceğini ya da bitmesi gerektiğini gösterir: *Bu kitabı alıp qoj* “Bu kitabı **alakoy.**”, *Sen o işi etip qojısan, hökünnessen.* “Sen o işi **yapakoy,** pişman olmazsan.” *Sen o defterni Zahidatga berip qoj* “Sen o defteri Zahidat’a **verekoy**” (1933: 132).

Merhan’a göre de Kumuk Türkçesinde *qoy-* yardımcı fiili esas eylemdeki oluş ve kılışın bitmiş, kısa süre içinde biteceğini, tamamlanmak üzere olduğunu bildirir (2008: 60):

Bolsağ, adam eterbiz, bolmasağ oltürüp koyarbiz. “Edersek, onu adam ederiz, edemezsek **öldürürüz.**” (DKM, 72).

Mitiş, geçe devler yuhlağanda, özler çığacağ maydannı ortasına bişlağkı gömüp koya. “Mitiş, gece devler uyurken, çıkacakları meydanın ortasına yoldan bulduğu peyniri **gömmüş.**” (DKM, 94).

Albaşlı katın barı da adamları sorup koygan. “Belalı kadın tüm insanları **yemiş.**” (KHY, 121, 51-52).

b. Süreklilik fiilleri içerisinde yer alan *qoy-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesine tezlik işlevinde de aktarılabilir.

Börü gire de gidivleni yutup koya. “Kurt girer ve yavruları **yutuverir.**” (KHY, 11, 80-81).

Har yıl tülkü gelip aşap koya. “Her yıl tilki gelip **yişiverir.**” (KHY, 13, 17-18).

O kadın aytıp koyacak. “O kadın söyleyiverir.” (KHY, 162, 47).

c. Kumuk Türkçesinde *qoy-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiillerde *qoy-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesine *dur-* yardımcı fiiliyle aktarılabılır.

Han özü kıyınsinmay men gelginçe taşnı soyup koysun. “Han kendisi zorluk çekmeden ben gelinceye kadar taşı **kesedursun.**” (KHY, 97, 47-49).

Namart namartlığın, it itligin etmey qoymas. “Namert namertliğini, it itliğini **yapmadan durmaz.**” (KTA, 1518).

Cavap yazmay bozartıp qoydun. “Cevap yazmadan **bekletip durdun.**” (TDTEA, AU, 5).

Yavdurup qoymasınmı yaramay, yaramay. “**Yağdırıp durmasın** mı yaramıyor, yaramıyor.” (TDTEA, MAT, 7).

ç. *Qoy-* Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *qoy-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiillerde olumsuzluk üç şekilde olur:

I. Esas fiil ve yardımcı fiilden sonra getirilen *-mA* olumsuzluk ekiyle yapılır.

Özün bulan yol yürügen adamnı atın bilmey koymagaysan. “Kendinle yolculuk yapan kişinin adını **bilmiyorsun.**” (KHY, 155, 11-12).

Yaş yaşlığın, qış qışlığın etmey qoymas. “Çocuk çocukluğunu, kış kışlığını **yapar.**” (KTA, 2763).

Kumuk Türkçesinde *qoy-* fiili olumsuz şekliyle yardımcı fiil olarak hareketin kaçınılmaz olarak yapılmasını ifade eder: *barmay qoyma* “mutlaka git”, *etmey qoyma* “mutlaka yap, yapmazlık etme” (Pekacar, 2011: 269).

II. Yardımcı fiile *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Onu ariv yuxusun bölüp qoymasın qastda. “Onun güzel uykusunu **bölüvermeyeyim** diye.” (TDTEA, AÇ, 4).

Toba, heyler, söyley-söyley turup, başıbıznu çırtmap qoymadımı! “Tövbe, hey Allah’ım, konuşa konuşa başımızı **bozmadı mı!**” (TDTEA, MH, 4).

III. Esas fiile *-mA(y)* olumsuzluk eki getirilerek:

Tutmay qoygan orazanı... “**Tutmamış** orucunu...” (KŞSY, 55).

Sen yulatmay qoysan da... “Sen **ağlatmasan** da...” (TDTEA, A, 9).

Nehaq oylap, avrutmay qoy başımnı. “Boş yere düşünüp **ağrıtm**a başımnı.” (TDTEA, AME, 1).

Busa eşekni almay qoyarbız. “Öyleyse eşeği **almayız.**” (TDTEA, MK, 2).

d. Kumuk Türkçesinde *qoy-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişlidir.

Qartabay olanı toqtatıp qoya. “Kartabay onları **azarlamış.**” (DKM, 138).

Allāhuta‘ālā şolardan geçip cennetge giyirip koyar. “Allahuteala onları affedip cennete **koyar.**” (GB, 66.12).

Alıp ekmekni aşap koya. “Ekmeği alıp **yeyiverir.**” (KHY, 7, 43).

Börünü kursağın yarıp koya. “Kurdun karnını **parçalar.**” (KHY, 12, 109).

Tülkü tez-tez sandıknı kapgaçın yabup çepterin salıp koya. “Tilki hızlı hızlı sandığın kapağını kapatıp kilidini **takar.**” (KHT, 26, 77-78).

e. Bazı tasvir fiillerde araya kelime girebilir.

Onu kölnü yağına yetişdire de qoya. “Onu gölün yanına **ulaştırır.**” (DKM, 169).

4.1.3.3.10. Oltur- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *oltur-* esas fiili, oturmak; mal olmak, gelmek, çıkmak; yerleşmek, bulunmak, tutmak, işgal etmek anlamlarında kullanılmaktadır.

Oltur- yardımcı fiili *-(X)p* zarf-fiilli esas fiil şekillerine bağlanarak tasvir fiil yapısı oluşturabilir.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *oltur-* yardımcı fiili

a. Kumuk Türkçesinde *-(X)p oltur-* tasvir fiili eylemin sonucunu ve sürekliliğini belirtir. Kumuk Türkçesinde süreklilik fiilleri içerisinde ele alınır ve hareketin gelişimini ifade eder.

Kürçünü küylü salsa, külep- oynap olturur. “Temeli düzgün atan, **gülüp oynar.**” (KAD, 2006, 182).

Hannı kızı, nakıra-zurnayı bulangı boynu da alıp çıgıp bulaga yol gösertip, üyge eltip, bulanı hurmetlep olturta. “Han’ın kızı davul zurna ile çeyizlerini de alarak çıkmış, bunlara yol göstererek, eve götürülür ve bunlar iyi bir şekilde **karşılır.**” (KHY, 38, 122-124).

Paça bugar kızın da berip, özünü ornunda paça etip oltura. “Paşa buna kızını verip, kendi yeride paşa **ediverir.**” (KHY, 109, 108-109).

Ogar redaktör bolup olturgan deĝen xabar geldi. “Ona redaktör **olmuş** diye bir haber geldi.” (TDTEA, AH, 13).

b. Kumuk Türkçesinde *oltur-* yardımcı fiili temel fiille birleşerek şimdiki zaman ifade edebilir.

Atammınan amalım, meni saklap oltura. “Babam ile ağabeyim beni **saklayıp duruyor.**” (KŞSY, 122).

c. Kumuk Türkçesinde *oltur-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişlidir.

Ulan şo kalalaĝa gire, onda otbaş alda kalĝıy turup olturĝan kart dev katınnı göre. “Oğul (Şamsuvara) bu kulelere girmiş, orada ocak başında önce **uyuklayarak duran** yaşlı bir dev anasını görmüş.” (DKM, 132)⁸⁵.

Gülyaybat hali güнге bagıp olturup sanları bulan onu har savlasın tuta. “Gülaybat şimdi güneşe doğru **oturmuş**, vücudunun bütün organlarıyla onun her ışığını tutuyor.” (TDTEA, HD, 9).

Olar da rahatlanıp, güнге çıĝıp, aldına çepterlik şışa bulan çağır da salıp olturgan ekenler. “Onlar da rahatlayıp güneşe çıkmış, önlerine bir testilik şişe ile şarap **koyup oturmuşlar.**” (TDTEA, HD, 10).⁸⁶

4.1.3.3.11. Toqta- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *toqta-* esas fiili durmak; beklemek, intizar etmek; kesilmek, bitmek, durmak, dinmek gibi anlamlara gelmektedir.

Bu tasvir fiil yapısı Kumuk Türkçesinde *toqta-* yardımcı fiilinin genellikle *-Ip’lı* zarf-fiil şekillerine bağlanması sonucu oluşur. Bu tasvir fiil süreklilik bildirir.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

II. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *toqta-* yardımcı fiili

⁸⁵ *Ulan şo kalalaĝa gire, onda otbaş alda kalĝıy turup olturĝan kart dev katınnı göre.* “Şamsuvara kuleye girmiş. Kulenin içinde ocak başında **uyuklayan** yaşlı bir dev anasını görmüş.” (DKM, 132).

⁸⁶ *Olar da rahatlanıp, güнге çıĝıp, aldına çepterlik şışa bulan çağır da salıp olturgan ekenler.* “Onlar da rahatlayıp güneşe çıkmış, önlerine bir şişe şarap **koyup oturmuşlar.**” (TDTEA, HD, 10).

a. Merhan'a göre, Kumuk Türkçesinde *toqta-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller, esas eylemdeki oluş ve kılışın bittiğini ve ortaya çıkan yeni bir durumun sürdüğünü bildirir (2008: 60).

Hıylı yol yürügen soñ, ahırda bir ullu taşğa urunup qalğan taş yolnu kırkıp toқтаған. “Epey yol aldıktan sonra yolunu kapatan büyük bir kayaya **çarpmış.**” (DKM, 14).

Men de sağa ana bolup toқтадық. “Ben de sana ana **oldum.**” (DKM, 133).

Qayırdı bir çonq da qazıp, ulan onu içinde yaşınıp toқтай. “Oğul, kıyıda bir çukur kazıp içine **girip beklemeye koyulmuş.**” (DKM, 143).

Onu görüp deñiz at, göz yumup göz açqınça, Cayranbiykeni terezesini aldına gelip toқтай. “Bunu gören denizaygırı, göz açıp kapayıncaya kadar Cayranbiyke'nin penceresinin önüne **gelmiş.**” (DKM, 205).

b. Kumuk Türkçesinde *toqta-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiillerde *toqta-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesine *dur-* veya *kal-* yardımcı fiiliyle aktarılabilir.

Deñiz at göz yumup göz açqınça munu aldına gelip toқтай. “Aygır göz açıp kapanıncaya kadar bunun önüne **gelip durmuş.**” (DKM, 164).

Bir ullu avlaqğa urunup toқтаған. “Büyük bir adaya **çarpıp durmuş.**” (GB, 105.7).

Sonq aldınğı başnı yanına barıp şoğar tiyip toқтаған. “Sonra önceki başın yanına gitmiş, ona **çarpıp durmuş.**” (GB, 129.14).

Gülyaybat iş arada bizge bagıp da qaray, tek onu qaravu hat gezik mağa urunup toқтай. “Gülaybat iş arasında bize doğru da bakıyor, ama onun bakışları her seferinde bana **dikilip kalıyor.**” (TDTEA, HD, 2).

Men ereturgan yerimde abdırıp toқтағанman. “Ben olduğum yerimde **şaşıp kalmışım.**” (TDTEA, HD, 11).

Eşekni yessi eşikni yanında bir şancalga qısdırılıp toқтай. “Eşeğin sahibi eşeğin yanındaki bir sandalyeye **sıkışıp kalır.**” (TDTEA, M, 37)⁸⁷.

c. Toqta- Tasvir Fiilinin Olumsuzu

I. Hem esas fiile hem de yardımcı fiile *-mA* olumsuzluk eki getirilerek:

⁸⁷ *Eşekni yessi eşikni yanında bir şancalga qısdırılıp toқтай.* “Eşeğin sahibi bir sandalyeye **sıkışıp kalır.**” (TDTEA, M, 37).

Men neçik de şonu görmey toqtamayman. “Ben onu **görmeden duramam.**” (TDEMA, 690).

Qaçan busa da Rahim şaharga barmay toqtamas. “Elbet bir gün Rahim şehre **gider.**” (TDTEA, MH, 3).

II. Esas fiile -mA(y) olumsuzluk eki eklenerek:

Amanatnı ölgenin belgili bilginçe çeçip bolmayman, dep onu yibermey toqtata. “Amanat’ın öldüğünden emin oluncaya kadar çözemem, diyerek onu **göndermemiş.**” (TDEMA, 692).

Özler de aytmay toqtagan. “Kendileri de **söylememişler.**”(TDTEA, Aİ, 2).

ç. Kumuk Türkçesinde *toqta-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişlidir.

Üyleni eşiklerin begetip toqtay. “Evlerinin kapısını **kilitlemiş.**” (TDEMA, 676).

İmansızlar yolumnu qırqıp toqtagan. “İmansızlar yolumu **kesmişler.**” (TDTEA, BA, 5).

Barısı da gelip toqtay qarşımda. “Hepsi de **gelip durur** karşımda.” (TDTEA, İK, 1)

Qart gişi opuraqlar giyip toqtagan köstekli yaş:-Ulanlar, Allah buyursa, qaysılay? –dep nartlanı toqtata. “İhtiyar insan giysileri **giyip duran** Köstekli genç: -Oğlanlar, Allah buyursa, nereye? diye, nartları⁸⁸ durdurur.” (TDTEA, M, 21).

Oyga batıp, ullu sari taşga tiklenip toqtagan Rahim özünü atın eşitgende, tavuşga bağıp buruldu. “Düşüncelere dalarak büyük sarı taşa gözlerini **diken** Rahim, kendi adını işitince sesin geldiği yöne doğru döndü.” (TDTEA, MH, 1).

Men de geldim deygen yimik ircayıp toqtadı. “Ben de geldim der gibi **gülümsedi.**” (TDTEA, MH, 1).

4.1.3.3.12. Tur- yardımcı fiilinin özellikleri

Korkmaz’a göre, *dur-* yardımcı fiili ile kurulan tasvir fiillerinde, *dur-* yardımcı fiili esas fiilin -A veya -(y)-*Ip* zarf-fiil şekilleri üzerine getirilir: Bunlardan -(y)-A *dur-* ile yapılanlar, bir eylemin, birleşik fiilin içinde bulunduğu zaman kesiminde sürmekte olduğunu veya yapılmakta ya da yapılacak bir eylem yanında başka bir eyleminde sürdüğünü gösterir. -(y)-A *dur-*, genellikle hareket ve durum gösteren fiillere gelir: *anlatadur-*, *başlayadur-bekleyedur-*, *gidedur-*, *gözetleyedur-* gibi (2017: 716).

Banguoğlu’na göre, süreklilik fiilleri kullanılış farklarıyla sözü geçen oluş ve kılışın zaman içinde sürekli olduğunu anlatmaya yararlar. Bunlardan *durmak* fiili eski Türkçeden beri bir yarı

⁸⁸ Masal kahramanları.

yardımcı olmuş (*er sökel turur*) bir yandan E. O. *durur* üzerinden bizim *-dir* ekini vermiş, bir yandan ise hareketli kılış anlamı da kazanarak bu sürekle fiillerini yaratmıştır (2015: 491):

Sen okuyadur, ben yatıyorum, bırak o söylenedursun.

Ediskun, temel fiile *dur-* tasvir fiili ulandığı zaman, temel fiilin eyleminde sürerlik, devamlılık anlamının belirlediğini söyler (2017: 233): *Av avlayu durur erdi.* “Avlanırdı.” (*Oğuz Destanı*).

Mansuroğlu'na göre, Türkiye Türkçesinde *dur-* yardımcı fiili işin devam etmekte olduğunu anlatır: *bak-a dur-, bak-ıp dur-, yaz-a dur-, çiğney-ıp dur-* vs (1958: 38).

Kumuk Türkçesinde *tur-* esas fiili, “ayakta” durmak, ayakta olmak, dikilmek; kalkmak, uyanmak; bulunmak, olmak, var olmak, yaşamak, oturmak, ikamet etmek; başlamak, baş göstermek, tutmak, çıkmak gibi anlamlara gelmektedir.

Kumuk Türkçesinde bu tasvir fiil, *tur-* yardımcı fiiline *-A* ve *-(X)p* zarf-fiilli esas fiil eklenerek yapılır:

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-A/-y* zarf-fiil eki + *tur-* yardımcı fiili

II. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *tur-* yardımcı fiili

a. Merhan'a göre, şimdiki zaman işlevine sahip olan bu eylem, esas eylemdeki oluş ve kılışın sürdüğünü bildirir (2008: 61):

Taşnı tübünden atıp suv çığa va suvsaplıktan yallap turağan adamlığa bağıp akmığa başlay. “Kayanın bulunduğu yerden su fişkırmış ve susuzluktan **kasıp kavrulmakta olan** insanlara doğru akmaya başlamış.” (DKM, 30).

Qazanga suv töge turarsan. “Kazana su **doldurursun.**” (DKM, 77).

Olar oylaşa tursun, biz geleyik şo bayağı ağa-inige. “Onlar **düşüne dursun**, biz geri dönelim deminki iki kardeş.” (DKM, 116).

Geçeni-günnü sanamay, alğasamay bara turup. “Gece gündüz demeden, acele etmeden **gitmişler.**” (DKM, 192).

Uçurumğa yuvuk bara turup, ağaları inisine: “Uçuruma **yaklaştıklarında**, ağabeyleri kardeşlerine.” (DKM, 195).

Kumuk Türkçesi gramerini yazan Batırmurzayev *tur-* fiilini yardımcı fiil olarak kabul eder ve bu yardımcı fiili iki işlevde açıklar:

İlk olarak bir eylemin devam ettiğini ve eyleme son verilmesi gerektiğini gösterir. Örneğin: *Men gelgençe, sen yazıv ete tur, kitap qaray tur.* "Ben gelinceye dek sen **yazadur**, kitap **bakadur**.", *Sen yürüy tur, men gelirmen.* "Sen **yürüyedur** ben gelirim." *Ayta tur! Bir zat bolur. Qaray tur, üyrenirsen.* " (Sen) **söyleyedur** (susmaksızın konuş)! Bir şey olur. **Bakadur**, öğrenirsin." (1933: 133).

İkinci olarak kendisinden sonraki fiilden anlaşıldığı üzere işi yapıp yapmama sebebini belirtir. Böylelikle *tur-* yardımcı fiili *-p* zarf-fiiline bağlanır ve fiil sebep anlatır: *Ayta turup, yaramaygan boldum.* "Söyleyip **durdum**, (ama) işe yaramadı." *Küley turup qursaqsız boldum.* "Gülmekten yerlere yattım." *Sen onu haqından ayta turup köp eşitgenmen.* "Onun hakkında **konuştugunu** çok duydum" (1933: 133).

Pekacar, Kumuk Türkçesinde *tur-* yardımcı fiilinin fiille birleşik fiil teşkil eden bir durum fiili olduğunu söyler. Asıl fiilin karşıladığı hareketin sürekli olarak yapıldığını, yani şimdiki zamanı ifade eder: *barıp turaman, bara turaman* "gidiyorum, gide duruyorum". Örneklerde de görüldüğü gibi bu fiil Türkiye Türkçesi'ndeki *dur-* fiili gibi bir fonksiyona sahiptir (1996: 234) .

Pekacar, *tur-* yardımcı fiilinin devamlılık ve işin süresini ifade ettiğini söyler: *gele tur-* "bir yere gelmek", *qarap tur-* "bakmak", *oxuy tur-* "oku, şimdilik oku", *saqlap tur-* "korumak", *yuxlap tur-* "uyumak", *söyley tur-* "susmaksızın konuşmak", *yatıp tur-* "yatmak" vs (2011: 343).

Men gelgençe, hazir etip turuğuz. "Ben gelinceye dek **hazırlayımız**." (KTS, 343).

Ne buyursağız da, men etip turaman. "Ne emrederseniz **yaparım**." (KTS, 343).

İsā 'acayıp bolup turğan. "Hz. İsa buna **şaşırp kalmış**." (GB, 13.10).

Şondan 'acayıp zat sen barsan şonda koylar bağıp turağan Allāh özünden sıylı payhammarnı yibermegen. "Bundan daha tuhaf şey burada koyunlara **bakıp duran**, Allah'ın peygamberini göndermediği kişi olarak sen varsın." (GB, 55.3).

Küley turup cabrā'ıl de gelgen. "Cebrail de **gülerek** gelmiş." (GB, 57.13).

Atalardan batır tavğan ulanlar, üyelerinde yatıp turma oşar mı? "Atalarından kahraman doğan oğlanlara, evlerinde **yatıp durmak** yaraşır mı?" (KAD, 32).

Benzing, Kumuk Türkçesinde *tur-* yardımcı fiilinin süreklilik ve tekrar belirttiğini ifade eder (1993: 186): *bar-ıp tur-aman* “hep, devamlı gidiyorum”, *bar-a turaman*.

Sen dünyanı bir lezzetin görmey kırk yıl çarhıngğa ‘akūba berip turduñg. “Sen dünyanın bir lezzetini bile görmeden kırk yıl bedenine ceza **verip durdun.**” (GB, 83.14).

Cān girgen song aylana turup başnu içinde yüz yıl kalğan. “Can girdikten sonra **dolaşp durarak** başın içinde yüz yıl kalmış.” (GB, 90.12).

Baş şo avlakdan üç keren aylangan şo āyatnu da oñuy turup. “Baş o meydana üç kere şu ayeti **okuyarak dolaşmış.**” (GB, 129.5).

Song şolanı birisi şolar bulan zāt çöplemey oturup qarap tura edi. “Sonra onlardan biri diğerleriyle bir şey toplamıyor, oturmuş, **bakıp duruyordu.**” (GB, 138.12).

Song bir gün cımçık yılap turaganda, karga gelip bugar soragan. “Sonra bir gün serçe **ağlayıp durduğunda,** karga gelip buna sormuş.” (KHY, 13, 9-12).

Han kıznu üyüne işlemege ala, üyünde saklap tura. “Han kızı evine çalışmaya alır, evinde **besleyedurur.**” (KHY, 104, 47-48).

b. Tur- Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *tur-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiillerin olumsuz şekli *tur-* yardımcı fiiline gelen *-mA(y)* olumsuzluk eki ile yapılır.

Bir yerde işlep turmağannı biri eki bolmay. “Bir yerde **çalışp durmayanın** biri iki olmaz.” (KAD, 685, 88).

Seni urmadep yolnu saklap turmadık. “Seni vurmak için yolda **beklemiyorduk.**” (KŞSY, 24).

Eriñçek işge urunmas, aş yine de qarap turma. “Tembel işe girişmez, aş olsa **bakıp durmaz.**” (KTA, 958).

Süyüv sönse, maqtap turmas edik qara qaşlanı. “Sevgi sönse, **övüp durmaz** idik kara kaşları.” (TDTEA, AME, 5).

c. Kumuk Türkçesinde *tur-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller hem geçişli hem de geçişsizdir.

Ne bola hari, maga sutu çıgıp turagan kartık gabicay tarlav bar erni aytsang. “Ne olur, şimdi bana sütü şişeden **çıkıp duran** yiyecek tarlasının yerini söylesen.” (KHY, 28, 65-66).

Kız busa özünü kızardaşı bulay namartlık etgenni bilmey karavullap tura. “Kız ise kendi kız kardeşi böyle namertlik ettiğinden habersiz **bekleyip duruyor.**” (KHY, 53, 71-72).

Onda, halkga kulluk etip aylana turup, şo ulan da bolgan Hanlanı birisi ayta. “Orada, millete karşılıksız yardım ederek **dolaşıp duran** bu çocuğu fark ederek Hanlardan biri söylüyor.” (KHY, 89, 6-8).

Yaşlar da gete tursunlar, biz geliyik enemge. “Gençler **gidedursunlar**, biz gelelim büyücüye.” (KHY, 119, 73).

Canın bulan yibana turar edim. “Canınla **ilgilenedururum.**” (KHY, 125, 132).

Güyüp turagan içim, bir yaqdan güymedi. “**Yanıp duran** içim bir taraftan yanmadı.” (TDTEA, AH, 25).

Nasibimni şıp yulduz göz aldımda yanıp tura. “Nasibimin sessiz yıldızı gözümün önünde **yanıp durur.**” (TDTEA, MAT, 13).

4.1.3.3.13. Tüş- yardımcı fiilin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *tüş-* esas fiili, düşmek; inmek; gerekmek, yapması gerekmek gibi anlamlara gelmektedir.

Kumuk Türkçesinde *tüş-* yardımcı fiilinin *-(X)p* zarf fiiline bağlanması sonucu oluşan bir tasvir fiil yapısıdır.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *tüş-* yardımcı fiili

a. Bu yapının taradığımız metinlerdeki kullanımını oldukça azdır. İşlev olarak eylemin gittikçe arttığını ya da azaldığını belirterek süreklilik ifade eder.

Başgasına saqlav qazaq bolup tüşüp. “Başkasına muhafız **olmuş.**” (TDTEA, AH, 11).

Avup tüşdüm qonaqqa. “**Yıkılıp düştüm** konukluğa.” (TDTEA, AMHŞ, 7).

Ol qazagım avup tüşgen üstünden. “O kazağım **ağıp inmiş** üstünden.” (TDTEA, BY, 2).

Uzaq saqlasa, çiriy bişip tüşgen quba alma. “Çok saklansa, çürüyor **olgunlaşmış** al elma.” (TDTEA, MA,2).

Qayıtp tüşgen Qazanbiyim atından. “**Dönüp inmiş** Kazanbıyım atından.” (TDTEA, TY,1).

Gelip tüşdük Quldavuzlu qollaga. “**Gelip düştük** Kuldavuzlu derelerine.” (TDTEA, TY, 1).

Salqınına bişip tüşgen nar edim. “Gölgesine pişip düşen nar idim.” (YK, 128, 10).

b. Kumuk Türkçesinde *tüş-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişsizdir.

Harāba minalağa gelip tüşgenler. “Harabe evlere gelmişler.” (GB, 117.6).

Haydap tüşgen Endireyni yoluna. “Sürüp gitmiş Endirey’in yoluna.” (TDTEA, TY, 2).

Barıp tüşgen Aznavurnu üyüne. “Varıp inmiş Anzavur’un evine.” (TDTEA, BY, 1).

Qoşuna qonaq gelip tüşgen soñ, qayçaqaylar da yarlı bola mı? “Huzura konak geldikten sonra yiğitler de fakir olur mu?” (YK, 154, 41)⁸⁹.

4.1.3.3.14. Yat- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *yat-* asıl fiili, yatmak; mec. durmak, faaliyeti, hareketi, çalışması durmak gibi anlamlara gelmektedir.

Bu tasvir fiil, *yat-* yardımcı fiiline *-(X)p* zarf-fiil eki getirilerek yapılır ve kullanımı azdır.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *yat-* yardımcı fiili

a. . Bu yapı hareketin devam etmekte olduğunu belirterek süreklilik fiilleri içerisinde ele alınır.

İgit ne at oynatar, ne de yer ħarmap yatar. “Yiğit ne at oynatır, ne de yeri elle yoklayıp durur.” (KAD, 1457, 145).

Yav görgende tamğa qarap yatsa. “Düşman görünce dama bakıp yatsa.” (YK, 94, 10).

Şo atlanı saqlap yatğan nart da bar. “Şu atları saklayıp yatan kahramanlar var.” (YK, 126, 11).

b. Yat- Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *-(X)p yat-* tasvir fiilinin olumsuzu *yat-* yardımcı fiiline *-mA* eki getirilerek yapılır.

Qara yerge kimler girip yatmağan? “Kara yere kimler girip yatmamış?” (YK, 250, 20).

c. Kumuk Türkçesinde *yat-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişsizdir.

⁸⁹ *Qoşuna qonaq gelip tüşgen soñ, qayçaqaylar da yarlı bola mı?* “Huzura konak gelip düştükten sonra yiğitler de fakir olur mu?” (YK, 154, 41).

Allahtan avruv gelip avrup yatsam netersen? “Allah’tan hastalık gelip **hastalanıp yatsam** ne yaparsın?” (KŞSY, 105).

Qazaqlar quvzap yatğan bav da yoq. “Kazaklara yan **gelip yatacak** bağ da yok.” (YK, 150, 97).

4.1.3.3.15. Yürü- yardımcı fiilinin özellikleri

Kumuk Türkçesinde *yürü-* asıl fiili yürümek; oynamak, hareket etmek; birlikte olmak, biriyle görüşmek, teması olmak gibi anlamlara gelmektedir.

Yürü- fiili, yardımcı fiil olarak Kumuk Türkçesinde fiillerle birleşik fiil teşkil eder. Taradığımız metinlerde kullanımı seyrek. *-(X)p*’lı zarf fiillerle birleşir.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + *-(X)p* zarf-fiil eki + *yiber-* yardımcı fiili

a. Pekacar’a göre Kumuk Türkçesinde *yürü-* yardımcı fiili başka fiillerin *-Ip*’lı zarf-fiil şekilleriyle birleşerek yardımcı fiil görevinde görülür ve şu anlamlara gelir (2011:403):

I. Hareketin devamlılığını, sürekliliğini, sabitliğini bildirir: *Lektsiya oxup yürümek ders vermek* “her zaman, daima, düzenli bir şekilde”

II. Şimdiki zamanda meydana gelen işin hal ve şartlarını bildirir: *Axtarıp yürümek* “aramak”

Ğulağın çaynap yürüy. “Kulağımı **çiğneyip yürür.**” (KAD, 1889, 174).

Kökge qarap yürüymen. “Göge doğru **bakıp yürürüm.**” (ŞHASS, 76).

b. *Yürü-* Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Esas fiile *-mA(y)* eki getirilerek olumsuzluk teşkili sağlanır.

Ağaçlıqdan çıqmağa küy de tapmay yürüy. “Ormandan çıkmak için bir yol da **bulamamış.**” (DKM, 128).

c. Kumuk Türkçesinde *yürü-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişlidir.

Busa da ulan heç tartınmay hızını alıp yürüy. “Buna rağmen oğul (Şamsuvara) hiç korkmadan izleri **takip etmiş.**” (DKM, 130).

Özünü nasibin özü teyip yürüygen adam. “Kendi nasibini kendi **tepen** adam.” (KAD, 2273, 203).

4.1.3.4. Uzaklaşma fiilleri

4.1.3.4.1. Get- yardımcı fiilinin özellikleri

Korkmaz'a göre, *git-* yardımcı fiili ile kurulan uzaklaşma fiilleri, esas fiildeki bir oluş ve kılışın “uzaklaştığını” gösteren tasvir fiilleridir. Bu tasvir fiilinin, -(y)-A zarf-fiilinden sonra *git-* yardımcı fiili alarak oluşturulmuş *eyliğe kemlik olagelmiş olagider, söylenegider, kovagitti* gibi bir iki örneğine dayanarak, bazı gramerlerimiz bunu da süreklilik fiilleri arasına katmışlardır. Bu şekiller Türkiye Türkçesine değil, alınma yerlerinde de belirtildiği üzere Eski Anadolu Türkçesine özgü şekillerdir. Bugün görülen birkaç örnek de o dönemden uzanagelmiş kalıntılardır (2017: 724-725).

Korkmaz, bugün Türkiye Türkçesinde -(y)-A *git-* tasvir fiilinin kullanımdan düştüğünü ve yerini daha yeni bir şekil olan *-Ip git-* tasvir fiiline bıraktığını söyler. Bu tür, yukarıda belirtildiği ve *git-* yardımcı fiilindeki tasvir anlamının da gerekli kıldığı şekilde, esas fiildeki oluş ve kılışta uzaklaşmanın ağır bastığı bir birleşik fiildir: *dalıp git-, kaybolup git-, söniüp git-, kavrulup git-* gibi. Ancak *sürüp git-* birleşiminde uzaklaşma yanında bir süreklilik işlevinin varlığını da belirtmek gerektiğini ifade eder (2017: 725).

Karahan, Türkiye Türkçesinde *git-* yardımcı fiilinin asıl fiile devamlılık (süreklilik) anlamı kazandırdığını belirtir: *sürüp git-* (2014: 77).

Ediskun, *git-* yardımcı fiilini süreklilik fiilleri içerisinde ele alır. Ona göre, temel fiile *git-* tasvir fiili ulandığı zaman, ona “şimdiki zamandan gelecek zamana doğru sürüp gitme” anlamı kazandırır (2017: 233):

Ardına düştüler, kovagittiler (Dede Korkut).

Aşkın odı ciğerimi yakageldi, yakagider (Yunus Emre).

Mansuroğlu, *git-* yardımcı fiilinin sürüp gidişi anlattığını ifade eder: *ol-a git-, dal-ıp git-* (1958: 38).

Gabain, *git-* yardımcı fiilinin hem -A hem de *-Ip'lı* zarf fiillere bağlanarak tasvir fiil yapısı oluşturduğunu ve *git-* fiilinin tasvir fiil olarak uzaklaşan bir hareketi gösterdiğini ifade eder. (*ol-a gid-er, bin-ip git-*). *Git-* fiili, eğer “bir şey için gitmek” manasında ise o zaman modal bir yardımcı fiil vazifesi görür: *iste-yü git-* “rica için gitmek”. Yani *git-* fiili asıl anlamını muhafaza eden fiil (modal yardımcı fiil) olarak karşımıza çıkar (1953: 25).

Get- esas fiilinin Kumuk Türkçesindeki anlamı, gitmek; geçmek; harcamak, sarf etmek; çıkmak, silinmek şeklindedir.

Kumuk Türkçesinde *get-* fiili yardımcı fiil olarak -A, -y, -(X)p zarf-fiilli esas fiillere bağlanarak tasvir fiil yapısını oluşturur. Taradığımız metinlerden hareketle -(X)p *get-* yapısının daha sık kullanıldığını tespit ettik.

Bazı araştırmacılar bu tasvir fiil yapısını süreklilik fiilleri içerisinde ele almıştır ancak biz bu tasvir fiilin uzaklaşma fiilleri içerisinde incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Kullanılış ve Fonksiyonları:

I. Fiil + -A/ -y zarf-fiil eki + *get-* yardımcı fiili

II. Fiil + -(X)p zarf-fiil eki + *get-* yardımcı fiili

a. Kumuk Türkçesinde *get-* yardımcı fiili esas eylemdeki oluş ve kılışın bittiğini, uzaklaştığını, aniden değiştiğini bildirir (Merhan, 2008: 60):

Şu taş çaçılıp getse. “Bu kaya **un ufak olur.**” (DKM, 17).

Devler Hintivni kuyuga salğan, amma kuruşnu yerinde koyup getgenler. “Devler Hintiv’i bir sırıkla kuyuya indirmişler, ama sırığı da orada **unutup gitmişler.**” (DKM, 46).

Atam, hırcunnu koyup get. “Babacığım, heybeyi de **bırak.**” (DKM, 75).

Geçeni bir zamanında birden gün yimik yarık bolup gete. “Gecenin ilerleyen bir saatinde aniden güneş gibi bir ışık **parlamış.**” (DKM, 151).

Baştiginden uçurumğa tüşüp gete. “Uçurumun kenarından uçuruma **düşmüş.**” (DKM, 145, 198).

İçinde ming kızıl bulan kisesin de unutup getgen. “İçinde bin altın olan kesesini orada **unutup gitmiş.**”(GB, 33.9).

Yaş şo kiseni de alıp getgen. “Genç, o keseyi de **alıp gitmiş.**”(GB, 33.10).

Song şo gişi üyüne kaytıp getgen. “Sonra o kişi evine **dönüp gitmiş.**” (GB, 52.14).

Mağa Allāh tamam dep aytıp tavlağa çığıp getgen. “Bana Allah yeterli, diyerek dağlara **çıkıp gitmiş.**” (GB, 72.1).

Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğünde -Ip get-* yapısındaki tasvir fiilinin anlamlarını üç işlevde açıklamaktadır (2011: 136):

Kumuk Türkçesinde *get-* yardımcı fiili, asıl fiilin *-Ip'lı* zarf-fiil şeklinden sonra gelir ve birincisi; konuşandan veya şahıstan uzaklaşma bildirir: *alıp getmek* “alıp gitmek, götürmek”, *ötüp getmek* “geçip gitmek”.

İkinci olarak; birdenbire, aniden, sürpriz olan hareketi bildirir: *atılıp getmek* “atmak, atılmak”, *yüregim atılıp getdi* “yüregim hop etti”, *yaş qorqup getdi* “çocuk çok korktu”, *yığılıp getmek* “düşmek, yıkılmak”, *sürünüp getmek* “sürçmek, ayağı taşa takılmak”.

Üçüncüsü; hareketin bittiğini, sona erdiğini bildirir: *uçup getmek* “uçmak, uçup gitmek”, *çaq açılıp getdi* “hava açıldı” *gözü yuxuğa getdi* “o uyudu, uykuya daldı” *getgen ömür kaytıp gelmes* “atasöz, geçen ömür geri gelmez”, *yoq bolup get!* “defol!, çekil!”, *onu görgende yüregim quturup gete* “onu görünce çıldırıyorum” (2011: 136).

Adamlar namaz kılıp getgende oylaşgan. “İnsanlar namaz **kılıp gidince** düşünmüş.” (GB, 75.4).

‘Azrā’ıl yerden topurak alıp getgen. “Azrail yerden toprak **alıp gitmiş.**” (GB, 89.7).

Ādamnı başındağı tāc da üstündegi opuraqlar da uçup getgen. “Hz. Âdem’in başındaki taç da üstündeki elbiseler de **uçup gitmiş.**” (GB, 96.13).

Kaçıp getseñ çaçıp get, kaytıp gelseñ aşarsan. “**Kaçıp gitsen, ekip git,** dönüp gelsen yersin.” (KAD, 1584, 153).

Yılıksın kırıp getgen. “At sürüsünü **katledip gitmiş.**” (KHY, 79, 6).

Terlep getti garkaram ot girğenne yimik. “**Terleyiverdi** vücudum ateş girmiş gibi.” (KŞSY, 42).

40 da nart, ondan qorqup geteler. “Kırk yiğit ondan **korkarlar.**” (TDTEA, M, 17).

b. Get- Tasvir Fiilinin Olumsuzu

Kumuk Türkçesinde *get-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiillerin olumsuz çekimi *get-* yardımcı fiiline *-mA(y)* olumsuzluk ekinin getirilmesiyle meydana gelir.

Ölüp getmey sürünesen. “**Ölmezsin** de sürünürsün.” (KŞSY, 51).

Nasip uçun bir mühletlik yağadağı taşlağa yetip, urunup getme, dağıp. “Mutluluk için bir anlık, kıyıdaki taşlara yetişip, **vurup durma,** dağılıp.” (ŞHASS, 128).

Men daw etegende, at tübümden çığıp getmesin! “Ben savaşırken at altımdan **çıkıp gitmesin!**” (TDEMA, 678).

Eneyim, biz seni paşman etip getmesbiz. “Nineciğim biz seni **üzmeyiz.**” (TDEMA, 690).

Ay, Minküllü, men çi göçüp getmeymen. “Hey, Minküllü, ben ki **göçüp gitmiyorum.**” (TDTEA, KD, 2).

c. Kumuk Türkçesinde *get-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvir fiiller geçişlidir.

Şo gişi ylay turup çığıp getgen umut üzüp. “O kişi umudunu kesip ağlayarak **çıkıp gitmiş.**” (GB, 67.2).

Tülkü busa tirmenden qaçıp gete. “Tilki ise değirmenden **kaçıp gider.**” (KHY, 17, 115).

Ulannı yaxşı ulan degen atı yayılıp gete. “Çocuğun iyi yürekli oğul diye adı (her tarafa) **yayılp gider.**” (KHY, 89, 17-18)⁹⁰.

Onu sözleri canıma ötüp getdi. “Onun sözleri bana çok **dokundu.**” (KTS, 90).

Ondan ter çığıp getdi. “Ondan ter **çıktı.**” (KTS, 103).

Onu görgende yüregim quturup gete. “Onu görünce çıldırıyorum, içimi **öfke kaphyor.**” (KTS, 136).

Quyruğun silley turup, qaçıp töbeden artdıp gete. “Kuyruğunu da sallayıp, kaçıp tepeden **aşıp gider.**” (TDTEA, M, 16).

Haqılğa muq hatdan ozup getse de. “Akla zor yoldan **geçip gitse de.**” (YK, 256, 7).

ç. Kumuk Türkçesinde *get-* yardımcı fiilinin önüne gelen esas fiil birden fazla olabilir.

Bir yurtnu içinde yürüp ötüp getse şo yurtnu kabur ahlülerinden kırk gün ‘azāb göterilir. “Bir köyün içinden **yürüyüp geçerse** o köyün kabirdeki halkından kırk gün azap kaldırılır.” (GB, 53.8).

Song hüdhüd kökge bağıp uçup getip bir sâ‘atdan avzuna bir çengertki de havup gelgen. “Sonra hüthüt göğe doğru **bakarak uçup gidip** bir saat sonra ağzında bir çekirge ile gelmiş.” (GB, 122.16).

Bir yakga bağıp kaçıp geteler. “Bir yöne doğru **kaçıp giderler.**” (KHY, 119, 71).

Paçalıq yol ulla yol, adaşıp şaşıp getmes. “Ana yol, ulu yol, **dolaşıp gitmez.**” (KTA, 1691).

Bular, munda neçese günler turup, semirip quturup geteler. “Bunlar, dağda birkaç gün kaldıktan sonra iyice **semirip şişmanlamışlar.**” (TDEMA, 674).

⁹⁰ *Ulannı yaxşı ulan degen atı yayılıp gete.* “Çocuğun adı her tarafa **yayılp gider.**” (KHY, 89, 17-18).

Bir kız bolgan, aççasın sibirip alıp getgen. “Bir kız imiş, akçesini **süpürüp alıp gitmiş.**” (TDTEA, M, 19).

4.1.4. Yarı Tasvir Fiilleri (Modal Yardımcı Fiiller)

Korkmaz’a göre, Gabain’in Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi için *Modal yardımcı fiiller* başlığı altında incelediği birleşik fiiller de, ET. *bol-u sakın-* “olmayı düşünmek”, *tid-a katıglan-* “engellemeye çalışmak”, *otar-ı git-* “otlatmaya gitmek” örneklerinde de görüldüğü üzere, asıl anlam yukarıdaki paragraflarda ele alınan tasvir fiillerde olduğu gibi birinci fiilde değil, ikinci fiildedir. Birinci fiil ikinci fiildeki anlamı belirleyen bir zarf görevindedir (2017: 636).

Korkmaz, Tahsin Banguoğlu’nun *yarı tasvir fiilleri* terimi ile karşıladığı bu tip birleşiklerin, Türkiye Türkçesinde *çıkagel-* “ansızın gelmek”, *alakoy-*, *alıkoy-* “bırakmamak, tutup koymak”, okumaya başla-, dolaşmaya başla-, yemeğe başla-, dikmeye kalk- gibi birkaç örnekten ibaret kaldığını ifade eder. Korkmaz, görüldüğü üzere son örneklerde de birinci fiilin bir zarf-fiil olmaktan çıkarak adlaşmış bulunduğunu belirtir (2017: 636).

*Bu çocuğu burada bir akşam daha kim **alıkoyarsa** asarım anladın mı* (H. E. Adıvar, AG, 95).

*Bahçedeki kavakların arkası **ağarmaya başladı*** (Ç. Altan, BYİ, 112).

*Kimimiz eti eline almış **ısırmaya çalışıyorduk*** (Ç. Altan, BYİ, 101).

*Yanındaki ile hareketli bir sohbe **dalmış görünmeyi tercih etti*** (R. H. Karay, S, 132).

*Fatih’in yaktığı istavrozu yeniden **dikmeye kalkarlar*** (Ç. Altan, BYİ, 18).

(2017: 636).

Karahan, Türkiye Türkçesindeki yarı tasvir fiillerinde vurgunun birinci unsur üzerinde olduğunu belirtir. Ona göre, “*başla-*, *çalış-*, *iste-*” gibi aslında yardımcı fiil olmayan bazı fiiller, “*-mAyA başla-*, *-mAk iste-*, *-mAyA çalış-*” kalıpları içinde yardımcı fiil olarak da kullanılır ve birlikte kullanıldığı hareket isimlerini tasvir eder (2014: 79).

*Sert adımlarla kapının önünde **gezinmeğe başladı*** (Ömer Seyfettin).

*O, meşhur karga ile tilki masalındaki tilki gibi ağacın altında **sinsi sinsi dolaşmaya başladı*** (Reşat Nuri Güntekin).

*Bu deftere ikinci kitabım hakkındaki düşüncelerimi **yazmak istiyorum*** (Oğuz Atay).

*Senelerden beri içimde birikmiş duyguları **söylemek istedim*** (Ahmet Hamdi Tanpınar).

Hayattaki ilk hatıralarınızı yazmaya çalışın (Reşat Nuri Güntekin).

Rüyayı hatırlamaya çalışıyordum (Peyami Safa).

(Karahan, 2014: 79).

Tanç, Kumuk Türkçesinde *-mAgA bol-* yapısının, olumlu anlamda iktidar ve imkân ifade ettiğini belirterek yapının bu lehçede oldukça işlek olduğunu söyler (2005: 95):

Neçük bozmaga bolduñ “Nasıl kırabildin?” (K251).

Tanç, farklı bir makalesinde ise *-A* ve *-Y* zarf-fiil eklerinin *-mağa* işleviyle kullanıldığını söyler. Ona göre, Kumukçada *-A* ve *-Y* zarf-fiil ekleri, *başla-* “başla-”, *çık-* “çık-”, *çap-* “koş-” fiillerinden önce *-mAgA* anlamına gelir. Bu lehçede *başla-* fiilinden önce *-mAgA* anlamında kullanımları yaygınlaşmış olup *çık-* ve *çap-* fiili ile kullanımları nadirdir (2005: 110):

Başın çaykay tişlerin kıcırata başladı. “Başımı sallayıp, dişlerini gıcıdatmağa başladı.” (K300).

Soravların yavdura başladı. “Sorularını yağdırmaya başladı.” (K4003).

Haşık pikru oynay başladı. “Aşk fikri oynamaya başladı.” (K255).

Birazdan munu izley çapgan nartlar yetişip, arba tartıp baragan gişiğe. “Biraz sonra bunu aramağa gelen yiğitler yetişip, araba çekmekte olan kişiye.” (K172).

Bolmas! Bar busa karayım çı! Dep erkek atga da minip kıdıra çıga. “Olmaz! Varsa bakayım! Diye erkek ata da binip aramağa çıkar.” (K172). (Tanç, 2005: 110-111).

Kumuk Türkçesinde de yarı tasvir fiillerde anlam, birinci fiilde değil ikinci fiildedir. Birinci fiil, ikinci fiildeki anlamı belirleyen bir zarf görevindedir. Bu durumda birinci fiil bir zarf-fiil olmaktan çıkıp adlaşmıştır. İşte bu sebeplerle tasvir fiilin tam tersi durumundadır.

a. Kumuk Türkçesinde sık görülen *bol-* yardımcı fiili *-mA bol-* ve *-mAgA bol-* yapıları ile yarı tasvir fiil olarak kullanılabilir. Bu yapılar olumlu anlamda iktidar ve imkân ifade edebilir.

Yomakları üç turlu ullu bolukge bolma bola. “Masalları üç ana gruba ayırmak mümkündür.” (KHY, 3, 23).

Çağını bu atın kim ayta bolar? “Bu mevsimin adını kim söyleyebilir?” (TDEMAS, 375).

Kütme bolsañ şol namusnu, göreyim! “Yapabilirsen şu görevi göreyim.” (TDTEA, BY, 1).

Qaldırmağa bolur musunuz köp bulan. “Kaldırmaya gelir misiniz hep birden?” (YK, 236/14).

b. Yarı Tasvir Fiillerinde (Modal Yardımcı Fiillerde) Olumsuzluk

Taradığımız metinlerde *bol-* yardımcı fiiliyle yapılan modal yardımcı fiillerin daha çok olumsuz şekilde yer aldığını tespit ettik. Bu yapı, *bol-* yardımcı fiiline *-mA(y)* olumsuzluk eki getirmek sureti ile yapılır. Ayrıca *-mA/-mAgA bolma-* yapısı olumsuz anlamda iktidar ve imkân ifade eder.

Anamnı ‘ahdin buzmaga bolmay. “Anneme verdiğim sözü **bozamam.**” (GB, 26.1).

Tek neçakı aylansa da girme bolmay. “Fakat ne kadar dolansa da **giremiyor.**” (KHY, 143, 403).

Ol dağı artıq çudamağa bolmadı. “O artık **dayanamadı.**” (KTS, 41).

Gözlerinni güzelliğın men görgendey kim görer men de görme bolmas edim süyüv bolmagan busa. “Gözlerinin güzelliğini benim gördüğüm gibi kim görür ben de **göremez** idim sevgi olmasa.” (TDTEA, MAT, 11).

c. Kumuk Türkçesinde *bar-*, *başla-*, *çiq-*, *gel-*, *get-*, *qal-*, *qara-*, *qoy-*, *tur-*, *tüş-* gibi yardımcı fiiller, önündeki fiilin *-mA/-mAgA* eklerini almasıyla yarı tasvir fiilleri (modal yardımcı fiilleri) oluşturur.

Pekacar, *-mAgA qoy-* yapısına sözlüğünde örnek vermiştir: *Aytmağa qoymaq* “konuşmasına fırsat vermek”, *yawuqğa gelmege qoymaq* “yakına gelmesine izin vermek, yaklaştırmak” (Pekacar, 2011: 269).

Taradığımız metinlerde en yaygın olarak kullanılan yardımcı fiil *başla-* fiilidir.

Tang bolma başlay. “Sabah **olmaya başlar.**” (KHY, 18, 150).

Onu buvma başlay. “Onu **boğmaya başlar.**” (KHY, 24, 16).

Tuşlerin habarlama başlay. “Rüyasını **anlatmaya başlarlar.**” (KHY, 31, 64).

Tülküge çarpma qaraylar. “Tilkiyi **dövmeye çalışırlar.**” (KHY, 70, 16-17).

Yaxşı ulannı görüp ol kaçmaga başlay. “İyi çocuğu görerek o **kaçmaya başlar.**” (KHY, 95, 223).

Tüpge түşme başlay. “Dibe **inmeye başlar.**” (KHY, 107, 59-60).

Suvsar munu görüp yilama başlay. “Suvsar bunu görüp **ağlamaya başlar.**” (KHY, 145, 473).

Bu katinga dileme başlay. “Bu kadına **yalvarmaya başlar.**” (KHY, 162, 55).

Yurt izleme çıkğanlar. “Yurt **aramaya çıkmışlar.**” (KŞSY, 13).

Neçik oyun eteken qaramağa gelirmen. “Nasıl oyun yapıyormuş **seyretmeye gelirim.**” (KŞSY, 17).

Etğen oyunlarına qarama gelejksen. “Yapacağı oyunlarına **bakmaya geleceksin.**” (KŞSY, 17).

Avruv görme getmegenge, toba etip qaytmaqanga axıl fikir ber Allah’ım. “Hasta **görmeye gitmeyene** tövbe edip dönmeyene akıl fikir ver Allah’ım.” (KŞSY, 73).

Xıylı awaralanmağa tüşdü. “Uzun zaman **telaşe oldu.**” (KTS, 48).

Qar boramağa başladı. “Kar tipi hâlinde **yağmaya başladı.**” (KTS, 78).

Awruw kusma başladı. “Hasta **kusmaya başladı.**” (KTS, 273).

Süyünç bulan qayğını uvuçlap içme tüşer. “Sevinç ile kaygıyı avuçlayarak **içmek gerek.**” (KTS, 356).

Taw yel üfürmeğe başladı. “Dağ rüzgârı **esmeye başladı.**” (KTS, 359).

Onu qolları üşümeğe başladı. “Onun elleri **üşümeye başladı.**” (KTS, 360).

Maqsuman özünden igit tügül gişiğe barmaşğa wa’da etip, yılqı baqma çıqğan. “Maksuman kendinden yiğit olmayan kişiyle evlenmemeye söz verip yilkılara **bakmaya çıkmış.**” (KTS, 365).

Ol xonturlamağa başladı. “O **homurdanmaya başladı.**” (KTS, 374).

Hislerini, köküregın topday atılıp, çıgarma tura ezivüнден. “Hisleri bağrını top gibi attırıp, **çıkartmaya başlar** yarasından.” (ŞHASS, 30/18-19).

Süyünç bulan qayğını uvuçlap içme tüşer. “Sevinçle kaygıyı avuçlatıp **içmeye başlar.**” (KTS, 356)⁹¹.

Ne sırlı yol maga ötme qalğan. “Ne sırlı yol, bana **geçmek kalmış.**” (ŞHASS, 172).

Aş suw qıdırma baraman. “Yiyecek **aramaya gidiyorum.**” (TDEMA, 674).

⁹¹ *Süyünç bulan qayğını uvuçlap içme tüşer.* “Sevinç ile kaygıyı avuçlayarak **içmek gerek.**” (KTS, 356).

Atasın tutma qaradım. “Babalarımı **tutmaya niyetlendim.**” (TDEMA, 674).

Şondan nasibimni tileme çıqanman. “Ondan nasibimi **dilemeye geldim.**” (TDEMA, 698).

Mallay qozlay başlagan. “Mallar **yavrulamaya başladı.**” (TDTEA, AU, 9).

Börü tuzaqqa tüşüp, talaşa turup, Tülkü yetişe de, basıp quyruqnu aşama başlay. “Kurt tuzağa düşmüş çabalanırken tilki yetişir ve basıp kuyruğu **yemeğe başlar.**” (TDTEA, M, 13).

Onu buvma başlay. “Onu **boğmaya başlar.**” (TDTEA, M, 15).

Gözyaşlaga qızargan gözlerin sibire turup: -Meni geçip qoyuguz. Siz bizin Zaynapnı görme gelgen ediğiz bugay? –dep soradı. “Ağlamaktan kızaran gözlerini silerek: -Beni bağışlayın, siz bizim Zaynap’ı **görmeye gelmişsiniz** herhalde? diye sordu.” (TDTEA, MSY, 13).

Yatma qoysam, dağı qazaq öleyim! “**Yatmağa bıraksam** artık Kazak öleyim!” (TDTEA, TKY, 6).

Munda gelip, sen olanı ölme qoy! “Buraya gelip sen onları **ölmeğe bırak.**” (TDTEA, TKY, 7).

Genenip bir iş etmege qoymadı. “Azmedip bir iş **yapamadı.**” (YK,32/7).

ç. Kumuk Türkçesinde *süy-*, *giriş-* gibi aslında yardımcı fiil olmayan bazı fiiller, “-mAgA/-mA *süy-*, -mA *giriş-*” kalıpları içinde yardımcı fiil olarak da kullanılabilir. *Süy-* yardımcı fiiliyle yapılan yarı tasvir fiilleri, taradığımız metinlerde sık kullanılmıştır.

Men busurman bolmaga süyemen. “Ben Müslüman **olmak istiyorum.**” (GB, 24.9).

Şo yurtdan qatun almaga süygen. “O köyden eş **almak istemiş.**” (GB, 50.11).

Toy etme süyemen. “Düğün **yapmak istiyorum.**” (KHY, 42, 15).

Sen enni kayda barma süyesen? “Sen şimdi nereye **gitmek istersin?**” (KHY, 68, 363).

Adam iyis dep meni aşama süyemisen? “A insan kokusu diye beni mi **yiyeceksin?**” (KHY, 75, 215).

Getme süyseng sen bu işni etersen. “**Gitmek istersen** sen bu işi yapabilirsin.” (KŞSY, 23).

Ol ulannı aylandırma süye. “O çocuğu **denemek istiyor.**” (KTS, 53).

Güçlü bolma süyseñ, düşmandan güçün yaşır. “Güçlü **olmak istersen**, düşmandan gücünü gizle.”(KTS, 145).

Köp yıllar, özüme rahatlıq bermeygen şo sorawnu, atımnı yaşırtğın sırım bilme süyüp ullu atama berdim.“Uzun yıllar bana rahat vermeyen o soruyu, babamın gizli sırrını **bilmek isteyerek** büyük babama sordum.” (KTS, 277).

Namaz qılğan soñ üyrençilik etip, Şixammat qadini kitabından nazmular oxuma girişdi.“Namaz kıldıktan sonra alışkanlık yaparak Şihammat Kadı’nın kitabından şiirler **okumaya başladı.**” (KTS, 361).

4.1.5. İkili Birleşik Fiiller

Korkmaz, ikili birleşik fiillerin iki ayrı fiilin belirli biçim kalıpları içinde bir araya gelip anlamca kaynaşmasından oluştuğunu belirtir. *Alıp ver-*, *atıp tut-*, *dolup taş-*, *döküp saç-*, *düşüp kalk-*, *gidip gel-*, *bilip bilme-*, *kasıp kavur-*, *sayıp dök-*, *silip süpür-*, *yatıp uyu-* gibi anlamca birbirine yakın veya zıt fiillerin oluşturduğu bu birleşiklerde, birinci fiilin genellikle -*Ip* zarf-fiili yapısında olduğunu söyler (2017: 637).

Korkmaz’a göre, birinci fiilin bir zarf-fiil yapısında oluşu, onu ikinci fiile bir bağlaç özelliği ile bağlamıştır. Çekime giren fiil ikinci fiildir. Anlam bakımından birleştiği oluşturan her iki fiil de bir bağlaçla birbirine bağlanmış gibi az çok kendi anlamlarını sürdürdükleri halde, anlam kaynaşması yoluyla her iki anlamı birden içeren özel birer anlam da kazanmışlardır. Yani, her iki esas fiil de birbirini tasvir etmektedir. Söz gelişi *döküp saçmak*’ta hem “dökmeyi” hem de “saçmayı” içine alan tek bir kılış söz konusudur. Bu tür birleşiklerin *ikili tasvir fiiller* diye adlandırılmasının sebebi de budur (2017: 637).

Korkmaz’a göre *geldi gelecek*, *gitti gidecek*, *oldu olacak*, *öldü ölecek* kalıbındaki ikili tasvir fiillerinde de bir oluşun gerçekleşmeye çok yaklaştığını gösteren bir özellik vardır. Bu özellik *düşeyaz-*, *öleyaz-*, vb. tasvir fiillerine yaklaşırsa da onlarda olay gerçekleşmeye yaklaşmış ancak gerçekleşmemiştir. *Geldi gelecek* türündeki tasvir fiillerinde ise oluş en kısa zamanda gerçekleşecektir (2017: 637).

Durup oturmadılar hiç, dedim: “*Yarın bütün gün oynayınız*” (Mehmet Akif Ersoy, S, 148).

Türk Konsolosluğuna da gidip gelmeleri olmuş (E. Işinsu, ÇB, 105).

Eğer beni burada barındırmazlarsa çıkar giderim, dedi.

Adam cevap vermedi, yürüdü gitti (E. Işinsu, ÇB, 130).

Elektrik kontağından çıkan yangın her tarafı yakmış yıkmış, harabeye çevirmiş (2017: 637).

Kumuk Türkçesinde ikili birleşiklerin kullanımı Türkiye Türkçesi ile benzerdir. Kumuk Türkçesinde de ikili birleşik fiiller, iki ayrı fiilin belirli biçim kalıpları içinde bir araya gelip anlamca kaynaşmasından oluşur: *alıp kaç*-“alıp kaç-”, *girip çık*-“girip çık-”, *tapur tupur et*-“güm güm et-”, *hoş-beş et*- “sohbet et-”, *aşap iç*-“yiyip iç-”, *tartıp çığar*-“çekip çıkar-”, *akır kıçır et*-“lakır lukur et-”, *tutup tart*-“tutup çek-”, *serpip çaç*-“serpip saç-”, *tolar tolmas* “dolacak kadar”, *bilip bilmey* “bilip bilmeden” gibi anlamca birbirine yakın veya zıt fiillerin oluşturduğu bu birleşiklerde, birinci fiil genellikle *-Ip* zarf-fiili yapısındadır.

Bu birleşiklerin oluşmasında sabit bir kural yoktur. Anlam bakımından birleşigi oluşturan her iki fiil de bir bağlaçla birbirine bağlanmış gibi az çok kendi anlamlarını sürdürdükleri halde, anlam kaynaşması yoluyla her iki esas fiil de birbirini tamamlamaktadır. Örneğin, *tolar-tolmazda* hem “dolmayı” hem de “dolmamayı” kapsayan tek bir oluş söz konusudur.

Bununla birlikte; *sızar-sızmas* “değecek kadar”, *tolur-tolmas* “ya dolar ya dolmaz”, *hızar-hızmas* “ya değer ya değmez”, *bolur-bolmas* “olur olmaz” kalıplarındaki ikili birleşiklerde bir oluşun gerçekleşmeye çok yaklaştığını gösteren bir özellik vardır.

Tülkü, munu tavugun da alıp kaç. “Tilki onun tavuğunu **alıp kaç**ar.” (KHY, 7, 53-54).

Kimdir meni kalkımda tapur-tupur⁹² etegen. “Kimdir benim üzerimde **tapur tupur eden**.” (KHY, 12, 99).

Koyçular ulanga hoş-beş etip, bir mal da soyup, kazan asalar. “Köylüler oğlanla **hoş beş edip**, bir hayvan kesip, yemek yaparlar.” (KHY, 77, 313-314).

Aşap-içip bitgen son ol muradın ayta. “**Yiyip içtikten** sonra o istediğini söyler.” (KHY, 77, 315).

Ahırda olar, tülkü girip-çığıp aylanagannı görüp, girip karap. “Sonunda onlar tilkinin **girip çıktığı** ve oralarda dolandığını görüp, girip bakarlar.” (KHY, 85, 91-92).

Ol şossahat tartıp çığargan. “O anında **çekip çıkarmış**.” (KHY, 124, 80).

Kızlar özleni üyrenge adatin etmek uçun hurmanı uzatılıp ala turaganda vazir görüp, tez kızını kolundan tutup tartıp çığara. “Kızlar her zaman yaptıkları gibi yine hurmaya uzanıp alırken vezir görüp, hemen kızın kolundan **tutup çekerek** çıkarır.” (KHY, 136, 116-119).

⁹² Şiddetli, hızlı ayak patırtısından, takırtısından taklidi kelime (insanların, atların vb. koşuşmasından). (Pekacar, 2011: 322).

Tanamı esine akır-kıçır etip, yaşga bir şayı da berip, onu teberip kapudan da çıkarıp, kuvalap yibere. “Dana sahibine **lakır lukur edip**, çocuğa gözdağı vererek, onu iteleyerek kapıdan çıkararak kovalayıverir.” (KHY, 174, 43-45).

Qaydan gelip getesiz? “Nereden **gelip gidiyorsunuz?**” (KŞSY, 14).

Berip bermejeğine atamlar garar berir. “**Verip vermeyeceğine** babamlar karar verir.” (KŞSY, 126).

Serpip çaça bara. “**Serpip saçıp** gidiyor.” (ŞHASS, 16/10).

Eşigiğini birden teberip açıp. “Kapını birden **itip açmış.**” (ŞHASS, 36/13)⁹³.

Perdelege yaşıl ot bolup bütgen. “Perdelere yeşil ot **olup bitti.**” (ŞHASS, 68/25).

Dewler de gelip yetişeler. “Devler de **yetişip gelmişler.**” (TDEMA, 682).

Bilip-bilmey tanışımdan ayrılısam, gün tutulgan yimik bola gündüzler. “**Bilip bilmeden** tanıdığım birisinden ayrılısam, güneş tutulmuş gibi olur gündüzler.” (TDTEA, AAT, 1).

Yas etip, yulap-sıqtap, erşi bolup görünmessen. “Yas edip, **ağlayıp sızlayarak** çirkin görünmeyesin.” (TDTEA, AH, 24).

Tut-ber, tut-ber etip yiberdi birinden-biri ariv kızıl taypa eçkileni. “**Tut-ver, tut-ver diyerek** ilettiler birbirinden güzel kızıl renkli keçileri.” (TDTEA, AU, 10).

Aylanmalar, tolur-tolmas baş gesgen. “Dereler **ya dolar ya dolmaz** baş kesmiş.” (TDTEA, BY, 3).

Üzengiler hızar-hızmas qan tökgen. “Üzengiler **ya değer, ya değmez** kan dökmüş.” (TDTEA, BY, 3).

Tebingiler sızar-sızmas qan tökdük. “Tebingiler⁹⁴ **çıkacak kadar** kan döktük.” (TDTEA, BY, 4).

Men eser-meser bolup atılıp turdum. “Ben **uyku semesi** fırlayıp kalktım.” (TDTEA, KA, 4).

Cavat batır tartıp algan savutların teşikden. “Cavat Batır **çekip almış** silahlarını deşikten.” (TDTEA, KD, 6).

⁹³ *Eşigiğini birden teberip açıp.* “Kapını birden **itip açıp.**” (ŞHASS, 36/13).

⁹⁴ Kumuk Türkçesinde binicinin ayakkabısını ve pantolonunu kirlenmeden korumak için eyerin, semerin yanına vurulan deri (Pekacar, 2011: 328).

Ayuv da soray: -Kimdir meni qalqımda tapur-tupur etegen, taxanama da çay tögüldü! - dep
“Ayı da sorar: -Kimdir benim çatıma çıkıp **güm güm** sesler çıkaran, lapama toz döküldü!
diye.” (TDTEA, M, 11).

Atası aqıra-qıçıra bola edi. “Babası çok **bağırır**.” (TDTEA, MH, 2).

Deli duvanamısan? Bolur-bolmas işleğe, quru quvanamısan? “Deli divane misin? **Olur olmaz** işlere, kuru kuru kıvanır mısın?” (TDTEA, SRN, 11).

Yıraq getip baragan ayaq tavuslar. “Uzağa **gidip gelen** ayak sesleri.” (TDTEA, SM, 2).

Özengiler sızar-sızmas qan tökgen. “Üzengiler **değecek kadar** kan dökmüş.” (TDTEA, TKY, 2).

Qaqalar tolar-tolmas baş gesgen. “Dereler **dolacak kadar** baş kesmiş.” (TDTEA, TKY, 2).

Sen mağa gerek ediñ, bolup bolmas cennetden. “Sen bana gerek idin, **olur olmaz** cennetden.” (YK, 65/4).

Meni qoyup alğanıñ giysin üç günden qara. “Beni **koyup aldığın** giysin üç günden kara.” (YK, 68/1).

Buyruq bolsa qayıp gelir ölmegen. “Emir olsa **dönüp gelir** ölmeyen.” (YK, 138/24).

Asxar Tav’nu biyikligi ne bolsun, başından palpan çırlap ötgen soñ? “Ashar Dağ’ın büyüklüğü ne olsun başında kuş **cırlayıp öttükten** sonra?” (YK, 224/6-7).

Paşmanlıqlar gelip gete yürekge. “Pişmanlıklar **gelip gider** yüreğe.” (YK, 234/6).

4.2. Esas Anlamını Kaybederek Anlam Kaymasına Uğramış ve Deyimleşmiş Olan Birleşik Fiiller

İsim veya isim soylu kelime veya kelimelerin bir fiil ile birleşerek oluşturduğu birleşik fiil yapılarıdır. Bu yapılar, anlam kaymasına uğrayarak deyimleşmişlerdir. Bu tür birleşik fiiller üzerinde görüş bildiren dilcilerin tamamı “anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller”i oluşturan unsurların birinin veya hepsinin kendi anlamları dışında kullanılmasıyla ilgili aynı görüşü savunurlar.

Türkiye Türkçesinde anlamca kaynaşmış birleşik fiiller sayı bakımından oldukça fazladır. Korkmaz’a göre, dildeki sayıları altı binin üzerindedir. Taşıdıkları özel anlamlar ile söz varlığımıza büyük bir zenginlik katmışlardır (2017: 638).

Ancak bu yapıdaki birleşik fiiller gramerlerde yeterince işlenmemiştir. Bu konu ya “*Birleşik Fiiller*” başlığı altında öteki birleşik fiiller ile birlikte örneklendirilmiş ya da bu konuya sınıflandırmada yer verildiği halde üzerinde oldukça kısa durulmuştur (2017: 638).

Ediskun, “*Yeni Türk Dil Bilgisi*” adlı çalışmasında bu yapıdaki birleşik fiilleri “*Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller*” başlığı altında üç grupta inceleyerek örnekler vermiştir: *Hasta düş-*, *laf at-*, *göz at-*, *kafa tut-*, *boy ölçüş-*, *iğneyle kuyu kaz-*, *kulağına çalın-*, *ağır bas-*, *gözden kaç-* vb (2017: 278-279).

Bilgegil, “*Türkçe Dilbilgisi*” adlı eserinde bu yapıdaki birleşik fiilleri *Kaynatma Yoluyla Teşkil Edilen Birleşik Fiiller* başlığı altında incelemiştir. Ona göre, bazen fiil bazen her ikisi birlikte kendi anlamları dışında kullanılmak üzere, isim soyundan bir kelime ile bir fiilin teşkil ettiği birleşik kelimelere bu ad veriliyor: *Hata düştü*, *duçâr kalmadı*, *eziyet çekti* gibi. Kaynaşma yoluyla teşkil olunan birleşik fiillerden bazıları, dilimizde deyim olarak kullanılmaktadır: *Yüz sürdü*, *dil uzatır*, *el açmış*, *gün göstermiyor* gibi (2009: 270).

Hacıeminoğlu, Türkiye Türkçesinde isim+fiil teşkili birleşiklerin çok yaygın ve zengin olduğunu ifade eder. Kendisi bugüne kadar deyim sanılan oluşumların birleşik fiil olduğundan bahsederek önemli bir konuya dikkat çeker. Hacıeminoğlu, *baş çek-*, *çile çek-*, *naz çek-*, *tan at-*, *şafak sök-*, *canı çek-* gibi yapıları anlamca kaynaşmış, deyimleşmiş fiillere örnek olarak vermiştir (2016: 300-301).

Zeynep Korkmaz, birleşik fiillerin kalıplaşma yoluyla anlam değiştirerek deyimleşmiş olan türlerinin de olduğunu belirtir ve bunlara *bel bağla-* “güvenmek”, *yerin dibine bat-* “pek utanmak”, *can çekiş-* “ölmek üzere olmak”, *dolap çevir-* “hile yapmak”, *caka sat-* “hava atmak” gibi örnekler vermiştir (1992: 51).

Korkmaz, anlam kaymasına uğramış bazı birleşik fiillerin, gramer yapıları bakımından öteki birleşik fiillerden ayrılan bazı özellikler taşıdığını ifade eder. Bunların belirli şekil kalıplarının olduğunu ve yüzyıllar boyunca şekilden anlama uzanan özel nitelikte birer değişme sürecinden geçtiklerini belirtir (2017: 638).

Korkmaz’a göre, anlam kaymasına ve kalıplaşmaya uğramış birleşik fiiller, şekilce, bir ad ve bir yardımcı fiille kurulan birleşik fiillere benzerler. Ancak, onlardan ayrılan yanları, fiilden önceki ad ögesinin sabit kalmaması, yalın olarak kullanılabildiği gibi bir ad grubu hâlinde de bulunabilmesi ve işletme ekleri ile genişletilebilmesidir (2017: 638).

Fiilden önce gelen ad ögesi, fiile bir özne, bir nesne, bir yer tamlayıcısı veya zarf görevi ile bağlanabilmektedir. Yani bu ad ögesi, yüklem hariç bütün öğelerden oluşabilir. Fiil unsuru yüklem görevindedir. Ayrıca, fiilden önceki ad ögesi birden fazla da olabilmektedir. Bu tür birleşik fiiller, bu şekilde bir esnek kuruluş özelliği gösterdiğinden benzetme, mecazlı kullanım, somutlaştırma yolu ile anlam kaymasına imkân sağlarlar (2017: 638).

Korkmaz, gramerinde bu grupta yer alan birleşik fiilleri, fiilden önce gelen ad öğelerinin sayısı bakımından üçe ayırır:

I. Tek ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller

II. İki ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller

III. Üç ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller

Bu tür birleşik fiiller bu şekilde üç ana gruba ayrılırlar. Bunlardan her birinin alt grupları da birleşimin ad ögesi ile fiil ögesi arasındaki birleşme özelliklerine bakılarak belli bir sınıflandırmadan geçer (2017: 638).

Kumuk Türkçesinde anlam kaymasına uğramış, deyimleşmiş olan birleşik fiiller, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi oldukça işlek kullanılmıştır. Bu kullanım isim veya isim soylu bir kelimeyle bir fiilin anlamca kaynaşması sonucu oluşur. Bu sayede isim+fiil unsuru kalıplaşım deyimleşmiştir.

Kumuk Türkçesinde anlamca kaynaşmış birleşik fiillere, *abat al*-“ilerlemek, adım atmak” *iyis al*- “koklamak”, *haqılları aylan*- “akıllarımı kaybetmek”, *salam ayt*-“selam söylemek”, *erge bar*- “evlenmek”, *yazığı çıq*- “acımak, üzölmek”, *qol sal*-“imza atmak”, *tergev al*-“ders almak” gibi örnekler verilebilir.

Kumuk Türkçesinde *mahrum qal*-“mahrum kalmak”, *sav qal*- “sağ kalmak”, *tuzaqqa tüş*-“tuzağa düşmek”, *göz tiy*-“göz deymek”, *yol görset*-“yol göstermek”, *haqıl ber*-“akıl vermek”, *yoldan çıkar*-“yoldan çıkarmak”, *adam bol*- “adam olmak”, *aç qal*-“aç kalmak”, *yol al*-“yol almak”, *gözden tüş*- “gözden düşmek”, *adam et*-“adam etmek”, *yüz ber*- “yüz vermek” gibi deyimleşmiş birleşik fiiller, Türkiye Türkçesinde de mevcuttur.

Korkmaz’ın üçe ayırdığı bu türdeki birleşik fiilleri, taradığımız Kumuk Türkçesi metinlerinde tespit ettik. Bu yapılardan tek ve iki ögeli kalıplaşmış birleşik fiillere rastladık. Bu yapıdaki birleşik fiillerin Türkiye Türkçesi ile benzer şekilde kullanıldığını fark ettik. Kumuk Türkçesi metinlerinde üç ögeli kalıplaşmış birleşik fiillere denk gelemedik.

4.2.1. Tek Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller

Taradığımız metinlerde anlam kayması yoluyla oluşmuş bulunan birleşik fiiller içerisinde en yaygın olarak tespit ettiğimiz birleşik fiil yapılarıdır.

4.2.1.1. Özne + fiil bağlantısı ile birleşenler

Korkmaz'a göre, Türkiye Türkçesinde bu alt gruptaki birleşiklerde fiilden önce gelen ad veya ad grubu, fiile ya yalın halde ya da iyelik eki alarak bağlanmıştır. Bu durumda birleşik fiil içindeki ad ya da ad grubu fiilin öznesi gibidir: *ilham al-* “bir şeyden esinlenmek”, *kafası bozul-* “öfkelenmek” (2017: 638.1).

Anadolu geçirdiği tecrübelerle yıkılmamış, sadece ders almıştı (A. H. Tanpınar, BŞ, 80 ÖTS, 1/631).

Kendisine yöneltilen haksız küfürler karşısında adamın gittikçe kafası bozuluyordu (K. Tahir, DA, 298).

(2017: 638.1).

a. Kumuk Türkçesinde bu birleşik fiil yapısında fiilden önce gelen ad veya ad grubu fiile yalın halde veya iyelik eki getirilerek bağlanır. Oluşan birleşik yapıdaki ad ya da ad grubu fiilin öznesi gibidir:

Devler qalaga girgendoq, qast etip, iyis alma başlaylar. “Devler kuleye girer girmez, niyet ederek, **koku almaya** başlamışlar.” (DKM, 137).

Bular yal almaq uçun, güç cıymaq uçun bir şaharda toqtaylar. “Bunlar **dinlenmek** için, güç toplamak için bir şehirde mola vermişler.” (DKM, 192)⁹⁵.

Anası onu sözün böle. “Annesi onun **sözünü kesmiş.**” (DKM, 141).

Ol bir gesek et alır edim dep, qolun uzatgan. “O bir parça et alırdım diye **elini uzatmış.**” (DKM, 20)⁹⁶.

Biraz qulaq salıp tñlagız çı! “Biraz **kulak kabartıp** dinleyiniz!” (DKM, 214).

Biz şondan tergev almaga gerekbiz. “Bizim bundan **ders almamız** gerekir.” (GB, 120.6).

⁹⁵ *Bular yal almaq uçun, güç cıymaq uçun bir şaharda toqtaylar.* “Bunlar **dinlenmek yeniden güç toplamak** için bir şehirde mola vermişler.” (DKM, 192).

⁹⁶ *Ol bir gesek et alır edim dep, qolun uzatgan.* “Bir parça et almak için **elini uzatmış.**” (DKM, 20).

Antika qatınını ayavlu qızına tez göz tiye. “Nadir kadının kıymetli kızına tez **göz değer.**” (KAD, 51, 191).

Başyel balah geltirer. “Başyel **belâ getirir.**” (KAD, 80, 569).

Ariw yırğa yüregibiz açıla. “Güzel şarkıyla **yüreğimiz ferahlıyor.**” (KTS, 23).

b. Bu grupta yer alan birleşik fiillerde araya kelime girebilir.

Xintiv aşap toyganda, “ağalarından” iznu da alıp. “Hintiv yemek yiyip doyduktan sonra, ağabeylerinden (gitmek için) **izin almış.**” (DKM, 53).

Mitiş ircayıvun da buzmay. “Mitiş **keyfini bozmaz.**” (DKM, 94).

Allāhını rahmatından umut da üzme. “Allah’ın rahmetinden **ümidini kesmez.**” (GB, 65.3).

‘Abdullāh yaxşı sıylı gişi bolmaqqa inkārılıq da etmeymen. “Abdullah’ın iyi, itibarlı biri olduğunu **inkâr da etmiyorum.**” (GB, 133.16-134.1).

4.2.1.2. Nesne + fiil bağlantısı ile birleşenler

Bu grupta ise fiilden önceki ad veya ad grubu, fiile nesne ile bağlanır: *pabuç bırak-* “taviz vermek”, *hapı yut-* “kötü bir duruma düşmek” vb (Pekacar, 2017: 638.2).

Kumuk Türkçesinde fiilden önceki ad veya ad grubu, fiile bir nesne bağlantısı ile bağlanır:

Atım Xintiv, -dep cavap bergen. “Adım Hintiv, diye **cevap vermiş.**” (DKM, 45).

Devler Xintivge qaytma iznu bere. “Devler Hintiv’e geri dönmek için **izin vermişler.**” (DKM, 74).

Xintivge de salam aytarsan. “Hintiv’e de **selam söylersin.**” (DKM, 107).

Adamın xadirin adam bilir. “Adamın **kıymetini adam bilir.**” (KAD, 41, 57).

Adilli adilsizge sır çeçmes. “Adaletli adaletsiz **sır açmaz.**” (KAD, 41, 61).

Al bulan yaşıl ariv yaraşır, göknü de qoşsa gözün qamaşır. “Al ile yeşil iyi yakışır, maviyi de katsa, **gözün kamaşır.**” (KAD, 45, 105)⁹⁷.

Bayga inanıp, yarlı eki ögüzünden quru qalğan. “Zengine inanan fakir, iki öküzünden **mahrum kalmış.**” (KAD, 81, 591).

⁹⁷ *Al bulan yaşıl ariv yaraşır, göknü de qoşsa gözün qamaşır.* “Al ile yeşil güzel yaraşır maviyi dekatsa, **gözün kamaşır.**” (KAD, 45, 105).

Börk haqıl bermey, çepken çarx bermey. “Kalpak (genellikle kürk) **akıl vermez**, cepken vücut vermez.” (KAD, 91, 742).

Etme bilgen ebin tabar. “Yapmasını bilen **çaresini bulur.**” (KAD, 121, 1145).

Gölentkisine qiymat bermes. “Gölgesine **kıymet vermez.**” (KAD, 167, 1787).

Molla özüne yol taba. “Molla kendine **yol bulur.**” (KAD, 187, 2067).

Açık avuz aç qalmas. “Açık ağız **aç kalmaz.**” (KTA, 18).

Onu işine yaxşı baha bermeymen. “Onun işine çok **değer vermiyorum.**” (KTS, 58).

4.2.1.3. Yer tamlayıcısı + fiil bağlantısı ile birleşenler

Bu grupta, fiile bağlanan ad yönelme, bulunma ve ayrılma hali ekleri alabildiği için bir yer tamlayıcısı niteliğindedir: *avuç içine al-* “birisini istediğini yapacak şekilde etkilemek, yönetmek”, *içine at-* “ sıkıntısını, üzüntüsünü belli etmemek”, *kendinden geç-* “kendini kaybetmek” gibi (Korkmaz, 2017: 638.3).

Kumuk Türkçesinde fiile bağlanan bir isim yönelme, bulunma, çıkma hâli ekleri alabildiği için bir yer tamlayıcısı görevindedir:

Meni dosum ibrahimge şahatlıq etgen zatı otga salmağa yaramas. “Benim dostum İbrahim’e şahitlik eden şeyi **ateşe atmak** uygun olmaz.” (GB, 66.2-3).

Çaban ögüz yoldaşın yoldan çıkarır. “Koşan öküz yoldaşını **yoldan çıkarır.**” (KAD, 98, 821).

Gişige yamanın betine ayt. “İnsanın kötü yanını **yüzüne söyle.**” (KAD, 125, 1200).

Tülkü eki kere tuzağa düşmes. “Tilki iki kere **tuzağa düşmez.**” (KAD, 238, 2751).

Ana aytğannı etmegen, negetine yetmegen. “Annenin dediğini yapmayan, **muradına ermemiş.**” (KTA, 138).

Aqsaq da alğa çığa, hüneri artıq busa. “Aksak da **öne çıkar**, hüneri çok ise.” (KTA, 174).

Avuzdan çığan erşi söz hökünüp esge tüşer. “**Ağızdan çıkan** çirkin söz pişmanlıkla hatırlanır.” (KTA, 365).

Biz tañ belgide yolğa tüşdük. “Biz tan vaktinde **yola düştük.**” (KTS, 69).

Şolay etmese yurtlulanı aldında gözden tüşecek. “Böyle yapmasa köylülerin **gözünden düşecek.**” (KTS, 143).

Araçısı tiziw busa, keli baş da erge barır. “Aracısı becerikli olursa kel de **evlenir.**” (KTS, 176).

Şu yerde ol lap dep esime tüşdü. “O birden **aklıma geldi.**” (KTS, 187).

Şoğar açuwğa olar da hali menden seni de öltürse, teppe-teñ bolabız,- degen Umaqay da masxarağa salıp. “Onun intikamını almak için onlar da şimdi benim tarafımdan seni öldürürlerse tam denk oluruz, demiş Umakay da işi **şakaya vurup.**” (KTS, 195)

Geçe ortalap biz yolğa çıqdıq. “Gece yarısı biz **yola çıktık.**” (KTS, 216).

O gün daim meni esimde qalğan. “O gün daima benim **aklımda kaldı.**” (KTS, 285).

Segizinçi asruda, xazarlar bulanğı uzaq qanlı yabuşuwlardan soñ, arap busurman din yayıwçu asgerler Derbent şaharnı qolğa alalar. “Sekizinci asırda Hazarlarla yaptıkları uzun savaşlardan sonra Müslüman Arap din yapıcı askerler Derbent şehrini **ele geçirirler.**” (KTS, 377).

4.2.1.4. Zarf + fiil bağlantısı ile birleşenler

Bu gruptaki birleşmelerde, fiilden önceki ad fiilin zarfı vazifesini alır: *kabak çiçeği gibi açıl-* “utangaçlıktan uzaklaşarak serbest davranmak”, *kan ağla-* “çok üzülme”, körü körüne bağlan- “iyiyi kötüyü ayırmadan ardından gitmek, inanmak”, *aç kal-* “karnını doyuramamak”, *alıp yürü-* “gelişmek, çoğalmak, itibarı, değeri artmak” vb (Korkmaz, 2017: 638.4).

Kumuk Türkçesinde bu gruptaki kalıplaşmalarda, fiilden önceki ad fiilin zarfı görevindedir:

Uruçunu tutup para-parasın çığarma gerek! “Hırsız yakalayıp **paramparça etmeli!**” (DKM, 39).

Şonu uçun ‘İsā payhammar sav qalğan. “Bunun için İsa peygamber **sağ kalmıştır.**” (GB, 63.1).

Alim işge çomart, sözge qızganç bolur. “Âlim işe cömert, söze **açgözlü olur.**” (KAD, 47, 133).

Qaygılı gün görsem de, qara gün görmeyim. “Kaygılı gün görsem de **kara gün görmeyeyim.**” (KAD, 162, 1710).

Qol qolnu cuvar, bet betge bagar. “El eli yıkar, **yüz yüze bakar.**” (KAD, 170, 1824).

Paqırlıq ayıp tügül, boş turmaqlıq ayıp. “Fakirlik ayıp değil, **boş durmak ayıp.**” (KAD, 204, 2279).

Sabanıñ altın busa da haydamasañ aç qalırsan. “Sabanın altın olsa da sürmezsen aç kalırsın.” (KAD, 209, 2336).

Aç tur, tınç tur; gişini incitme. “Aç dur, rahat dur; başkasını incitme.” (KTA, 28).

Sözüm uçiteller bulan yoluğuwdan başlağan soñ, oyumnu olanı atına adreslendirmekni ariw göremen. “Söz, öğretmenlerle görüşme konusundan açılınca, düşüncelerimi onlara tevcih etmeyi uygun görüyorum.” (KTS, 26).

Biz paraxat turmağa bolmaybız. “Biz rahat duramıyoruz.” (KTS, 343).

Sayaq qalsın süygenlik başda haqıl qoymayğan. “Başiboş kalsın aşk başta akıl koymayan.” (TDEMAS, 570).

4.2.2. İki Ögeli Kalıplaşmış Birleşik Fiiller

Taradığımız metinlerden hareketle Kumuk Türkçesinde iki ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller, tek ögeli kalıplaşmış birleşik fiillere nazaran az görülür.

Bu grupta yer alan kalıplaşmış yapılarda, fiilden önceki ad ögeleri birden fazla olabilir. Korkmaz, bu gruptaki alt grupları şöyle gösterir (2017: 639):

4.2.2.1. Nesne + özne + fiil bünyesinde birleşenler

Bu alt gruba giren birleşmeler Türkiye Türkçesinde şu şekildedir: *Ağzını bıçak açma-* “üzüntüden konuşamaz duruma gelmek”, *yüreğini korku sar-* “büyük bir korkuya düşmek, çok korkmak” vs.

Kumuk Türkçesinde bu türde kalıplaşmış birleşik fiiller vardır. Ancak bu lehçede kullanımı seyrektiler:

Seni kepiñni kim buzgan? “Senin keyfini kim bozdu?” (DKM, 119) “keyfini kaçırmak, üzülmek”

Eşek xurmanı xadirin ne bilsin? “Eşek hurmanın kıymetini ne bilsin.” (KAD, 119, 1120).

4.2.2.2. Nesne + yer tamlayıcısı + fiil bünyesinde birleşenler

Türkiye Türkçesinde bu alt gruba giren yapılar: *kelleyi koltuğa al-* “ölümü göze almak”, *dizgini elden kaçı-* “kontrolü kaybetmek” vs.

Kumuk Türkçesinde bu tür kalıplaşma ile yapılan birleşik fiiller bulunur:

Ni'matnı ni'mat bilmegen balahnı başına alar. “Nimeti nimet bilmeyen belâyı başına alır.” (KAD, 192, 2120).

Aytğaniğa inanmaylar adam yerine qoymaylar. “Dediğine inanmazlar, **adam yerine koymazlar.**” (KŞSY, 49).

4.2.2.3. Yer tamlayıcısı + özne + fiil bünyesinde birleşenler

Türkiye Türkçesinde bu yapıda birleşenler: *Yüreğine korku düş-* “korkmak, korkuya kapılmak”, *canına ot tıka-* “öldürmek, ortadan kaldırmak” vs.

Kumuk Türkçesinde bu kalıplaşmayla yapılan birleşik fiiller vardır:

Onu gözüne yarıq tüşüp yibere. “Onun **gözüne bir ışık çarpmış.**” (DKM, 205).

Mitişni ayagina baş urup, aytalar. “Mitiş’in **ayağına kapanıp** af dilemişler.” (DKM, 101).

Gözüne yuxu girmes. “**Gözüne uyku girmez.**” (ŞHASS, 61/20).

5. SÖZLÜK

1. İsim+Yardımcı Fiil

1.1. Al- “almak; harcamak, sarf etmek; işgal etmek, ele geçirmek; satın almak”

abat al- “adım atmak, ilerlemek”

aldın al- “bir şeyin önünü almak”

belgililik al- “ün kazanmak”

belgi al- “işaret almak”

boynuna al- “sorumluluğu üzerine almak”

can al- “can almak”

cawap al- “cevap almak”

darman al- “güç almak”

esge al- “hatırlamak”

gönüñ al- “teskin etmek, yatıştırmak”

göz alga al- “dikkate almak”

gözge al- “göze almak”

günahın al- “günahını almak”

haqıl al- “akıl almak”

havqatımni al- “kuvvetimi almak”

‘ibrat al- “ibret almak”

iyisin al- “kokusunu almak”

iznu da al- “izin almak; izin istemek”

kem al- “kötülemek”

kep al- “keyif almak, keyiflenmek”

küy al- “huzur bulmak”

nasibimni al- “nasibimi almak”

ortağa al- “birini, birşeyi ortaya almak, kuşatmak”

öç al- “intikam almak”

payın al- “hakkını almak”

qatın al- “evlenmek”

qolğa al- “ele geçirmek; esir almak”

qolların da al- “teker teker vedalaşmak”

qolun al- “tokalaşmak”

salamın al- “selamını almak”

soraw al- “sorguya çekmek”

tergev al- “ders almak”

tınış al- “teneffüs etmek”

ülgü al- “örnek almak”

üstüne al- “yanlarına almak”

xuy al- “huy almak”

yal al- “dinlenmek, yeniden güç toplamak; yerinde saymak”

yol al- “dinlenmek; yol almak”

1.2. Ayt- “söylemek, demek; anlatmak, nakletmek, hikâye etmek”

haber ayt- “haber vermek”

salam ayt- “selam söylemek”

söz ayt- “söz söylemek”

tüz ayt- “doğru söylemek”

yalgan ayt- “yalan söylemek”

yas ayt- “yas tutmak”

1.3. Ber- “vermek, sunmak, takdim etmek; teslim etmek”

ahamiyat ber- “önem vermek”

altın suw ber- “yaldızlamak”

art ber- “birine sırtını dönmek”

at ber- “ad vermek”
‘azāb ber- “azap vermek”
baha ber- “değer vermek”
barakalla ber- “teşekkür etmek”
buyruk ber- “buyruk vermek”
cān ber- “can vermek, ölmek”
cawap ber- “cevap vermek”
ceza ber- “ceza vermek”
ças ber- “selam vermek”
çul ber- “sır vermek”
dars ber- “ders vermek”
emānat ber- “emanet vermek”
fayda ber- “fayda vermek”
güç ber- “güç vermek”
habar ber- “haber vermek”
haqıl ber- “akıl vermek”
ixtiyar ber- “izin vermek; yetki vermek”
iznu ber- “izin vermek”
kızın da ber- “kızını vermek”
la‘nat ber- “lanet okumak”
lezzet ber- “lezzet vermek”
mal ber- “mal vermek”
purmān ber- “izin vermek”
qarar ber- “karar vermek”
qıymat ber- “değer vermek”
qız ber- “kız vermek”

qol ber- “el vermek”

qorquw ber- “korkutmak”

rahathq ber- “rahat vermek”

rızqı ber- “rızk vermek”

ruh ber- “ilham vermek”

salām ber- “selam vermek”

savluq ber- “sağlık vermek”

ses ber- “ses vermek”

sır ber- “belli etmek; sır vermek”

soñ ber- “son vermek”

söz ber- “söz vermek, vadetmek”

suval ber- “ hesap vermek”

süyüvün ber- “sevgisini vermek”

şavla bermek “ışık vermek, aydınlatmak”

şehit ber- “şehit vermek”

tergew ber- “dikkat etmek”

töşün berip toqta- “birine göğüs çıkarıp beklemek; korkmamak”,

uruşbat ber- “rüşvet vermek”

xırın ber- “inat etmek”

xorluq ber- “kötülük etmek”

yarıq ber- “ışık vermek”

yer ber- “yer vermek”

yol ber- “yol vermek”

yüz ber- “yüz vermek”

zaral ber- “zarar vermek”

1.4. Bol- “olmak; -abilmek; bir yerde olmak, bulunmak, mevcut olmak; vuku bulmak, meydana gelmek”

adat bol- “adet olmak”

amal bol- “çâre olmak”

ariv bol- “güzel olmak”

aş bol- “afiyet olmak”

avara bol- “zahmet etmek”

avur bol- “ağırlaşmak”

ayavlu bol- “kıymetli olmak”

bar bol- “çoğalmak”

baxane bol- “bahane olmak”

bay bol- “zengin olmak”

biyabur bol- “rezil olmak

borçlu bol- “borçlu olmak”

devletli bol- “zengin olmak”

dos bol- “dost olmak”

ep bol- “çare olmak”

habarın bol- “haberi olmak”

habas bol- “beyhude olmak”

halal bol- “helal olmak”

haram bol- “haram olmak”

hasiret bol- “çok istemek”

haşiq bol- “aşık olmak”

kapārat bol- “kefaret olmak”

karangı bol- “kararmak”

kefil bol- “kefil olmak”

kem bol- “eksik olmak”

konak bol- “misafir olmak”

köp bol- “çok olmak”

mu‘teber bol- “toplamak”

nalat bol- “lanet olmak”

namart bol- “iharet etmek”

nasipli bol- “nasilpli olmak”

osal bol- “cesur olmak”

ökdem bol- “kibirlemek, büyülemek, burnu büyülemek”

paydalı bol- “faydalı olmak”

perişan bol- “perişan olmak”

paşmān bol- “kederlenmek, üzölmek”

qabul bol- “kabul olmak”

qarşı bol- “birine, bir şeye karşı olmak; rast gelmek, rastlamak, karşılaşmak”

qart bol- “yaşlanmak”

qurman bol- “kurban olmak”

razi bol- “razı olmak”

saq bol- “dikkat etmek”

sav bol- sağ olmak”

sebeb bol- “sebeb olmak”

sevap bol- “sevap olmak”

soqur bol- “kör olmak”

şat bol- “mutlu olmak, sevinmek”

şay bol- “mert olmak”

şıplık bol- “sakinleşmek”

tamaşa bol- “şaşırmak”

tarçık bol- “muhtaç olmak”

tas bol- “kaybolmak”

taza bol- “temiz olmak”

tez bol- “çabuk olmak”

yaravlu bol- “yararlı olmak”

yav bol- “düşman olmak”

yazıq da bol- “yazık etmek”

yes bol- “sahip olmak”

yoq bol- “yok olmak”

yuvuk bol- “yakın olmak”

yük bol- “yük olmak”

za‘ip bol- “zayıf olmak”

zalım bol- “zalim olmak”

zengin bol- “zengin olmak”

1.5. Çek- “çekmek, görmek, yaşamak, başına gelmek, geçirmek, sigara içmek; tartmak”

ah çek- “ıstırap çekmek, azap çekmek”

kep çek- “sefahat sürmek, ömrünü sefahatle geçirmek; keyif çatmak”

zar çek- “eziyet çekmek, kederlenmek, gamlanmak”

1.6. Çıq- “çıkmaq, gitmek, yollanmaq; doğmaq; tırmanmaq,; filizlenmek, yayımlanmaq;
ortaya çıkmak, meydana gelmek, olmak, vuku bulmaq; sonuç vermek; ayrılmak; fırlamak;
bir yerden gelme olmak; çıkmak, öyle olduğu anlaşılmaq; karşılaşmaq, rast gelmek vs.”

açuwları çıq- “kızmak, öfkelenmek”

aldına çıq- “önüne çıkmak, yanına gelmek”

artına çıq- “bitirmek, sona erdirmek”

atı çıq- “meşhur olmak, tanınmak”

avuzuñdan çıq- “ağzından çıkmak”

awğa çıq- “ava çıkmak”

başı çıq- “bir şeyi anlamak, kavramak”

bavga çıq- “bağa çıkmak”

canı çıq- “canı çıkmak”

esden çıq- “unutmak, aklından çıkmak”

hızda çıq- “raydan çıkmak”

kökge çıq- “göge çıkmak”

ot çıq- “ateş çıkmak”

özü çıq- “ortaya çıkmak”

purmanından çıq- “sözünden çıkmak”

qavga çıq- “kavga çıkmak”

qırğa çıq- “dışarı çıkmak”

qoldan çıq- “bir şeyi kaçırmak”

tışgari çıq- “uzaklaşmak”

tüz çıq- “doğru çıkmak”

yazığı çıq- “birine acımak, merhamet etmek”

yolğa çıq- “yola çıkmak”

yoqğa çıq- “büsbütün kaybolmak, hiçe inmek”

1.7. Et- “yapmak”

açıq et- “açıklamak”

‘amal et- “amel etmek”

amanat et- “emanet etmek”

arz et- “istemek”

aş et- “yemek yapmak”

av et- “avlamak”

avaz et- “ses çıkarmak”

ayan et- “ortaya koymak”
ayıp et- “suçlamak, ayıplamak”
azat et- “serbest bırakmak”
baha et- “değer biçmek”
bahana et- “bahane etmek”
balah et- “bela etmek, dert etmek”
biyabur etmek “rezil etmek, beş paralık etmek”,
borç et- “borç yapmak”
bütün et- “tam yapmak”
çaç et- “bağlamak”
çapgın et- “saldırmak”
dalil et- “delil etmek”
davam et- “devam etmek”
duşmanlıq et- “düşmalık etmek”
es et- “fark etmek”
habar et- “haber vermek”
halek et- “helak etmek, mahvetmek”
hile et- “hile yapmak”
his et- “hissetmek”
hoşbeş et- “sohbet etmek”
hürmet et- “hürmek etmek”
‘ibadat et- “ibadet etmek”
inkar et- “reddetmek”
isbat et- “ispat etmek”
kep et- “keyif etmek”
kömek et- “yardım etmek”

kulluk et- “yardım etmek”
lakır et- “şakalaşmak”
laqırt et- “konuşmak”
layla et- “zikretmek”
müsada et- “müsaade etmek”
parz et- “farz etmek”
paşman et- “üzmek”
qabul et- “kabul etmek”
qara et- “kara etmek”
qulluq et- “hizmet etmek”
raxmat et- “rahmet etmek”
rezil et- “rezil etmek”
rızqı et- “rızıklandırmak”
sabur et- “sabretmek”
sadağa et- “sadaka vermek”
sawbol da et- “teşekkür etmek”
sawğat et- “hediye etmek”
ses et- “ses vermek”
şart et- “sözleşmek”
şat et- “sevindirmek”
şatlıq et- “sevindirmek”
şükür et- “şükretmek”
şükürlük et- “şükretmek”
talab et- “istemek”
tamām et- “tamamlamak”
tanış et- “tanıtmak, bilgi vermek, malumat vermek”

tarucama et- “tercüme etmek”
tas et- “kaybetmek”
tasbih et- “teşbih etmek”
taşa et- “taşa tutmak”
tavba et- “tövbe etmek”
tavekel et- “karar vermek”
teñ et- “denk etmek”
ters et- “yanlış yapmak”
toba et- “tövbe etmek”
toy et- “düğün yapmak”
tüz et- “doğru yapmak”
yah et- “azmetmek”
yaman et- “kötü etmek”
yarıq et- “aydınlılatmak”
yartım et- “yardım etmek”
yas et- “ölümüne ağlamak, arkasından gözyaşı dökmek”
yaxşı yol etmek “uğurlamak, iyi yolculuklar dilemek”
yaxşılıq et- “iyilik yapmak”
yeslik et- “sahip olmak”
yolcu et- “yolcu etmek”
yoq et- “yok etmek”
zavh et- “zevk almak”
zawx et- “zevk etmek”
zaya et- “ziyan etmek”
zina et- “zina etmek”
vasiyat da et- “vasiyet etmek”

zindan et- “zindan etmek”

zina et- “zina etmek”

1.8. Gel- “gelmek; başlamak, girmek; işitilmek, gelmek; bir şeye razı olmak; çekmek”

başına gel- “başına gelmek”

çer gel- “zorluk gelmek”

esi gel- “düşünmek”

esinge gel- “aklına gelmek, hatırlamak”

güç gel- “güç gelmek”

haqılğa gel- “ayılmak, şuurunu yerine gelmek”

hoş gel- “hoş gelmek”

imanlıq gel- “inanç gelmek”

karşı gel- “karşı gelmek”

kepi gel- “keyfi gelmek”

qarşı gel- “karşılaşmak, rast gelmek, rastlamak”

qolğa gel- “düşmana teslim olmak”

qonaq gel- “misafir olmak”

quwat gel- “kuvvet gelmek”

ras gel- “karşılaşmak, rast gelmek”

xabar gel- “haber gelmek”

xoşuna gel- “hoşuna gitmek, beğenmek”

yılawu gel- “gözlerine yaş gelmek, ağlayası gelmek”

yuxusu gel- “uykusu gelmek”

yuvuq gel- “yaklaşmak”

1.9. Gör- “görmek, seyretmek; saymak, hesaba katmak, itibara almak; farz etmek, zannetmek, tahmin etmek”

ariw gör- “iyi olmak, uygun görmek, beğenmek”

çola gör- “fırsat görmek”

eksik gör- “eksik görmek”

payda gör- “fayda görmek”

gün gör- “yaşamak”

iş de gör- “iş görmek”

oñ gör- “iyi geçmek”

özünü işin gör- “kendi işini görmek; başkasının işine karışmamak”

payda gör- “kâr elde etmek, kazanç sağlamak”

qaygı gör- “kaygı görmek”

razi gör- “razı olmak”

ten gör- “denk görmek”

tüş gör- “rüya görmek”

zaral gör- “zarar görmek”

1.10. Qal- “kalmak; ertelemek, sonraya bırakılmak, geri atılmak; gelmemek, kaçırmak, devam etmemek; düşmek, uğramak, isabet etmek; mahrum kalmak, yoksun kalmak, kaybetmek”

aç qal- “aç kalmak”

artda qal- “arkada kalmak”

az qal- “ramak kalmak”

borç qal- “borç kalmak”

boş qal- “boş kalmak”

dert qal- “dert kalmak”

duv qal- “boş kalmak”

esen qal- “sıhhatli kalmak, sağlam kalmak”

esinde qal- “aklında kalmak”

geç qal- “geç kalmak, gecikmek”

geri qal- “geri kalmak”

gözün kal- “gözü kalmak”

günahlı qal- “suçlu çıkmak”

hasiret qal- “hasret kalmak”

hayran qal- “hayran kalmak”

maxrum qal- “mahrum kalmak”

quru qal- “yok olmak; yoksun kalmak”

sav qal- “sağ kalmak”

sayaq qal- “başıboş kalmak”

suvsuz qal- “susuz kalmak”

tul qal- “dul kalmak”

uzaq qal- “geç kalmak; uzamak”

üyde qal- “evde kalmak”

xatırı qal- “kırılmak”

yanız kal- “yalnız kalmak”

yolda qal- “yolda kalmak”

1.11. Qıl- “yapmak, etmek, işlemek, kılmak”

kāmil qıl- “tam kılmak”

namaz qıl- “namaz kılmak”

qast qıl- “gayret etmek, gayret göstermek, çabalamak”,

qurban qıl- “kurban kılmak”

sucda qıl- “secde etmek”

tamām qıl- “tamamlamak”

1.12. Qoy- “bırakmak, kesmek, son vermek, durdurmak; müsaade etmek, izin vermek; yanına yaklaştırmak”

adam yerine qoy- “adam yerine koymak”

at qoy- “isim koymak”

ertenge qoy- “müsaade etmek, izin vermek”

haqıl qoy- “akıl koymak”

işni qoy- “işi durdurmak, işe ara vermek”

küyünde qoy- “tavında bırakmak”

quru qoy- “boş bırakmak”

rahat qoy- “rahat bırakmak”

sav qoy- “sağ bırakmak”

tariqsız zatı qoy- “lüzumsuzluğu bırakmak”

tınç qoy- “rahat bırakmak”

yanız qoy- “yalnız bırakmak”

yerine qoy- “yerine koymak”

yetim qoy- “yetim bırakmak”

yolda qoy- “yolda bırakmak”

1.13. Sal- “koymak; yerleştirmek; sermek, yaymak; bırakmak, sıralamak, yaymak, döşemek; salıvermek, serbest bırakmak; yöneltmek, göndermek, sevk etmek; düşürmek, sürüklemek, sokmak; yapmak, kurmak; sebep olmak, yol açmak, ortaya çıkarmak; göndermek, yollamak vs.”

ahlıma sal- “aklıma koymak”

aldına sal- “önüne koymak”

arabızga da salıp “aramıza almak”

artga sal- “düşünmek”

aş sal- “yiyecek koymak”

at sal- “ad koymak”

aw sal- “ağ koymak, ağ atmak”

axır sal- “son vermek”

baş sal- “baş koymak”

başın sal- “başını vermek”

başına sal- “birine akıl vermek”

bav sal- “bağ bağlamak”

belgi salmaq “*bir şeye* işaret koymak; *bir şeyi* işaretlemek”

davğa sal- “belaya sokmak”

dert sal- “dert salmak”

dorbaga da sal- “torbaya koymak”

esine sal- “hatırlamak”

göz sal- “göz koymak”

gözyaş sal- “gözyaşı dökmek”

huya sal- “bağırmaq”

içine sal- “içine koymak”

imān sal- “iman etmek”

işge sal- “ortaya koymak”

kisesine sal- “cebine koymak”

ortaga da sal- “aralarına almak”

ot sal- “ateşlemek, yakmak, yangın çıkarmak”

otga sal- “ateşe atmak”

pal sal- “fal açmak, fal bakmak”

qol sal- “imzalamak, imza koymak, imza atmak”,

qulaq sal- “kulak kabartmaq, kulak vermek, dinlemek”

salavat sal- “salavat göndermek; dua okumak”

suv sal- “su koymak”

taş sal- “taş koymak”

tuvra sal- “uçuruma atmak”

tübüne sal- “dibine koymak”

uya sal- “yuva yapmak, yuva kurmak”

xabar sal- “haber vermek”

xorluq sal- “horluk gelmek”

yara sal- “yaralamak, yara açmak”

yer sal- “yerine koymak”

yolga sal- “yollamak, yolcu etmek”

yügen sal- “dizgin koymak”

1.14. Tap- “bulmak, keşfetmek; doğurmak”

amal tap- “çare bulmak”

avruv tap- “hasta olmak”

bet tap- “yüz bulmak”

cavap da tap- “cevap bulmak”

çor tap- “zorluk bulmak”

darman tap- “güç bulmak”

dos tap- “dost bulmak”

es tap- “aklı başına gelmek, aklını başına almak”

küyün tap- “huzur bulmak”

oy tap- “düşünmek”

oyun tap- “sıkıntı çekmek”

qız tap- “kız doğurmak”

qor tap- “zorlanmak”

ulan tap- “oğlan doğurmak”

yalın tap- “rahat yüzü görmek”

yaş tap- “çocuk doğurmak”

yol tap- “yol almak”

1.15. Tut- “tutmak, yakalamak, avlamak; tutuklamak; hapse koymak; yerine getirmek, gerçekleştirmek, ifa etmek; muhafaza etmek, korumak”

‘ādat tut- “adet edinmek”

aralıq tut- “birisiyle ilişki kurmak”

dos tut- “dost edinmek, dost olmak”

esinde tut- “aklında tutmak”

front tut- “cepte tutmak”

göz alğa tut- “hatırında tutmak, unutmamak”

oraza tut- “oruç turmak”

ornun tut- “yerini tutmak”

qolga tut- “elde tutmak”

sözü tut- “kabul görmek”

taziyatıq tut- “yasını tutmak”

topğa tut- “topa tutmak”

tüz yol tut- “doğru yol tutmak”

yalçı tut- “işçi tutmak”

yas tut- “yas tutmak”

yoldaş tut- “yoldaş edinmek”

1.16. Tüş- “düşmek; inmek”

aburdan tüş- “hürmetten düşmek”

ari tüş- “uzak düşmek”

artıma tüş- “peşime düşmek”

balahğa tüş- “belaya uğramak”,

erge tüş- “yere düşmek”

esine tüş- “hatırlamak”

gözü tüş- “beğenilmek, hoşla gitmek”

gözüne yarıq tüş- “gözüne ışık düşmek”

gözünden tüş- “gözünden düşmek”

habar tüş- “halka ulaşmak”

haldan tüş- “yorulmak”

hızına tüş- “peşine düşmek”

imkanlıq da tüş- “imkan bulmak”

işğe tüş- “işe alınmak”,

ot tüş- “ateş düşmek”

oyğa tüş- “akla gelmek”

qolğa tüş- “ele geçmek; esir olmak”

qoluna tüş- “eline geçirmek”

qonaq tüş- “misafir olmak”

soyma tüş- “kesmek”

tuzagına tüş- “tuzagına düşmek”

yerge tüş- “yere inmek”

yesir tüş- “esir düşmek”

yolğa tüş- “yola çıkmak, yola koyulmak”

ziyanğa tüş- “ziyana düşmek”

1.17. Ur- “vurmak; dövmek, kamçulamak, kırbaçlamak; çarpmak, atmak”

ah ur- “inlemek, inildemek”

awzuna kirit ur- “birini susturmak”

baş ur- “selamlamak, selam vermek; başvurmak”

buraw ur- “delmek, burgulamak”

geri ur- “karşı gelmek, engellemek, geri çevirmek”

hars ur- “ses çıkarmak”

itiw ur- “ütülemek”,

kaza ur- “çapalamak, zararlı otları ayıklamak”,

kirit ur- “*bir şeye* kilit vurmak”

sürgü ur- “yontmak, rendelemek”

yerge ur- “yere vurmak”

2. Sıfat + bol- Yardımcı Fiili (Karmaşık Fiil)

alacak bol- “alacak olmak”

alğan bol- “istemiş olmak”

aytgan bol- “söylemiş olmak”

baragan bol- “gitmiş olmak”

belgilengen bol- “sözlenmek”

berecek bol- “verecek olmak”

bergen bol- “vermek”

bilgen bol- “bilmiş olmak”

bolgan bol- “olmuş olmak”

çığacaq bol- “çıkacak olmak”

erişmecek bol- “kavuşmayacak olmak”

esgermegen bol- “anmak”

eslemegen bol- “fark etmek”

gelgen bol- “getirmiş olmak”

göregen bol- “görür olmak”

işlenegen bol- “yapılır olmak”

kalgan bol- “kalmış olmak”

oxuyğan bolmaq “okuyor gibi olmak, okuyor gibi görünmek”

ölecek bol- “ölecek olmak”

ölgen bol- “ölmek”

ötegen bol- “geçmiş olmak”

süyegen bol- “sevmiş olmak

taygan bol- “kaymak”

toqtagan bol- “durmuş olmak”

tüşgen bol- “düşmek”

unutgan bol- “unutmuş olmak”

yatgan bol- “yatmış olmak”

yayılgan bol- “dağıtılmak”

yibergen bol- “göndermek”

yoragan bol- “tahmin etmek”

3. Esas Fiil + Zarf Fiil Eki + Yardımcı Fiil (Tasvir Fiiller)

3.1. Al- “almak; harcamak, sarf etmek; işgal etmek, ele geçirmek; satın almak”

aylanıp al- “dolanıp durmak”

aytıp al- “söylemek, beyan etmek”

barıp al- “gitmek”

berip al- “vermek”

bölüp al- “bölmek”

cıdırıp al- “keserek almak”

cıya al- “düşünebilmek”

çomup al- “bandırmak”

çıgarıp al- “çıkarmak”

çöplep al- “toplamak”

etip al- “yapmak”

gaçırıp al- “kaçırıp almak”

gelip al- “gelmek”

gesip al- “kesmek”

göre al- “görebilmek”

göterip al- “götürüp yerleştirmek”

kagıp al- “kapmak”

karap al- “bakmak”

kesip al- “kesmek”

kıyıp al- “kıymak”

kutğarıp al- “kurtarmak”

mayırıp al- “sökme”

oğup al- “okuyabilmek”

orup al- “biçmek”

oynap al- “biraz oynamak”

qarılep al- “ölçüp almak”

qoyup al- “koyup almak”

qurşap al- “sarmak”

qutğara al- “kurtarabilmek”

salıp al- “göndermek”

sanap al- “sayıp almak”

satıp al- “satın almak”

saylap al- “seçmek”

sıdırıp al- “sıyırmak”

suvurup al- “söküvermek”

süyrep al- “sürüyüp gitmek”

süyüp al- “sevip almak”

tabıp al- “bulup almak”

tanıp al- “bilip almak”

tolturup al- “doldurmak”

utup al- “kazanabilmek”

yalbarıp al- “yalvarmak”

yarıp al- “yarmak”

yazıp al- “yazmak; kopya etmek”

yete al- “yetişebilmek”

yulqup al- “koparmak”

yuxlap al- “biraz uyumak, şekerleme yapmak”

3.2. Baq- “bakmak; birini gözetmek, hizmetini yapmak, bakmak; hastayı tedavi etmek; beslemek, otlatmak; birinin geçimini temin etmek; geçindirmek; herhangi bir tarafa yönelmek; birine takılmak, sataşmak, laf atmak, sarkıntılık etmek”

burlugup baq- “dönmek”

işlemey baq- “işlemeden bakmak”

ğarap bağ- “bakmak”

külep baq- “gülmek”

tartıp baq- “çekip bakmak”

yarılıp baq- “kesilip bakmak”

3.3. Bar- “gitmek, birine ziyaret maksadıyla gitmek, herhangi bir yöne ilerlemek, gelişmek”

ağılıp bar- “akıp gitmek”

alğasap bar- “aceleyle gitmek”

alıp bar- “bir şeyi götürmek”

alıp getip bar- “alıp götürmek”

artıp bar- “artmak, şiddetlenmek”

aylana bar- “dönüşmek”

aytıp bar- “arz etmek”

bağıp bar- “gitmek”

bay ete bar- “zengin etmek”

bayıp bar- “zenginleşmek”

bitip bar- “kötüye gitmek”
bola bar- “almak”
çaba bar- “koşmak”
çabıp bar- “koşturmak”
çaķırıp algasap bar- “acele gitmek”
çıga bar- “gitmekte olmak”
çıģıp bar- “ilerlemek”
çirkip bar- “ađrımak”
elte bar- “götürmek”
etişip bar- “yetişmek”
geçigip bar- “geç kalmak”
getip bar- “gitmek”
girip bar- “girmek”
göçüp bar- “bir yerden başka bir yere taşıtla veya yürüyerek göçmek”
göterip alıp bar- “taşıyıp götürmek”
güyüp bar- “ateşten yanmak”
haydap bar- “sürüp gitmek”
irip bar- “erimek”
irip bitip bar- “eriyip bitmek”
izley bar- “bakmak”
kıdıra bar- “bulmak”
ozdurup da bar- “çoğaltıp gitmek”
ölüp bar- “ölmek”
örlenip bar- “çıkılmak”
ösüp bar- “büyümek”
ötüp bar- “geçip gitmek”

oylaşa turup bar- “düşünmek”

qaçıp bar- “kaçışmak”

qartayıp bar- “yaşlanmak”

qastqıla turup bar- “niyetlenmek”

qattılaşa bar- “şiddetlenmek”

qısıla bar- “kısılmaya başlamak”

salıp bar- “koyup gitmek”

sönüp bar- “solgunlaşmak”

tıñlay bar- “dinlemek”

toyup bar- “doymak”

tutup bar- “alıp gitmek”

uçup bar- “uçup gitmek”

yarılıp bar- “yarılmak”

yavuqlaşa bar- “yaklaşmaya başlamak”

yete bar- “ulaşmak”

yetip bar- “yetişmek”

yetişip bar- “ulaşmak”

yırlay bar- “şarkı söylemek”

yuvuqlaşıp bara turup “gittikçe yakınlaşarak, yaklaşarak”

yürüp bar- “yürümek, gezmek”

3.4. Başla- “bir şeye başlamak, bir şeye girişmek”

algasata başla- “hızlandırmaya başlamak”

artlanıp başla- “dayanmaya başlamak”

atıla başla- “zıplamaya başlamak”

aytıp başla- “söylemeye başlamak”

çogup başla- “tırmanmaya başlamak”

gele başla- “gelmeye başlamak”
içe başla- “içmeye başlamak”
izley başla- “aramaya başlamak”
kıçıra başla- “çağırma”
oxup başla- “okumaya başlamak”
oynay başla- “oynamaya başlamak”
qıçırata başla- “gıcırdatmaya başlamak”
qozlay başla- “yavrulamaya başlamak”
sındıra başla- “kırmaya başlamak”
sibire başla- “silmeye başlamak”
söylep başla- “demeye başlamak”
yabuşa başla- “savaşmaya başlamak”
yawdura başla- “yağdırmaya başlamak”
yuyun-u başla- “yıkamaya başlamak”
yürülüp başla- “gönderilmek”

3.5. Ber- “vermek, sunmak, takdim etmek; teslim etmek”

alıp ber- “alıp vermek”

alıp ber- “bir şeyi başkası için almak veya satın almak”

barıp ber- “gidip vermek”

basıp ber- “sürünmek”

bazıp ber- “çekinmeden vermek”

bişirip ber- “pişirmek”

çeçip ber- “çözmek”

çıgarıp ber- “çıkarıp vermek”

eltip ber- “götürüp vermek”

etip ber- “yapmak”

geltirip ber- “getirip vermek”

görsutip ber- “göstermek”

ķaytarıp ber- “geri vermek”

naplap ber- “yađlanıp vermek”

onarıp ber- “hazırlayıp vermek”

oxup ber- “bir kimse için okumak”

oylaşıp ber- “düşünmek”

qaytarıp ber- “geri vermek”

quvurup ber- “kızartıvermek”

quyup ber- “koymak”

saylap ber- “seçip vermek”

sorap ber- “sorarak vermek”

soyup ber- “kesmek”

süyüp ber- “isteyerek vermek”

tartıp ber- “tartmak”

tıılap ber- “yapıvermek”

tögüp ber- “dökmek”

tutup ber- “tutsak edip vermek”

yalbarıp ber- “yalvarmak”

yazıp ber- “benim için yazmak”

3.6. Bil- “bilmek, haberdar olmak; bilim sahibi olmak; hissetmek, şuuruna varmak; idrak etmek, anlamak, kavramak; duymak, tanımak”

alıp bil- “alabilmek”

añlap bil- “anlayabilmek”

añlatıp bil- “anlatabilmek”

ayırıp bil- “ayırabilmek”

aytıp da bil- “söyleyebilmek”

barıp gelip bil- “gelip gitmek”

bere bil- “verebilmek”

etip de bil- “yapabilmek”

görüþ bil- “görebilmek”

iyislep bil- “koklayabilmek”

oþup bil- “okuyabilmek”

sawup bil- “sağabilmek”

söylep bil- “söyleyebilmek”

söyleþip bil- “anlaşma imkânı bulmak; anlaşma ihtimali bulmak”

3.7. Bit- “bitmek, sona ermek; geçmek, geride kalmak; vefat etmek, ölmek, can vermek”

añilap bit- “anlamak”

aşap bit- “yemek”

ayıgıp bit- “ayılmak”

ayırılıp bit- “ayrılıp gitmek”

aylanıp bit- “dönüşmek”

aytıp bit- “söylemek”

begelip bit- “pekişmek”

bişip bit- “olgunlaşmak”

buzlap da bit- “donmak”

buzup bit- “bozup bitirmek”

etilip bit- “göstermek”

görüþüp bit- “görüşmek”

kaytarıp bit- “geri almak”

ķaytıp bit- “dönüşmek”

külep bit- “gülmek”

metkenleşip bit- “kavuşmak”

ohup bit- “okumak”

orup bit- “biçmek”

oxup bitmek “okumak”

oylaşip da bit- “düşünmek”

paylap da bit- “paylaşmak”

qaytarıp bit- “geri almak”

qazılıp bit- “kazılmak”

qurup bit- “kurumak”

soğup bit- “dokunmak”

soraşip bit- “hal hatır sormak”

söylep bit- “konuşmak”

tayip bit- “kaybolmak”

teşip bit- “delmek”

ullu bolup bit- “büyümek”

yanıp bit- “yanıp bitmek”

yazıp bitmek “yazmak”

yerleşip bit- “yerleşmek”

yetip de bit- “ulaşmak”

yetişip bit- “yetişmek”

3.8. Bol- “olmak, tamamen yapmak; bir yerde olmak, bulunmak, mevcut olmak; vuku bulmak, meydana gelmek, var olmak; gerçekleşmek; yetişmek, büyüme”

alıp bol- “alabilmek”

añılap bol- “anlayabilmek”

aşap bol- “yiyebilmek”

ayrılıp bol- “ayrılabilir”

barıp bol- “gidebilmek”
batdırıp bol- “etkilemek”
bilip bol- “bilebilmek”
bolup bol- “olabilmek”
çeçip bol- “çözebilmek”
çıdap bol- “dayanabilmek”
çıgıp bol- “çıkabilmek”
dayanıp bol- “dayanabilmek”
etip bol- “edebilmek”
gelip bol- “gelebilmek”
geltirip bol- “getirebilmek”
giyirip bol- “koyabilmek”
görsutip bol- “gösterebilmek”
görüp bol- “görebilmek”
kaçı bol- “kaçmak”
kaçıp bol- “kaçabilmek”
kala bol- “kalabilmek”
oxup da bol- “okuyabilmek”
ödep bol- “ödeyebilmek”
ölüp bol- “ölebilmek”
öltürüp bol- “öldürebilmek”
qarap bol- “bakabilmek”
salıp bol- “koyabilmek”
saqlap bol- “tutabilmek”
satıp bol- “satabilmek”
tabıp bol- “bulabilmek”

tebere bol- “kımlıdatabilmek”

terbetip bol- “oynatabilmek”

tñlap bol- “dinleyebilmek”

turup bol- “kalkmak”

tüşürüp bol- “düşürebilmek, indirebilmek”

utup bol- “yenebilmek”

xabıp bol- “ısırabilmek”

yayıp bol- “yayabilmek”

yaza bol- “kaydetmek”

yetişip bol- “yetişebilmek”

yılap bol- “ağlayabilmek”

yırlap bol- “şarkı söyleyebilmek”

yuxlap bol- “uyuyabilmek”

yürüp bol- “yürüeyebilmek”

yürütüp bol- “becerebilmek”

yürüy bol- “yürüeyebilmek”

3.9. Çıq- “çıkmaq, gitmek, yollanmaq; doğmaq; tırmanmaq, tırmanak çıkmak; filizlenmek, sürmek, çimlenmek; neşredilmek, yayımlanmaq; ortaya çıkmak, meydana çıkmak, meydana gelmek, olmak, vuku bulmaq, sonuç vermek; geçmek; yükselmek, artmaq, belli bir sınıra çıkmak; gelmek, yayılmak; düşmek, almak”

alıp çıq- “alarak çıkmak”

aylanıp çıq- “dönmek”

basılıp çıq- “yayımlanmaq”

bağıp çıq- “bakmaq”

baylap begetip çıq- “bağlayıp meydana çıkmak”

bilip çıq- “bilip çıkmak”

bolup ıq- “olmak”

burulup ıq- “dönüp çıkmak”

abıp ıq- “koşarak dışarı çıkmak, kendini dışarı atmak; fırlamak

artlatıp ıq- “atlamak”

gelip ıq- “gelmek”

girip ıq- “girip çıkmak”

gögerip ıq- “canlanmak”

haydap ıq- “sürüp çıkmak”

izlep ıq- “aramak”

izley ık- “arayıp çıkmak”

kaçıp ıq- “kaçmak”

utulup ıq- “kurtarmak”

minip ıq- “binmek”

oxup ıq- “okumak”

ölüp ıq- “ölüvermek”

qaçıp ıq- “kaçıp gitmek”

qaqmay ıq- “kırpmamak”

qarap ıq- “bakmak; gözden geçirmek”

qıdıra ıq- “gezmek”

qıyışmay ıq- “uygun gelmemek”

qoyup ıq- “koyup çıkmak”

süyüp ıq- “isteyerek çıkmak”

tazalanıp ıq- “temizlenmek”

turup ıq- “kalkıp gitmek”

yarıp ıq- “yarmak”

yuxlamay ıq- “uyuyamamak”

yürüp çık- “yürümek”

zanırıp çık- “çınılamak”

3.10. Gel- “gelmek; başlamak, girmek; duyulmak, işitilmek; düşünmek, sanmak, zannetmek birine, bir şeye razı olmak, evet demek; çekmek, gelmek, tutarında olmak”

alıp gel- “getirmek”

aylanıp gel- “dönüp gelmek”

bakıp gel- “bakıp gelmek”

barıp gelmek “gidip gelmek

bola gel- “olagelmek”

çarlana gel- “bilenmek”

çıgarıp alıp gel- “çıkarıp getirmek”

çığıp gel- “çıkıp gelmek”

çirmalıp gel- “sarılıp gelmek”

cıyılıp gel- “toplanıp gelmek”

çöplep gel- “toplamak”

etip gel- “yapıp gelmek”

gaçıp gel- “kaçıp gelmek”

girip gel- “girmek”

gögerip gel- “terlemek”

gömüp kaytıp gel- “gömüp dönmek”

haydap gel- “sürüp gelmek”

karap gel- “bakıp gelmek”

kayıp gel- “geri gelmek, dönmek, dönüp gelmek”

kıyışıp gel- “uymak”

kuturup gel- “kudurup gelmek”

oxup gel- “okuyup gelmek”

qayıp gelmek “geri gelmek, dönmek, dönüp gelmek”

quva gel- “sürüp gelmek”

seze gel- “süzülegelmek”

sorap gel- “sormak”

süyünüp gel- “sevinmek”

tabıp gel- “bulup gelmek”

tirip gel- “peyda olmak”

tuvup gel- “doğmak”

tüşüp gel- “inip gelmek”

uça gel- “uçarak gelmek”

uçup gel- “uçup gelmek”

yarata gel- “yaratagelmek”

yaşgarıp gel- “yeşerip gelmek”

yazıla gel- “yazılagelmek”

yetip gel- “yetişmek”

yetişip gel- “yetişip gelmek”

yığıla gel- “yığılıp gelmek”

yuvuqlaşp gelmek “yaklaşmak yakınlaşmak”

üzüp gel- “üzerek gelmek”

3.11. Get- “gitmek; geçmek; harcamak, sarf etmek; çıkmak, silinmek”

açılıp get- “açılmak”

adaşp şaşp get- “dolaşp gitmek”

alıp get- “alıp gitmek, götürmek”

artdıp get- “aşp gitmek”

aşap get- “yiyip gitmek”

atılıp get- “atmak, atılmak; hop etmek”

begetip get- “kitleyip gitmek”
çaçıp get- “ekip gitmek”
çeçip get- “çözmek”
çığıp get- “çıkıp gitmek”
çomulup get- “kaybolmak”
göçüp get- “göçüp gitmek”
görünüp get- “görünüp gitmek”
içip get- “içip gitmek”
kartıllap get- “titremek”
kıyıp get- “dönüp gitmek”
kırıp get- “katledip gitmek”
koyp get- “bırakıp gitmek”
minip get- “binip gitmek”
ozup get- “geçip gitmek”
ölüp get- “ölmek”
ötüp get- “geçip gitmek”
paşman etip get- “üzmek”
qaçıp get- “kaçıp gitmek”
qayıp get- “dönüp gitmek”
qorqup get- “korkmak”
qoyup get- “bırakıp gitmek”
quturup get- “çıldırmaq”
semirip quturup get- “semirip şişmanlamak”
sürünüp get- “sürçmek, ayağı taşa takılmak”
şasıp get- “şaşıp gitmek”
terlep get- “terleyivermek”

tesbolup get- “kaybolup gitmek”

tiyip get- “uğrayıp gitmek”

toyup get- “doymak, tatmak”

turup get- “kalkıp gitmek”

tüşüp get- “düşmek”

uçup get- “uçmak, uçup gitmek”

uluy get- “uluyup gitmek”

unutup get- “unutmak”

urunup get- “vurup durmak”

yarık bolup get- “ışık parlamak”

qorqup get- “korkmak”

yaşnap get- “çiçeklenmek”

yıgılıp get- “düşmek, yıkılmak”

yoq bolup get- “yok olmak”

3.12. Gör- “görmek, seyretmek; saymak, hesaba katmak, itibara almak; yazmak, kaydetmek; farz etmek, tahmin etmek, zannetmek; kendinden bilmek”

ajta gör- “söyleye görmek”

barıp gör- “gidip görmek”

basa gör- “basa görmek”

cıya gör- “toplamak”

çıgıp gör- “çıkıp görmek”

garap gör- “bakıp görmek”

gıdırıp gör- “gezip dolaşmak”

gıdırıp gör- “gezip dolaşmak”

hajdaj gör- “süre görmek”

işley gör “çalışa gör, çalış, hele bir çalış”

ircayıp da gör- “gölmek”

qarap gör- “bakmak”

turup gör- “durup görmek”

3.13. Oltur- “mal olmak, gelmek, çıkmak; yerleşmek, bulunmak, tutmak, işgal etmek”

alıp oltur- “alarak oturmak”

ayıp oltur- “söylemek”

bağıp oltur- “bakıp oturmak”

barıp oltur- “gidip oturmak”

bolup oltur- “olmak”

bügüp oltur- “büküp oturmak”

çığıp oltur- “çıkıp oturmak”

dep oltur- “demek”

etip oltur- “edivermek”

gelip oltur- “gelmek”

hurmetlep oltur- “karşılama”

içe oltur- “içerek oturmak”

külep- oynap oltur- “gölüp oynamak”

minip oltur- “çıkıp oturmak”

paça etip oltur- “paşa edivermek”

qalgıy turup oltur- “uyuklama”

saklap oltur- “saklayıp durmak”

salıp oltur- “koyup oturmak”

tayap oltur- “dayayıp oturmak”

tigip oltur- “dikip oturmak”

tiyip oltur- “sokulmak”

yasatıp oltur- “yayıp oturmak”

3.14. Qal- “ertelenmek, sonraya bırakılmak, geri atılmak, başka bir zamana bırakılmak; gelmemek, kaçırmak, devam etmemek; düşmek, uğramak, isabet etmek; mahrum kalmak, yoksun kalmak, kaybetmek, yitirmek; geç kalmak, gecikmek”

aylanıp qal- “un ufak olmak”

ayrılıp qal- “ayrılmak, ayrı düşmek”

barmay qal- “gitmemek”

basılıp qal- “ezilmek”

batılıp qal- “batıp kalmak”

batıp qal- “kaybolmak”

bilmey qal- “bilememek”

bitip qal- “ölüp kalmak”

bolup qal- “oluvermek”

bölünüp qal- “bölünüp kalmak”

çıgıp qal- “geçmek, çıkmak; rastlamak; uğramak”

çıkmay qal- “çıkılmamak”

gatıp qal- “kuruyup kalmak”

getip qal- “gitmek”

girip qal- “girip kalmak”

görüp qal- “birini birden bire görmek”

göz gelip qal- “gözü görmeye başlamak”

hayran bolup qal- “hayret içinde kalmak”

isinip qal- “alışmak”

kanıp qal- “anlamak”

karap qal- “bakıp kalmak”

kaytmay qal- “geri dönmek”

kıçıra qal- “söylenip kalmak”

ķız bolup ķal- “ķız oluvermek”

ķorķup ķal- “korkmak”

ķurup ķal- “kuruyup kalmak”

oylaŗa ķal- “düşünmeye baŗlamak”

ölüp qal- “ölmek, ölüp gitmek”

pısıp qal- “pısıp kalmak”

qarap qal- “bakakalmak”

qıçıra qal- “bağırıp kalmak”

qobup qal- “başına gelmek”

rast bolup qal- “rastlaşmak”

sınıp ķal- “kırılıp kalmak”

tabıp qal- “bulup kalmak”

tagılıp qal- “takılıp kalmak”

tapmay qal- “bulmakta zorlanmak”

tayanıp qal- “yaslanmak”

tiklenip qal- “dikmek”

toķtap ķal- “durmak”

tolup qal- “dolmak”

tüşüp kal- “düşmek”

urunup ķal- “biriyle çarpışmak; birine vurmak”

üyrenip qal- alışmak”

xarlı bolup qal- “muhtaç kalmak”

yanıp qal- “yanıp kalmak”

yatıp qal- “yatıp kalmak”

yığılıp qal- “düşmek, yıkılmak”

yok bolup ķal- “görünmez olmak, yok olmak, kaybolmak”

yolugup qal- “karşılaşmak”

yuxlap qal- “uyuyakalmak”

3.15. Qara- “bakmak; göz kulak olmak, nezaret etmek; herhangi bir surette davranmak, muamele etmek; incelemek, tetkik etmek, gözden geçirmek”

açıp qara- “açıp bakmak, açmak”

alıp qara- “almak”

aşap qara- “tadına bakmak”

aylanıp qara- “dönüp bakmak”

aytıp qara- “söyleyivermek”

bagıp qara- “bakmak”

barıp qara- “gitmek”

burlugup da kara- “dönüp bakmak”

burulup qara- “dönüp bakmak”

çapdırıp qara- “koşturmak”

çığıp qara- “çıkıp bakmak”

çıqarıp qara- “çıkarıp bakmak”

gelip qara- “gel, gelmeyi denemek, gelmeye çalışmak”

girip qara- “girip bakmak”

haydap qara- “sürmek”

hisap etip qara- “hesap etmek”

izlep kara- “araştırıp bakmak”

külep qara- “gülümsemek”

laqır etip qara “sohbet etmek”

minip qara- “çıkıp bakmak”

oxup qara- “okumak”

oylap qara- “düşünmek”

oylaşp ara- “düşünmek”

salp ara- “koymak”

sanap ara- “saymak”

sınap ara- “sınamak”

söylep ara- “konuşmak”

söyletip ara- “konuşturmak”

tartıp ara- “çekip bakmak”

tebinip ara- “dönmek”

tınlap ara- “dinlemek”

tınlalışp ara- “dinlemek”

tıntıp ara- “dinlemek”

tiyip ara- “denemek”

turup ara- “kalkmak”

tutup ara- “tutup bakmak”

tüşüp ara- “inip bakmak”

yalbarıp ara- “yalvarmak”

yırlap ara- “şarkı söylemeye çalışmak”

3.16. Qoy- “bırakmak, kesmek, son vermek, durdurmak; izin vermek, müsaade etmek; yanına yaklaştırmak”

alıp qoy- “alakoymak”

almay qoy- “almadan bırakmak”

aşap qoy- “yiyivermek”

aytıp qoy- “söylemek”

barıp bolmay qoy- “gidememek”

barmay qoy- “mutlaka gitmek”

berip qoy- “verekoymak”

bilip qoy- “bilmek, öğrenmek”
bozartıp qoy- “bekletip durmak”
bölüp qoy- “bölüvermek”
çıgarıp qoy- “çıkarıp koymak”
çığarmay koy- “çıkarmadan bırakmak”
çırmap qoy- “bozmak”
dep qoy- “demek”
etip qoy- “yapakoymak”
etmey qoy- “yapmazlık etmemek”
geçip qoy- “birini affetmek, bağışlamak”
giyirip koy- “sokmak; koymak”
gömüp koy- “gömmek”
hazir etip koy- “hazırlamak”
ildirip qoy- “astırmak”
külep qoy- “gülüp geçmek”
öltürüp koy- “öldürmek”
qozlap qoy- “doğurmak”
salıp qoy- “takmak”
sırlap koy- “sırlayıp koymak”
sorup qoy- “yemek”
soyup qoy- “kesedurmak”
sürüp qoy- “sürüp gitmek”
tapmay koy- “bulmadan dönmek”
toqtatıp koy- “azarlamak”
tögüp qoy- “az koymak”
yarıp qoy- “parçalamak”

yavdurup qoy- “yağdırıp durmak”

yayıp qoy- “yayıp koymak”

yazıp qoy- “yazıp bıraktı, yazmak”

yetişdire de qoy- “ulařtırmak”

yığıp qoy- “yıkıp koymak”

yutup qoy- “yutuvermek”

3.17. Sal- “koymak, yerleştirmek; sermek, yaymak; bırakmak, sıralamak, döşemek; vergi koymak, vergilendirmek, vergiye tabi tutmak; salıvermek, serbest bırakmak; yöneltmek”

açıp sal- “sonuna kadar açmak, tamamen açmak”

aldatıp sal- “aldatıp koymak”

ař etip sal- “yemek hazırlamak”

aşnı urup sal- “hepsini tamamını yemek, yutmak”

atıp sal- “saplamak”

aytıp sal- “soluk almadan bir hamlede söylemek, söyleyivermek”

bağıp sal- “indirmek”

baylap sal- “bağlayıp koymak”

burup sal- “burup koymak”

çırmap sal- “sarmalayıp koymak”

eltip sal- “götürmek”

geltirip sal- “getirip koymak”

ķořuluřup sal- “birleşip kurmak”

qıyıp qıyıp sal- “kıyıp kıyıp bırakmak”

sanap sal- “sayıp koymak”

süyrep sal- “sürüyüp koymak”

tebip sal- “saldırmak”

uzayıtıp sal- “uzatılıp konmak”

yayıp sal- “yayıp atmak”

yük etip sal- “yüklemek”

3.18. Taşla- “atmak, fırlatmak, savurmak; bırakmak, terk etmek, ayrılmak”

alıp taşla- “dışarı atmak”

alıp taşla- “saplamak”

bağıp taşla- “bakıp atmak”

gesip taşla- “saplamak; kesivermek”

işin taşla- “işini terk etmek; grev yapmak”

öltürüp taşla- “öldürmek”

söndürüp taşla- “söndürmek”

yalkıp taşla- “yırtıp atmak”

yazıp taşla- “yazıvermek, çabucak yazmak”

3.19. Toқта- “durmak; beklemek, intizar etmek; kesilmek, bitmek, durmak, dinmek”

abdırap toқта- “şaşıp kalmak”

ana bolup toқта- “ana olmak”

ayrılıp toқта- “ayrılmak”

aytıp toқта- “söylemek”

barıp toқта- “gitmek”

basıp toқта- “basıp çıkmak”

begetip toқта- “kilitlemek”

gelip toқта- “gelip durmak”

gesip toқта- “kesip beklemek”

giyip toқта- “giyip durmak”

haq berip toқта- “pay verip durmak”

ircayıp toқта- “gülümsemek”

oylaşıp toқта- “düşünüp durmak”

qarap toqta- “bakıp durmak”

qırkıp toqta- “kesmek; çarpmaq”

qısdırılıp toqta- “sıkışıp kalmak”

sugup toqta- “sokup beklemeq”

tiklenip toqta- “dikmeq”

tiyip toqta- “çarpıp durmaq”

tutup toqta- “tutup durmaq”

urunup toqta- “dikilip kalmak”

yaşınıp toqta- “kaybolmaq, gizlenmek, saklanmaq”

yolga çığıp toqta- “yola çığıp durmaq”

3.20. Tur- “ayakta” durmaq, ayakta olmaq, dikilmek; kalkmaq, uyanmaq; bulunmaq, olmaq, var olmaq, yaşamaq, oturmaq, ikamet etmeq; başlamaq, baş göstermek, tutmaq, çıkmak”

‘acayıp bolup tur- “şaşırıp kalmak”

‘aķūba berip tur- “ceza verip durmaq”

aş etip tur- “yemek yapadurmaq”

aylana tur- “dolaşıp durmaq”

ayta tur- “söyleyedurmaq”

bağıp tur- “bakıp durmaq”

balқыp tur- “parlayıp durmaq”

bara tur- “gitmek, gide durmaq; yaklaşmaq”

barıp tur- “hep, devamlı gitmek”

berip tur- “verip durmaq”

cıyılıp tur- “toplanmış durmaq”

çığıp tur- “çıkıp durmaq”

çıkmay tur- “terk edememek”

çöpley tur- “toplayadurmaq”

ete tur- “yapa durmak”
gele tur- “*bir yere* gelmek”
gelip tur- “gelip durmak”
gete tur- “gidedurmak”
güyüp tur- “yanmak”
hazir etip tur- “hazırlamak”
iş görüp tur- “çalışmak”
işlep tur- “çalışıp durmak”
karavullap tur- “bekleyip durmak”
küley tur- “gülüp durmak”
lakır etip tur- “laflayıp durmak”
maqtap tur- “övüp durmak”
olturup tur- “oturup durmak”
otlap tur- “otlayıp durmak”
oxuy tur- “oku, şimdilik oku”
oylaşa tur- “düşünedurmak”
qarap tur- “bakıp durmak; bakmak”
qaray tur- “bakadurmak”
qoşa tur- “ekleyip durmak”
saklap tur- “korumak”
salıp tur- “koyup durmak”
saqlap tur- “korumak, beslemek”
satıp tur- “satmak”
sozup tur- “geciktirmek”
söylemey tur- “konuşmamak”
söylep tur- “konuşup durmak”

söyley tur- “susmaksızın konuşmak”

töge tur- “doldurmak”

tura tur- “duradurmak”

türlenip tur- “değişip durmak”

yallap tur- “kasıp kavrulmak”

yandıra tur- “yandırmak”

yanıp tur- “yanıp durmak”

yaşap tur- “yaşayıp durmak”

yata tur- “yata durmak”

yatıp tur- “yatıp durmak, yatmak”

yıbana tur- “ilgilenedurmak”

yılap tur- “ağlayıp durmak”

yuxlap tur- “uyumak”

yürüy tur- “yürüyüp durmak”

3.21. Tüş- “düşmek; inmek; gerekmek, yapması gerekmek”

atılıp tüş- “atlayıp inmek”

avup tüş- “yıkılıp inmek”

bişip tüş- “pişip düşmek, olgunlaşmak”

buzup tüş- “dağıtıp düşmek”

gelip tüş- “gelip düşmek, gelmek”

haydap tüş- “sürüp gitmek”

qayıp tüş- “dönüp inmek”

qazaq bolup tüş- “muhafız olmak

yavup tüş- “yağıp düşmek”

3.22. Yat- “yatmak; mec. durmak, faaliyeti, hareketi, çalışması durmak”

avrup yat- “hastalanıp yatmak”

çırmalıp yat- “dolanıp yatmak”

girip yat- “girip yatmak”

harmap yat- “yoklayıp durmak”

işlemey yat- “çalışmayıp yatmak”

qarap yat- “bakıp yatmak”

qucaqlap yat- “kucaklayıp yatmak”

quvzap yat- “yan gelip yatmak”

saqlap yat- “saklayıp yatmak”

taydırıp, tazalap yat- “derin uykuya dalmak”

3.23. Yiber- “izin vermek, bırakmak, salıvermek; göndermek, yollamak; geçirmek, sokmak, bir yere girmesine müsaade etmek; (zaman) geçirmek; çözmek, serbest bırakmak”

alıp urup yiber- “alıp yere vurmak”

aşap yiber- “yiyivermek”

atılıp yiber- “atıvermek”

aytıp yiber- “söyleyivermek”

bagıp çabıp yiber- “koşmaya başlamak”

çaçıratıp yiber- “af dilemek”

çaykap yiber- “silkeleyivermek, sarsıvermek”

çıgarıp yiber- “çıkarıp göndermek; geçirivermek”

etip yiber- “edivermek”

gelip yiber- “gelmek”

hacatlı bolup yiber- “gerekli olmak”

içip yiber- “içivermek”

kaçıp yiber- “kaçmaya başlamak”

kagınıp yiber- “silkiivermek”

kaytarıp yiber- “göndermek”

kıçgırıp yılap yiber- “bağırarak ağlamak”

kıçırıp yiber- “bağırmaya başlamak”

kısip yiber- “bastırmak”

kişnep yiber- “kişneyivermek”

kuvalap yiber- “kovalayıvermek”

küstünüp yiber- “hüzünlenivermek”

onarıp kısip yiber- “çevirip dehlemek”

oynaqlap yiber- “zıplamaya başlamak”

oynap yiber- “oynamaya başlamak”

oxup yiber- “okumaya başlamak, okumak”

qayırip yiber- “qayırmak”

qazıp yiber- “kazmak”

salıp-alıp kısip yiber- “çevirip gitmek”

salıp qaytarıp yiber- “göndermek”

satıpalıp yiber- “satın alıp serbest bırakmak”

silkip yiber- “silkeleyivermek”

soğup yiber- “çalmaya başlamak”

söylep yiber- “konuşmaya başlamak”

tepidirip haydap yiber- “vurup sürmek”

terbenip yiber- “kımıldayıvermek”

tiley yiber- “istemeye göndermek”

turup yiber- “durup göndermek”

türtüp yiber- “dürtüvermek”

tüşüp qaçıp yiber- “inip kaçmak”

tüşüp yiber- “çarpmak”

tüşürüp yiber- “atıvermek”

urup yiber- “sallayıvermek; vurmak”

üzdürüp yiber- “kestirip göndermek”

yalbarıp tilep yiber- “yalvarmaya başlamak”

yas berip yiber- “yası koyuvermek”

yayıp yiber- “yaymak”

yılap yiber- “ağlamaya başlamak”

yırlap yiber- “şarkı söyleyivermek”

yortup yiber- “zıplayıvermek”

yügürüp yiber- “koşmaya başlamak”

yürüp yiber- “yürümeye başlamak”

zarlanıp yiber- “sızlayıp durmak”

3.24. Yürü- “yürümek; oynamak, hareket etmek; birlikte olmak, biriyle görüşmek, teması olmak”

alıp yürü- “takip etmek”

axtarıp yürü- “aramak”

çaynap yürü- “çiğneyip yürümek”

karap yürü- “bakıp yürümek”

oxup yürü- “her zaman, daima, düzenli bir şekilde okumak”

tapmay yürü- “bulamamak”

tebip yürü- “tepmek”

4. Yarı Tasvir Filleri (Modal Yardımcı Fiiller)

af tileme gel- “af dilemeye gelmek”

‘ahdin buzmaga bol- “sözü bozmak”

algasata başla- “hızlandırmaya başlamak”

almaga süy- “almak istemek”

arıma başla- “yorulmaya başlamak”

aşama başla- “yemeğe başlamak”
aşama süy- “yemek istemek”
atıla başla- “zıplamaya başlamak”
avrutma başla- “ağrıtmaya başlamak”
awaralanmağa tüş- “telaşe olmak”
aylandırma süy- “denemek istemek”
aytma bol- “söyleyebilmek”
aytma süy- “söylemek istemek”
baqma çıq- “bakmaya çıkmak”
barma süy- “gitmek istemek”
bilme süy- “bilmek istemek”
biyimege çıq- “dans etmeye çıkmak, oynamaya çıkmak”
bolma bol- “olması mümkün olmak”
bolma get- “olmaya gitmek”
bolma süy- “olmak istemek”
boramağa başla- “yağmaya başlamak”
busurman bolmaga süy- “müslüman olmak istemek”
buvma başla- “boğmaya başlamak”
buzmaga bolma- “bozamamak”
cinlenmege başla- “öfkelenmeye başlamak”
çarpma qara- “dövmeye çalışmak”
çidamağa bol- “dayanmak”
çigarma tur- “çıkartmaya başlamak”
çiqma süy- “çıkmak istemek”
dileme başla- “yalvarmaya başlamak”
döndürmeğe başla- “döndürmeye başlamak”

etmege qoy- “yapabilmek”
gele başla- “gelmeye başlamak”
gelmeğe süy- “gelmek istemek”
getme süy- “gitmek istemek”
girme bol- “girmek”
girmege qoy- “izin vermek”
görme bol- “görebilmek”
görme gel- “görmeye gelmek”
görme get- “görmeye gitmek”
görmeğe süy- “görmek istemek”
habarlama başla- “anlatmaya başlamak”
izleme çık- “aramaya çıkmak”
izley başla- “aramaya başlamak”
kaçmağa başla- “kaçmaya başlamak”
kepin buzmağa süy- “üzmek istemek”
kıdırata başla- “gıcırdatmaya başlamak”
kusma başla- “kusmaya başlamak”
kütme bol- “yapabilmek”
namaz qılmaya tur- “namaza kalkmak”
oxuma giriş- “okumaya başlamak”
oynay başla- “oynamaya başlamak”
ölme qoy- “ölmeye bırakmak”
öltürme süy- “öldürmek istemek”
ötme qal- “geçmek”
ötme qoy- “izin vermek”
qaldırmağa bol- “kaldırmaya gelmek”

qarama gel- “bakmaya gelmek”
qaramağa gel- “seyretmeye gelmek”
qıdırata başla- “gıcırdatmaya başlamak”
qıdırma bar- “aramaya gitmek”
qırma başla- “öldürmeye başlamak”
qırsaymağa süy- “kızmaya başlamak”
qorqma başla- “korkmaya başlamak”
qozlay başla- “yavrulamaya başlamak”
sındıra başla- “kırmaya başlamak”
sibire başla- “silmeğe başlamak”
tang bolma başla- “sabah olmaya başlamak”
tartılma başla- “çekilmeye başlamak”
tileme çıq- “dilemeye gelmek”
toy etme süy- “düğün yapmak istemek”
tutma qara- “tutmaya niyetlenmek”
tüşme başla- “inmeye başlamak”
üfürmeğe başla- “esmeye başlamak”
üşümeğe başla- “üşümeye başlamak”
xonturlamağa başla- “homurdanmaya başlamak”
yabuşa başla- “savaşmaya başlamak”
yanma başla- “yanmaya başlamak”
yatma qoy- “yatmaya bırakmak”
yawdura başla- “yağdırmaya başlamak”
yayılma başla- “dağılmaya başlamak”
yes bolma süy- “sahip olmak istemek”
yılama başla- “ağlamaya başlamak”

yürüme başla- “gelmeye başlamak”

5. İkili Birleşik Filler

akır-kıçır et- “lakır lukur etmek”

alıp kaç- “alıp kaçmak”

aşap-iç- “yiyip içmek”

berip berme- “verip vermemek”

bilip-bilmey “bilip bilmeden”

bolup bit- “olup bitmek”

bolup bolmas “olur olmaz”

bolur-bolmas “olur olmaz”

çırlap öt- “cırlayıp ötmek”

eser-meser bol- “uyku semesi olmak”

gelip get- “gelip gitmek”

gelip yetiş- “yetişip gelmek”

getip bar- “gidip gelmek”

girip-çık- “girip çıkmak”

hızır-hızmas “ya değer ya değmez”

hoş-beş et- “sohbet etmek”

qayıtıp gel- “dönüp gelmek”

qoyup al- “koyup almak”

quvzap yat- “yan gelip yatmak”

serpip çaç- “serpip saçmak”

sızır-sızmas “değecek kadar”

tapur-tupur et- “güm güm etmek”

tartıp al- “çekip almak”

tartıp çıkar- “çekip çıkarmak”

teberip aç- “itip açmak”

tolar-tolmas “dolacak kadar”

tolur-tolmas “ya dolar ya dolmaz”

tut-ber, tut-ber et- “tut-ver, tut-ver demek”

tutup tart- “tutup çekmek”

yılap-sıqta- “ağlayıp sızlamak”

6. Anlamca Kaynaşmış (Deyimleşmiş) Birleşik Fiiller

abat al- “ilerlemek, adım atmak”

aç qal- “aç kalmak”

açuvu çıq- “hiddetlenmek”

adam bol- “adam olmak”

alğa çıq- “öne çıkmak”

adam et- “adam etmek”

Allah saqlasın “Allah korusun”

arabızga da sal- “aramıza almak”

argıy tur- “koşmak”

arqadan tüş- “tepeden aşağı inmek”

artga sal- “ileri bir tarihe ertelemek”

artından bar- “arkasından gitmek”

artıq da çıq- “üstün gelmek”

at qoy- “adını koymak”

avuzdan çıq- “ağızdan çıkmak”

avuzuñdan çıq- “ağızdan çıkmak”

avzuna tüş- “diline düşmek”

ayagına baş ur- “ayağına kapanmak”

ayaq bas- “uğramak”

ayıp et- “ayıp etmek”
baha ber- “değer vermek”
bahası yoq “paha biçilemez”
balah getir- “bela getirmek”
bar yürekli “gönlü zengin”
balahnı başına al- “belayı başına almak”
baş enkeyt- “baş eğmek”
baş göster- “baş göstermek”
baş göter- “hüküm sürmek”
baş qaçır- “yüz çevirmek”
baş ur- “baş vurmak”
başa gel- “başa gelmek”
başına gir- “kafaya girmek”
baha ber- “değer vermek”
bet baqdır- “yüz vermek”
bet betge baq- “yüz yüze bakmak”
beti yoq “yüzü yok”
betine ayt- “yüzüne karşı söylemek”
bilgenni oxu- “bildiğini okumak”
bir şayı da ber- “gözdağı vermek”
boş tur- “boş durmak”
burnun sug- “burnunu sokmak”
can yıbat- “can avutmak”
canın qıylat- “canını sıkmak”
cavap ber- “cevap vermek”
çañga aylan- “un ufak olmak”

çare et- “çare bulmak”
çul ber- “sır vermek”
dav çıq- “kavga çıkmak”
duvan ges- “mahkeme etmek”
ebin tab- “çaresini bulmak”
erge bar- “kocaya varmak, evlenmek”
esde qal- “akılda kalmak”
ese sal- “akla gelmek”
esge gel- “akla gelmek”
esi get- “aklı gitmek”
esimde qal- “aklımda kalmak”
esime gel- “aklıma gelmek”
esime tüş- “aklıma düşmek”
esin tas et- “aklını kaybetmek”
esinde saqla- “aklında tutmak, unutmamak”
esinden tay- “aklından çıkmak”
geri qal- “geri kalmak”
geri ur- “reddetmek”
göñün al- “gönlünü almak”
göz iyer- “göz deymek”
göz qarat- “göz atmak”
göz qıs- “göz kırpmak”
göz sal- “göz koymak”
göz tiy- “göz deymek”
göz toy- “göz doymak”
göz yumup açmaq qadar “göz açıp kapatıncaya kadar”

gözden tüş- “gözden düşmek”
gözleni qamaşdır- “gözleri kamaştırmak”
gözleri açıl- “gözleri açılmak”
gözleri raslan- “göz göze gelmek”
gözleri toy- “gözleri doymak”
gözü bol- “gözü olmak”
gözü qamaş- “gözü kamaşmak”
gözü toy- “gözü doymak”
gözü yoq “gözü yok”
gözümnü aç- “gözümü açmak”
gözünden tüş- “gözünden düşmek”
gözüne yarıq tüş- “gözüne bir ışık çarpmak”
gözüne yuxu gir- “gözüne uyku girmek”
gözyaş tög- “gözyaşı dökmek”
gücün yet- “gücü yetmek”
gün gör- “gün görmek”
halnı al- “ele almak”
haqıl ber- “akıl vermek”
haqılları aylan- “akıllarımı kaybetmek”
huya sal- “imdat! diye bağırmaq”
hünerge çıq- “baş etmek”
inkār et- “inkār etmek”
ircayıvun da buz- “keyfini bozmak”
iş de gör- “iş görmek”
işi oñ bol- “işi rast gitmek”
işni et- “iş görmek”

iyis al- “koklamak”
iznu da al- “izin almak”
kar etme- “kâr etmemek”
kepiñni kim buz- “keyfini bozmak”
kisesine sal- “cebine koymak”
kürçüsün sal- “temelini atmak”
lezzet ber- “haz vermek”
mahrüm bol- “mahrum olmak”
mahrüm qal- “mahrum kalmak”
masxarağa sal- “şakaya vurmak”
muratga yet- “muradına erişmek”
negetine yet- “muradına ermek”
ortaga da sal- “aralarına almak”
otga sal- “ateşe atmak”
oyga tüş- “düşünceye dal-”
para-parasın çigar- “paramparça etmek”
paraxat tur- “rahat durmak”
puç bol- “boşa gitmek”
puç get- “boşa gitmek”
qadrin qıymatin bil- “kadrini kıymetini bilmek”
qara gün “kara gün”
qarşılıq et- “karşı koymak”
qırğa çıq- “dışarı çıkmak, evden uzaklaşmak”
qıyın et- “karşı durmak”
qıymat ber- “kıymet vermek”
qızganç bol- “aç gözlü olmak”

qol da sal- “imza atmaq”
qolğa al- “ele geçirmek”
qolun uzat- “elini uzatmaq”
qonaq bar- “misafir olmak”
qulaq sal- “kulak kabartmaq”
quru qal- “mahrum kalmak”
quwun sal- “ikaz etmek”
rahatlıq ber- “rahatlık vermek”
razi bol- “razı olmak”
salam ayt- “selam söylemek”
sama qıynal- “eziyet çekmek”
saw qal- “sağ kalmak”
sawbol et- “veda etmek”
sayaq qal- “başiboş kalmak”
sır çeç- “sır açmaq”
sıydan tüş- “hürmetten düşmek”
sıy et- “hürmet etmek”
sözün böl- “sözünü kesmek”
şahat bol- “şahit olmak”
şart et- “şart koşmaq”
taklif et- “teklif etmek”
tamağı tur- “iştahı kabarmak”
tañ yawuq bol- “şafak sökmek”
tasdıq et- “tasdik etmek”
ta’sir et- “tesir etmek”
tawuşu saypar bol- “sesi kesilmek”

teren yuxuga bat- “derin uykuya dalmak”

tergev al- “ders almak”

tınç tur- “rahat durmak”

tilim tutul- “dilim tutulmak”

tiliğini saqla- “dilini tutmak”

tuzagına tüş- “tuzagına düşmek”

tuzaqqa tüş- “tuzaga düşmek”

tübüne sal- “yere yıkmak”

umut üz- “umut kesmek”

uzaq qal- “çok sürmek, çok zaman almak”

ülgü al- “örnek almak”

wa'da et- “söz vermek”

xabar et- “haber vermek”

xadirin bil- “kadrini, kıymetini bilmek”

xarlı bol- “muhtaç olmak”

xatırı qal- “hatırı kalmak”

xayır tiy- “hayır dokunmak”

xıyanatlıq et- “hıyanetlik etmek”

xoşgeldi ber- “selamlaşmak”

yada tüşür- “akıllarına getirmek”

yal al- “dinlenmek; yerinde saymak”

yal tap- “huzur bulmak”

yalgan söyle- “yalan söylemek”

yazığı çıq- “acımak, üzölmek”

yazıq bol- “yazık olmak”

yazıq et- “perişan etmek”

yerin tap- “yerini bulmak”
yerni tut- “yeri tutmak”
yetim qal- “yetim kalmak”
yok bol- “kaybolmak”
yol al- “yol almak”
yol ber- “yol vermek”
yol görset- “yol göstermek”
yol tap- “yol bulmak; haklı çıkarmak”
yolda qal- “yolda kalmak”
yoldan çıkar- “yoldan çıkarmak”
yolga sal- “yolcu etmek”
yolga tüş- “yola koyulmak”
yolğa çık- “yola çıkmak”
yolğa sal- “yolcu etmek”
yolun uzat- “yoluna devam etmek”
yoluna tüş- “yoluna düşmek”
yomaq söyle- “masal okumak, masal anlatmak”
yoq et- “yok etmek”
yuxumnu qaçır- “uykumu kaçırmak”
yuxusu qaç- “uykusu kaçmak”
yügen sal- “dizgin takmak”
zaya bol- “zayi olmak”
zaya et- “zayi etmek”
zaya get- “boşa gitmek”

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

1. Taradığımız metinler aracılığıyla Kumuk Türkçesinde isim + yardımcı fiille kurulan birleşik fiillerde en çok *bol-* ve *et-* yardımcı fiillerinin kullanıldığını tespit ettik: Örneğin: *artı bol-* “bitmek”, *ariv bol-* “güzel olmak”, *paşman bol-* “üzgün olmak”; *kömek et-* “yardım etmek”, *qabul et-* “kabul etmek”, *tanış et-* “tanıtmak” vb.
2. Kumuk Türkçesinde *bol-*, *et-*, *kıl-* yardımcı fiilleri Türkiye Türkçesinde de mevcuttur ve aynı işlevde kullanılmaktadırlar. Bu lehçede, isim + yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiillerde mevcut olan diğer yardımcı fiiller şunlardır: *al-*, *ayt-*, *ber-*, *bol-*, *çek-*, *çiq-*, *et-*, *gel-*, *gör-*, *qal-*, *qıl-*, *qoy-*, *sal-*, *tap-*, *tut-*, *tüş-*, *ur-*. Örneğin: *amal bol-* “çare olmak”, *es et-* “fark etmek”, *qast qıl-* “gayret etmek”; *yal al-* “dinlenmek”, *yalgan ayt-* “yalan söylemek”, *söz ber-* “vadetmek”, *zar çek-* “eziyet çekmek”, *tışgari çiq-* “uzaklaşmak”, *xoşuna gel-* “beğenmek”, *zaral gör-* “zarar görmek”, *maxrum qal-* “mahrum kalmak”, *tınç qoy-* “rahat bırakmak”, *ot sal-* “ateşlemek”, *bet tap-* “yüz bulmak”, *dos tut-* “dost olmak”, *yolga түş-* “yola çıkmak”, *ah ur-* “inlemek” vb.
3. Türkiye Türkçesinde, isim + yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiillerde isim unsurunda ses değişmesi veya ses türemesi olursa bu birleşik fiiller bitişik yazılır: *zannetmek*, *sabretmek*, *hissetmek*, *affetmek*, *mahvolmak* vs. Kumuk Türkçesinde ise birleşik fiillerin tamamı ayrı yazılır: *his et-* “hisset-”, *sabur et-* “sabret-”, *layla et-* “zikret-” *şükür et-* “şükret-” ; *tas bol-* “kaybol-” vs.
4. Bazı birleşik fiiller, Kumuk Türkçesinden Türkiye Türkçesine farklı bir yardımcı fiille aktarılmaktadır. Örneğin, Kumuk Türkçesindeki *yas bermek* birleşik fiili Türkiye Türkçesine *yas tutmak* şeklinde aktarılmaktadır. Çünkü Türkiye Türkçesinde *yas vermek* şeklinde birleşik fiil yoktur. Örnekleri arttıracak olursak: *namart bol-* “ihamet etmek”, *razi gör-* “razi olmak”, *iman sal-* “imat etmek”, *avrup tap-* “hasta olmak” vs.
5. Birçok Türk lehçesinde görüldüğü gibi Kumuk Türkçesinde de bazı birleşik fiillerin arasına kelime girebilir. Örneğin: *payda da çiq-* “faydası ol-”, *qabul da et-* “kabul et-”; *alıp da bolmay* “alamıyor”, *yetişdire de qoya* “ulaştırır” vs.
6. Kumuk Türkçesinde taradığımız eserlerde iki türlü karmaşık fiil yapısı tespit ettik: Öncelik fiilleri (*-gAn bol-*) ve niyet fiilleri (*-AcAk bol-*). Örneğin: *bilgen bol-* “bilmiş olmak”, *oxuyğan bol-* “okuyor gibi olmak”; *alacak bol-* “alacak olmak”, *ölecek bol-* “ölecek olmak” vs.
7. Kumuk Türkçesinde yeterlilik fiili yapısı, *-A/-y* ve *-(X)p* zarf-fiilleri ile *al-*, *bil-*, *bol-* yardımcı fiillerinin birleşmesiyle kurulur. Türkiye Türkçesinde yeterlilik fiili *-A bil-* yapısı

ile oluşturulur. Örnek: *gete almasman* “gidemem”, *bere bil-* “verebilmek”, *aşap bolmassan* “yiyemezsin”, *satıp bol-* “satabilmek” vs.

8. Kumuk Türkçesinde tezlik fiilleri, *-A/-y* ve *-(X)p* zarf-fiilleri ile *ber-*, *çığ-*, *sal-*, *taşla-*, *yiber-* yardımcı fiillerinin birleşmesi ile oluşur. Türkiye Türkçesinde tezlik fiili *-I/-U ver-* yapısı ile sağlanır. Örneğin: *oxup ber-* “bir kimse için okumak”, *çabıp çığ-* “fırlamak”, *qıdıra çığ-* “gezmek”, *aytıp sal-* “söyleyivermek”, *yazıp taşlamaq* “yazıvermek, çabucak yazmak”, *yırlap yiber* “şarkı söyleyivermek” vs.
9. Kumuk Türkçesinde süreklilik fiilleri, *baq-*, *bar-*, *başla-*, *bit-*, *gel-*, *gör-*, *qal-*, *qara-*, *qoy-*, *oltur-*, *toqta-*, *tur-*, *tüş-*, *yat-*, *yürü-* yardımcı fiillerinin önüne *-A/-y* ve *-(X)p* zarf-fiil eklerinden biri getirilerek yapılır. Bu lehçede süreklilik fiilleri oldukça fazladır. Türkiye Türkçesinde süreklilik fiil yapısı *-A*, *-I* ve *-Ip* zarf-fiilli esas fiillerden sonra *dur-*, *gel-*, *kal-*, *gör-*, *koy-* yardımcı fiilleri getirilerek oluşturulur. Bu yardımcı fiiller aynı işlevleri ile Kumuk Türkçesinde de vardır. Örnek: *külep baqsam* “gülsem”, *yavuqlaşıp bara turup* “gittikçe yakınlaşarak, yaklaşarak”, *aytıp başla-* “söylemeye başlamak”, *yazıp bit-* “yazmak”, *qayıp gel-* “dönmek”, *işley gör-* “çalışmak, çalışmaya devam etmek”, *yığılıp qal-* “düşmek”, *gelip qara-* “gelmek, gelmeye çalışmak”, *barıp bolmay qoydum* “gidemedim”, *bolup oltur-* “olmak”, *urunup toqtagan* “çarpıp durmuş”, *otlaşa tursun* “düşünedursun”, *gelip түşgenler* “gelmişler”, *avrup yatsam* “hastalanıp yatsam”, *axtarıp yürümek* “aramak” vs.
10. Kumuk Türkçesinde taradığımız eserlerde tasvir fiilinin (yeterlilik, tezlik, süreklilik ve uzaklaşma fiilleri) olumsuzu üç türdür:
 - a. Yardımcı fiillere olumsuzluk eki (*-mA*) getirilerek yapılır. Örnek: *qutgara almas* “kurtaramaz”, *ayırıp bilmese* “ayıramazsa”, *çığıp bolman* “çıkamam”; *zarınıp çiqmay* “çınlamıyor”, *çaçıp yiberme* “dağıtma”; *bagıp barmaybız* “gitmeyiz”, *begetip bitmegen* “pekişmemiş”, *tüşüp gelmese* “düşmese”, *maqtap turmas* “övüp durmaz”; *ölüp getmey* “ölmezsin” vs.
 - b. Esas fiile *-mA* olumsuzluk eki ile *-y* zarf-fiil eki getirilerek yapılır. Örnek: *Tanımay aldı* “dinlemeden”, *yuxlamay bolgan* “uyuyamadı”; *işlemey baqgan* “işlemeden”, *tutmay qoygan* “tutmamışsın”, *aytmay toqtagan* “söylememişler”, *tapmay yürüy* “bulamamış” vs.
 - c. Hem esas fiile hem de yardımcı fiile *-mA(y)* olumsuzluk eki getirilerek; *bilmey qoymagaysan* “bilmiyorsun” vs.

11. Kumuk Türkçesinde taradığımız metinlerde yeterlilik ve süreklilik fiilleri arasında yer alan bazı yardımcı fiiller tezlik işlevinde kullanılabilir. Örnek: *gesip al-* “kesivermek”, *çıgarıp al-* “çıkarıvermek”; *aşap qoy-* “yiyivermek”, *aytıp qoy-* “söyleyivermek” gibi.
12. Kumuk Türkçesindeki bazı tasvir fiil yapılarında yer alan yardımcı fiiller Türkiye Türkçesine başka bir yardımcı fiille aktarılabilir. Örneğin: *yavdurup qoymasın mı* “yağdırıp durmasın mı”, *urunup toqtağan* “çarpıp durmuş”, *abdırap toqtağanman* “şaşıp kalmışım” vs.
13. Kumuk Türkçesinde yarı tasvir fiilleri (modal yardımcı fiiller) yapısı yardımcı fiillerin önüne gelen *mA/-mAgA* ekleri ile oluşturulur. Yardımcı fiiller ise *bar-*, *başla-*, *bol-*, *çıq-*, *gel-*, *get-*, *qal-*, *qara-*, *qoy-*, *tur-*, *tüş-* fiilleridir. Taradığımız metinlerde en sık kullanılan yardımcı fiil ise *başla-* fiilidir. Örnek: *qıdırma baraman* “aramaya gidiyorum”, *buvma başlay* “boğmaya başlar”, *aytma bolar* “söyleyebilir”, *baqma çıqğan* “bakmaya çıkmış”, *qaramağa gelirmen* “bakmaya gelirim”, *görme getmegenge* “görmeye gitmeyene”, *ötme qalğan* “geçmek kalmış”, *tutma qaradım* “tutmaya niyetlendim”, *çarpma qaraylar* “dövmeye çalışırlar”, *ölme qoy-* “ölmeye bırakmak”, *çıgarma tura* “çıkartmaya başlar”, *içme tüşer* “içmek gerek” vs.
14. Kumuk Türkçesinde *süy-* ve *giriş-* gibi aslında yardımcı fiil vazifesi görmeyen fiiller - *mAgA/-mA süy-*, - *mA giriş-*” kalıpları içinde yardımcı fiil olarak da kullanılabilir. *Süy-* yardımcı fiiliyle yapılan modal yardımcı fiillere daha fazla rastlanmıştır. Örnek: *almaga süygen* “almak istemiş”, *getme süyseng* “gitmek istersen”; *oxuma girişdi* “okumaya başladı” vs.
15. Kumuk Türkçesinde ikili birleşiklerin kullanımı Türkiye Türkçesi ile benzerdir. İkili birleşik fiilleri oluşturan iki fiil anlam bakımından birbirine eş ya da zıttır. Genellikle ilk fiile -(X)p zarf fiil eki getirilir. Örnek: *gelip get-* “gelip gitmek”, *bolup bit-* “olup bitmek”, *serpip çaç-* “serpip saçmak”, *yılap sıqta-* “ağlayıp sızlamak”, *hoş-beş et-* “sohbet etmek”, *bilip bilmey* “bilip bilmeden” vs.
16. Kumuk Türkçesinde taradığımız metinlerde anlamca kaynaşmış (deyimleşmiş) birleşik fiillerden tek ve iki ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller mevcuttur. Örnek: *tergev al-* “ders almak”, *baha ber-* “değer vermek”, *otga sal-* “ateşe atmak”, *yolğa түş-* “yola düşmek”, *gözden түş-* “gözünden düşmek”, *tunç tur-* “rahat durmak”; *balahnu başına alar* “belayı başına alır”, *gözüne yuxu girmes* “gözüne uyku girmez” vs.
17. Bu çalışmamız sadece bu alanda çalışan araştırmacıların değil aynı zamanda eğitimcilerin de faydalanabileceği bir çalışmadır.

18. Türk dilinin diğer lehçeler ile ortaklığını göstermeye katkı sağlayan bu çalışmamız, edebiyatımız için yazılacak olan karşılaştırmalı Türk lehçeleri gramerlerine de katkı sağlayacaktır.
19. Günümüze kadar pek çok Türk lehçesinde birleşik fiil konusu üzerinde durulmasına rağmen Kumuk Türkçesinde birleşik fiil konusunda kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Türk dilbilimcilerin ve yabancı dilbilimcilerin yeterince üzerinde durmadıkları Kumuk Türkçesinde birleşik fiiller konusu bu tez ile gün yüzüne çıkarılmıştır. Ayrıca bu çalışma, Kumuk Türkçesindeki birleşik fiilleri konusunda daha sağlam veriler elde edilmesi açısından önemlidir.
20. Bazı araştırmacılar yardımcı fiil başlığı altında birleşik fiil konusuna değinmiştir. İncelediğimiz Kumuk Türkçesi gramerlerinde *birleşik fiil* başlığı altında birleşik fiil konusuna değinilmemiştir. Bu tezle birleşik fiil başlığı altında Kumuk Türkçesinde birleşik fiiller tespit edilerek sınıflandırılmış ve bu alanda yapılacak olan çalışmaların da önü açılmıştır.

KAYNAKLAR

- Akca, H. (2012). "Kumuk Sözlü Edebiyatı". *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. C.8. Ankara: Atatür Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Akca, H. (2018). **Kumuk Türkçesiyle Yazılmış Arap Harfli Bir Vaaz Kitabı: Gül Bağça (İnceleme - Metin - Aktarma - Dizin)**. (1. Baskı). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Aliyev, K. (1995). "Kumukların tarihi ve günümüzdeki sorunları". *Avrasya Etüdleri*, S. 2, 68-78.
- Arıciöglü, T. (2010). *Türkmen Türkçesinde Birleşik Füller-Gayğısız Atabay Romanı Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Bala, M. (1997). Kumuklar. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 6, 986-990).
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. (10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Batırmurzaşof, A. H. (1933). *Qumuş Tilni Grammatikası*. Mahac-Qala.
- Bay, H. G. (2015). *Kumuk Şiirleri (Sarınlar ve Yırlar)*. Ankara: Mim Reklam.
- Benzing, J. (2012). "Kumuk Türkçesi". (Çev. İ. Çeneli). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 1993, 165-188.
- Bilgegil, M. K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. (3. Baskı). Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Caferoğlu, A. (1998). *Türk Kavimleri*. (1. Baskı). Ankara: Altınordu.
- Çelebi, E. (2013). *Seyâhatnâme*. Ankara: Türk Dil Kurumları.
- Çobanzade, B. (1926). *Kumuk Dili ve Edebiyatı*. Bakû
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri*. (Çev. A. U. Elöve). İstanbul: Maarif Vekaleti.
- Ediskun, H. (2017). *Yeni Türk Dilbilgisi*. (13. Baskı). İstanbul: Remzi Katabevi.
- Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk Dili*. (7. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erarslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*. (2. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lügâti't-Türk. (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumları.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

- Ergöner, D. (2011). *Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri*. (1. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gabain, A.V. (1953). "Türkçede Fiil Birleşmesi". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S. 1, 16-28.
- Gabain, A.V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. M. Akalın). (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. (1. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Hacıyev, A. M. (2002). "Kumukların Tarih ve Kültürü". *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Hatipoğlu, V. (1972). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. (1. Baskı). Ankara: Engin Yayınevi.
- İnternet: <http://www.tdk.gov.tr/imlavlavuzu>, Son Erişim Tarihi: 05.06.2020.
- Kadirhacıyev, K., Pekacar, Ç., Akca, H. (2002). "Kumuk Edebiyatı". *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. C. 20. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Karahan, L. (2014). *Türkçede Söz Dizimi*. (20. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, N. (1992). *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. (1. Baskı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (1960). "Türkiye Türkçesinde 'iktidar' ve 'imkan' gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri". *Türk Dili Üzerine Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 7, 107-124.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurum Yayınları.
- Kurtuluş, R. (2002). "Kumuklar". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, 372-373. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Mansuroğlu, M. (1958). "Türkiye Türkçesinde Birleşim ve Yazılışları Üzerine". *Dergipark İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TDE Dergisi*, C. 1, 28-43.
- Merhan, A. (2008). *Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi*. (1. Baskı). Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Nuridinov, Ş., Oruç, M., Küçük yıldız, A. (1999). "Kumuklar ve Tenglik Hareketi". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S.11, 299-305.

- Özçelik, S. (2002). “Tasvir Fiillerinde Kullanılan Ekler Üzerine”. *Türk Dili- Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 610, 820-824.
- Öztürk, E. (2007). “Kumuk Türkçesi Deyimleri”. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S.15, 108-127.
- Öztürk, E. (2008). *Kumuk Halk Şairi Yırçı Kazak (Giriş-Metin-Sözlük)*. (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, E., Uyanık O. (2006). *Kumuk Atasözleri ve Deyimleri*. (1. Baskı). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Öztürk, E., Uyanık O. (2006). *Kumuk Şairi Şeyit Hanum Alişeva’dan Seçme Şiirler*. (1. Baskı). Konya: Dizgi Ofset.
- Pekacar, Ç. (1997). “Kumuk Türkleri”. *Yeni Türkiye-Türk Dünyası Özel Sayısı*, C. 2, S. 16, 2062-2066.
- Pekacar Ç. (1999). “Kumuk Türkçesinde Fiil”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S. 1996, 221-235.
- Pekacar, Ç. (2006). *Kumuk Türklerinin Atasözleri (İnceleme-Metin-Dizin)*. (1. Baskı). Ankara: Meyil Matbaacılık.
- Pekacar, Ç. (2007). “Kumuk Türkçesi”. (Ed. A. B. Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*, C. 886, 939-1008. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şahin, H. (2001). “Kutadgu Bilig’de Tasvirî Fiiller”. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S.2, 95-105.
- Tanç, M. (2005). “Çağdaş Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde Bol- Yardımcı Fiilinin İktidar ve İmkân Bildirmesi Üzerine”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.19, 81-101.
- Tanç, M. (2005). “Günümüz Kıpçak Türk Lehçelerinden Karaçay-Malkar, Kazak, Kırgız, Kumuk, Nogay ve Tatar Türkçesinde –A ve –Y Zarf-Fiil Eklerinin –mAĞA İşleviyle Kullanılışı Üzerine”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 27, 103-116.
- Tavkul, U. (2005). “Kumuk Türkleri Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme”. *Kırım Dergisi*, C. 13, S.50, 29-39.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (2019). *Eski Türkiye Türkçesi*. (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Topaloğlu A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. (1. Baskı). Ankara: Ötüken Yayınları.
- Vural, H., Böler, T. (2015). *Ses ve Şekil Bilgisi*. (1. Baskı). İstanbul: Kesit Yayınları.

ZENGİN, S. (2002). *Kumuk Halk Masalları (Kumuk Halk Yomakları)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Kübra GÜL
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 31.03.1995- MUĞLA/Marmaris
Medeni hali : Evli
Telefon : 05458357020
Faks : -
e-mail : kubraote9@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	2020
Lisans	Gazi Üniversitesi	2017

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2019	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce

YÖKDİL/85.00

hacibayram.edu.tr/ie